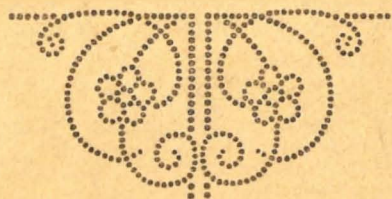

БОРБА СВІТІВ

Написав
В. ВЕЛС.

Накладом „Канадийского Фармера“
852 MAIN STREET, WINNIPEG, CANADA.

I.

В передодні війни.

Ще недалеко, навіть в останніх роках XIX століття, ніхтоб не увірив, колиб йому сказали, що за людським життям на землі уважно і невідступно наглядають розумні істоти, які у своїм розвою стоять вище від чоловіка, хоч вони так само смертні, як і він; що відколи люди займають ся своїми ділами, їх досліджують так само подібно і докладно як досліджує чоловік під мікроскопом сі недовговічні ества, що кишать і плодять ся в кроплі води. З безмежним вдоволенням метушать ся люди по земській кулі займаючись своїми ділами, щасливі, що панують над матерією. Можливо, що й інфузорні під мікроскопом поступають так само. Нікому не приходила до голови думка, що існують старші світи, які можуть стати жерелом небезпеки для чоловіка і саму думку про можливість життя на них відкидати, як зовсім не правдоподібну. Цікаво пригадати тепер деякі з ходячих зображень тих недавніх але вже минулих часів. Ми, американці землі, ще сяк-так припускали, що на Марсі можуть бути люди, які правдоподібно стоять у своїм розвою нижше від нас і з радістю приймуть всяку місіонерську пробу з нашої сторони. А тимчасом, по сім боці безмірної пропасти простору уми, супроти яких наш ум — те саме, що ум звірини супроти розуму людського, — уми широкі, зимні і ворожі гляділи на нашу планету заздрим оком і немало, але вираховано, кували залізо проти нас. І ось з початком двайцятого століття настала хвиля, у якій всі ті ілюзії розбили ся.

Планета Марс, як читачеві звісно, обертаєть ся довкола сонця на віддалі майже 140,000.000 миль і дістає від ньо-

го лише половину тої скількості світла і тепла, яке дістає земля. Коли гіпотеза мрачної формації має яку-будь основу, то Марс повинен бути старшим від землі, і надовго вже перед тим, як застигла земна кора, на поверхні Марса повинно було зачатися життя. Факт, що Марс об'ємом є сім разів менший від землі, мусів був прискорити його остигання доєї температури, у якій може повстати життя. На Марсі є воздух і вода і все що є потрібне до піддержання живих організмів.

Але чоловік є так порожний і так осліплений своєю ворожнечею, що ані у одного письменника аж до кінця дев'ятого століття ми не находимо навіть натяку на се, аби розвій умового життя на Марсі міг обігнати або навіть перегнати його розвій на землі. Не розуміли, говорячи загалом і сього, що Марс є старшим від землі і дальше віддалений від сонця і через се він неминуче мусів на тільки більше віддалити ся від початку життя, але ближше підійти до кінця.

Довговічний процес охолодження, який з часом і на нашій планеті дійде до кінця, у нашого сусіда зайшов уже досить далеко. Фізичний стан Марса є все ще для нас загадкою в значній мірі; але нам вже звісно, що навіть в його екваторіяльних областях південна температура на силу досягає температури найзимнішої нашої зими. Воздух на Марсі більше рідкий ніж у нас, рівень води в його океанах обнизив ся, і тепер вона вкриває тільки третю частину його поверхні а при кожній зміні його довгих пор року на його бігунах громадають ся на перемену і таять величезні маси снігу, які періодично затоплюють його умірковані стрефи. Се послідна стадія обумирення, для нас ще неімовірно далека, для мешканців Марса стала насущним ізлובоднєвним питанням. Невідклична, гнітуча конечність виостирила їх ум, розмирила їх способи борби і затверділа їх серця. І ось уоружені розумом і інструментами, про які ми ще і не мріли вони пронизують зором простір і в найблизшій для них відступі, в яких 35.000,000 миль, в напрямі сонця, видять нову зорю для себе, зорю надії — нашу, тепліїшу планету, з зеленіючою рослинністю, сніжною масою води, видять дещо з її атмосферию, яка краснорічиво говорить про плідную почву і де крізь ми-

галючі пноді проблиски між пливучими облаками видніють широкі полоси заселених сторін і вузкі ленти засіяних ко-рablyами морей.

А ми, люди, істоти, живучі на землі, ми для них так само чужі і мусимо видавати ся їм такими низшими істотами, як нам видять ся малпи і лемури. Людський ум вже допускає, що живе се вічна боротьба за існуванє і видко, що так само думають і мешканці Марса. Їх планета гелер майже о-стигла, а наша ще кипить життям, але вона заселена істо-тами, на яких мешкнці Марса глядять як на низпні істоти. І саодиноким для них ратунком від певної загибелі, було перенести ся ближе до сонця на нашу планету, — пійти на нас війною.

Однак не будемо судити їх занадто остро: радше при-гадаймо собі, яку немилосерну, яку повну загибіль приноси-ла зі собою наша власна раса, не лише звірям (згадайте вимерших бізонів і додо), але і низшим людським расам. Таеманійці, не вважаючи на свою людську подобу, протя-гом яких п'ятдесять літ були зметені з лиця землі в жорсто-кій війні, яку підняли проти них, європейські емігранти. Я-кі з нас апостоли милосердя, в самій річї, щоб бути в спра-ві негодувати, коли Марсіяни вели війну в такім самім дусі?

Марсіяни вирахували свій лет з поржаючою точністю (їх математичні науки, стоять значно висше від наших), і з найновішою одноступністю довели свої приготування до кін-ця. Колиб ми мали докладніші телескопи, ми давно вже, ще з початком дев'ятнадцятого століття, моглиб завважити гро-зячу небезпеку. Червону планету (дивна річ: планету Мар-са віками уважали збіздою війни) досліджували такі учені, як Скїанарелі, але не вміли пояснити тих дрожащих ясних точок, які вони з такою точністю заносили на карти. А се Марсіяни готовили ся до війни.

В р. 1834., зразу з Лікської обсерваторії, потім Перро-тен в Ніцці, і нарешті інші дослідувачі завважили ярке сві-тло на освіченій часті кружка планети Марс. Англійські чи-тачі довідали ся про се з книжки »натура« з 2. серпня. Поя-ву сього яркого світла можна, після мене, пояснити тим, що Марсіяни в тім часі відливали величезну гармату і в часі

двох пізнійших протиставлень недалеко того самого місця можна було завважити якісь особливіші плями, яких ще не пояснено.

Небезпека грозила нам вже пість літ тому назад. Коли Марс наблизився до землі, телеграфічні дроти між всіми обсерваторіями земської кулі працювали горячково, передаючи заяви від Лявеля поражаючу вістку про калъосальний вибух газу на сій планеті. Лучилося се коло півночі 12. серпня, інспектроскоп, до якого в тій хвилі звернув ся Лявель показав, що величезна маса горючого газу, головню водня, з неімовірною скорістю несеть ся з Марса до землі. Коло чверть на першу сей огневий потік став невидимим. Видавало ся немовби величезний стовп огня нагло з незвичайною силою вирвав ся з підра планети »зовсім так, як виривається горючий газ з гармати при вистрілі« говорив Лявель.

Його порівнянє показало ся на причуд точним. А однак, на другий день не появило ся про се ані стрічки в часописах, крім невеличкої статейки в »Дейли Телеграф«, і світ далше жив, не знаючи одної з найбільших небезпек, які коли-будь грозили людській расі. Я, можливо, що й зовсім не знав би про сей випадок на Марсі, колиб не був стрінувся з Огільві, звісним астрономом в Отершту. Він був потрясений сею вісткою і в надмірі своїх розбурханих чувств, запропонував мені як стій йти разом з ним до обсерваторії і занятися ночью обсервованєм червоної планети.

Я докладно памятаю сю ніч сторожіня, навіть після всього того, що відтак лучило ся. Чорний німий будинок обсерваторії, затінена ліхтар, що відбивав слабе світло на поміст в кулі, монотонне тиканє годинникового механізму телескопа, вузка щілина, крізь яку проглядала з гори бездонна глибина неба з розсіяними на ній зіздами. Огільві ходив по кімнаті неспокійно. Я заглянув у телескоп і побачив кружок темно-синього неба і на нїм, в поли влджєня, маленьку круглу планету.

Я глядів на неї, і мені видавало ся, що вона то побільшуєть ся то зменьшуєть ся, то приближаєть ся то віддаляєть ся, але се пояснило ся просто утомою моїх очий. Сорок

мільонів миль відділювали нас від неї. Рідко хто уявляє собі цілу безмежність безвоздушного простору, в яким уносять ся порошки матеріяльного світа.

Недалеко від Марса, в поли видження, виділи, памятаю добре, три дрібні ясні точки — три безконечно далекі звізди, які можна було бачити тільки через телескоп: а довкола була непроникнута бездонна тьма пустого простору. Ви знаєте, як глибокою видасть ся чорнота у морозну зоряну ніч. Через телескоп вона видасть ся ще глибошою. І в сій тьмі, невидиме мною — так далеко і таким малім воно було — з неймовірно величезного віддалення, приближаючись з кожною хвилиною на тисячі миль, швидко несло ся до мене щось, вислане до нас Марсіянами, — се, що мало принести на землю стільки борби, стільки нещастя і смертей. Глядячи в телескоп мені навіть не прийшло се на думку. Та й ніхто на землі не думав в сю ніч про можливість того рода небезпеки.

Тої самої ночі був на Марсі вибух газу. Я бачив його! Се стало ся як-раз в тій хвилі, коли хронометр вибив північ. Я сказав Огільві і він заняв моє місце при телескопі. Ніч була горяча і мені хотіло ся пити. Витягаючи недбало ноги я звернув ся в темноті до столика, на яким стояв сифон. Нараз Огільві крикнув: він зобачив струю горючого газу, яка летіла в напрямі землі.

В сю ніч другий невидимий знаряд полетів з Марса на землю, точно в дваїцять чотири годин після першого. Памятаю, як сидів на кінці стола в темноті і як перед моїми очами мигали зелені і червоні кружки. Я думав про се, як гарно було-б сидіти при огні і курити: а я й не догадував ся значіня всього того, що бачив. Огільві глядів ще якийсь час через телескоп, потім ми пішли до нього до дому. В долині, під нами, Отершого і Чертеї, з їх спокійно спящими мешканцями.

Сеї ночі стан Марса сильно цікавив Огільві. Він багато говорив про нього і сміяв ся з дикої думки, немов-би на Марсі жили живі істоти, і що се вони дають нам сигнали. Можливо, що там доконав ся великий вулканічний вибух, а може бути, що се метеори падали на планету тяжким дощем,

— таке було його пояснене. Він старався доказувати мені всьо неправдоподібність здогаду, аби на двох сусідніх планетах органічна еволюція могла піти одною і тою самою дорогою. »Мільон шанс проти одної, що на Марсі нема людських істот«, говорив він.

Сотки астрономів бачили на Марсі огонь коло півночі сеї і другої ночі і так десять новий з ряду. Чому на одинайцяті ніч вистріли устали, ніхто на землі не старався пояснити. Можливо, що гази, які творилися при кождім вистрілі доставляли яких небудь невигод для Марсян. Чусні хмари диму або пороху, які з землі навіть через спільний телескоп видавалися маленькими, сірими руховими плямами, заволікали ясну атмосферу Марса, скриваючи перед нами його значні черти.

Нарешті навіть часописи занепокоїлися так незвичайними явищами: скрізь появилися популярні статі про вулкани на Марсі. Гумористичний журнал »Пінч« зробив дуже удачне примінене сеї теми до політичних карикатур. А незнамі подарунки вислані нам Марсянами, летіли тимчасом в напрямі землі крізь безмір пустого простору, пролітаючи тепер вже лише кілька миль на секунду і приближаючись до нас день за днем, година за годиною. Тепер мені видається майже неправдоподібним як могли люди займатися своїми дрібними справами під сим занесеним над ними, грозячим їм мечем. Тяжко добре, як радувався Марксем, коли дістав нову фотографічну знімку Марса для ілюстрованої часописи, яку тоді видавав. Люди нового покоління не можуть уявити собі, як багатими і підприємливими були часописи дев'ятого століття. Про себе-ж скажу, що я був занадто зайнятий їздою на колесі і занадто захоплений читанем про питання можливого розвитку моральних ідей з розвитком цивілізації, щоб багато думати про Марса.

Раз вечером (перший знаряд Марсян був в тім часі не більше як на 10,000.000 миль від нас) ми з жінкою вийшли на прохід. Небо було покрите зірками. Я пояснив жінці знаки зодняка і показав їй Марса — звільна пливучу до зеніту краплю світла, на яку в тій хвилі було звернено стільки телескопів. Ніч була темна. Нас обганяли громади про-

гультковців, які вертали зі співами і музикою до Чертсі й Альворт. В горішніх вікнах домів видно було світло і їх мепканці клали ся до сну. Зі стації залізниці долітав далекий грохит відізджаючих поїздів. Жінка вказала мені рукою на їх зелені, червоні і жовті спіральні огні, які ярко вирізували ся на темнім тлі неба. Все довкола дихало таким безпеченством і спокоєм..

II.

Падуча зьвізда.

Але ось настала ніч першої падучої зьвізди. На зорях можна було бачити, як вона огненою чертою пронесла ся високо над Вінчестером в напрямі сходу. Її напевно завважили сотки людей і взяли за звичайну падучу зьвізду. Альбін говорив, що вона лишила по собі зеленуватий слід, який світив ся через кілька секунд. Девінг, один з найбільших наших авторитетів в метеорології, означив висоту її лету в хвилі єї появи — на сто миль. Йому видало ся, що вона упала на землю за сто миль від сього місця, де він находив ся в сій хвилі.

В тім часі я був дома і писав у себе в кабінеті; але хоч мої вікна виходили на Отершту і стори в моїй кімнаті були підняті (я любив глядіти на небо нічу), я нічого не бачив. А тимчасом сей дневний предмет, річ найднеовижнійше зі всього, що коли-будь попадало на землю з безмірного простору — повинен був упасти якраз в тім часі, коли я сидів у себе, і я бачив би його, колиб підняв очі в хвплі, коли він перелітав. Деякі з тих, що його бачили говорять, що він летів з великим проразливим свистом. Я нічого не чув. В Беркширі, Сурреї і Мідлсексі багато людей мусіло бачити як він падав, але правдоподібно подумали собі, що се упав метеор. В сю ніч ніхто, як здаєть ся, не задав собі труда пійти глянути на упавший предмет.

Але бідака Огільві, який бачив падучу зьвізду і був переконаний, що дебудь на полях між Горселем, Отершоу і Чокінон лежить метеор, став на рано на зорях, щоби відшукати його. І він найшов його дуже скоро недалеко від ям, де

копають пісок. Тяжкий знаряд, падаючи, вирив в землі величезну яму, з силою розкинувши на всі сторони пісок, який творив досить великі кусні відні з далека на півтора милі. На схід від сього місця горів і до ранного неба плів тонкою струєю голубий димок.

Таємничий предмет лежав, майже зовсім заривши ся в пісок, серед розклеваних щіпок сосни, яку він розторопив надаючи. Ся його частина, що виходила на внї, мала вигляд величезного циліндра, триїцять сяжнів в перекрою. Огільві пі дійшов близше; дивуючись над розмірами а головню формою метеора, бо звичайно метеори мають більше або меньше заокруглену форму. Але підходити занадто близько не було можна, тому, що метеор ще не остиг після свого лету через атмосферу і був дуже горячий. Дивний шум, який виходить немов з його нутра Огільві приписував нерівномірному охолодженню його поверхні: в тім часі йому не приходило в голову, що сей циліндер може бути в середині заповненим.

Огільві стояв на краю ями, виригтої дивним метеором, і в здивованю глядїв на нього, не знаючи чим пояснити його незвичайну форму. Був на причуд тихий ранок, і сонце, яке що йно показало ся над соснами у Вейбрідж, вже грїло. Як говорив потім Огільві, він не памятав аби сього ранку співали птиці; вітру зовсім певно не було, і слабій шум внутрі циліндра був одиноким звуком, який нарушував тишину. Крім його самого на полі не було ані душі.

Нараз він завважив зі здивованєм, що темний нагар або накип, який покривав метеор, відпадає з його заокругленого верху. Він відпадав цілими кусниками, які падали на пісок. Але ось відвалив ся великий кусок і ушав з голосним стуком, від якого у Огільві забило ся серце.

Хвилю він стояв здивований, не розуміючи, що се значить; потім не зважаючи на сильний жар, який виходив від метеора, спустив ся в яму і підійшов до нього, щоб розглянути з близька в чім річ. Навіть тоді ще він був готовий пояснити се з'явиско нерівномірним охолодженням циліндра; але такому поясненню противорічив сей факт, що нагар відпадав тільки з горішньої части.

І тут він нараз побачив, що ся горішня частина або кру-

жок циліндра обертаєть ся. Рух був так малий, що він, можливо, не завважив би нічого, колиб припадково не звернув був уваги на чорну пляму поблизу кружка. Яка зразу була зовсім близько нього, а по п'яťох хвилях опинило ся по другій стороні кружка. Але й тепер він не зовсім зрозумів, що се означає, аж доки не вчув глухого звуку тертя і не побачив, що чорна пляма нараз пересунула ся вперед на один або два цілі. Тут тільки його осінило, що циліндер зроблений штучно є в середині порожній і кружок можна зняти. Його відкручує хтось знакомий, що сидить в циліндрі.

»Господи Боже!« — крикнув Огільві — »Там чоловік... там люди. Вони старають ся вилізти. Як вони не спекли ся живцем в сій жарі«.

І думка його блискучим оком звязала появу циліндра з огненим вибухом на Марсі.

Але думка про замкнені в сій циліндрі живучі істота була так страшною, що Огільві позабувши про все, кинув ся відкручувати кружок, але на щастє на час полапав ся і не пошкід собі рук о все ще розжарений метал. Він постояв в нерішучості, потім повернув ся, викарабкав ся з ями і зі всіх сил пустив ся бігти до Чокінґу.

Було коло шостої години. Він стрінув чоловіка в повозці, якому старав ся щось пояснити, але і оповіданє його і цілий його вигляд (він забув капелюх, який впав до ями) були такі дикі, що чоловік відмахнув ся і поїхав далі. Така сама невдача вийшла також з другим — з jakimсь п'яницею, що входив до шинку коло Горселє коло мосту як раз в тій хвилі, коли туди проходив Огільві. Сей взяв його за божевільного і навіть пробував безуспішно втягнути його до шинку і тут заперт. Се троха отверезило ученого так, що коли він побачив льондонського журналіста Гендерсона, котрий був зайнятий у себе в саді, він крикнув до нього крізь решітку і заговорив досить спокійно:

— Гендерсоне! Чи бачили ви вчєра падучу звїзду?

— Ну?

— Вона лежить тепер на вигоні під Горсеген.

— Ах, ось що! Метеор впав? гарно — сказав Гендерсон.

— Ні, се щось инше ніж метеор. Се циліндер — шту-

чний циліндер, мій друже. І в середині є щось живе.

Гендерсон з рискаллем в руці стояв, не розуміючи нічого.

— Що таке? — Запитав він ще раз. (Треба знати, що Гендерсон є глухий на одно вухо).

Огільві розказав йому про все, що бачив. Гендерсон хвилю слухав його оповідачя, але зараз кинув рискаль, схопив свою нагортку і вийшов на дорогу. Оба бігцем вернулися на вигін. Циліндер лежав все в тім самім положенню, але звуки, які чути було з середини, тепер затихли, а між кружком а тілом циліндра миготіла вузка лінія ясного металу, а крізь щілину входив або виходив воздух з тонким шипотом.

Вони прислухувалися, постукали пальцею по циліндрови і не одержавши відповіди, прийшли до висновку, що чоловік або люди, які сиділи у нутрі циліндра, стратили свідомість або вмерли.

Само собою розуміється, що Огільві з Гендерсоном нічого не могли зробити з циліндром. Пошептали в щілину кілька слів заохоти і обіцяючи скоро вернути ся, вони побігли до міста, за поміччю. Можемо уявити собі, в яким вигляді розбурхані, подразнені, обсіпані піском, бігли вони сього ясного ранку по маленькій вулиці міста, як-раз в той ранній час, коли воно прокидалося зі сну, коли отвертали ся склепи і верхні вікна домів. Гендерсон як стій вибрав ся на станцію залізничі, щоб подати телеграфічну вістку до Лондону.

В осьмій годині товпа дітей і старших явила ся на вигоні, щоб побачити »мерців з Марса«. Так поясняли собі люди сю появу. Я почув її перший раз від журналіста, у якого я все беру »Вечірній Телеграф«. Річ зрозуміла, що я був поражений і не тратячи часу, я звернув ся до піскових ям просто через Отершовський міст.

III.

На Горсельським вигоні.

Гурток людей, в числі коло двадцять стояли довкола величезної ями, де лежав циліндер. Я вже описував сей величезний знаряд, який майже зовсім зарив ся в землю. Дер-

не довкола нього було обгоріле немов від вибуху. Його спад, очевидно, викликав вибух огню.

Огільвія і Гендерсона там не було. Вони певно подумали собі, що поки що й так не можна нічого зачати і вибрали сз на снідане до Гендерсона.

Четверо або п'ятеро дітей сиділи, звисивши ноги, на краю ями і забавляли ся в той спосіб, що кидали в циліндер каменем. Коли-ж я строгим напимненем перервав сю забавку, вони почали бавити ся в хованку.

В її числі було двох циклістів, знакомий мені садівник, який від часу до часу працював у мене щоденно, якась дівчина з дитиною на руках і кількох волоцюг з тих, що постійно волочать ся по двірцях залізничих. Розмов майже не було чути. Англійський простолюдин мав в тих часах дуже сумне виображенє про астрономію.

Більшість присутних мовчки гляділа на великий плоский кружок циліндра, який оставав ся в тім самім положенню, як його бачили Гендерсон і Огільві. На вид сього бездушного кольоса всі, що надіяли ся застати тут грудю спалених тіл були очевидно обманені в своїх надіях. Деякі відійшли назад до дому, а на їх місце що хвилі напливали інші.

Я зійшов в яму і тільки підійшовши близько циліндра, переконав ся, що се дійсно дивний предмет. На перший погляд в нім не було нічого незвичайного, не більше ніж в якім небудь иншій дереві, що звалили ся на дорогу або в переверненій повозці. Більше всього він був похожий радше на півотворену заржавілу газову руру. Треба було мати певний ступень наукового підготованя, щоби завважити, що покриваючий його горний нагар не був звичайним окисом і що ясніюча між кружком а циліндром полоса жовтаво-білого металу мала якийсь дивний, незнаний нам відтінок.

Тепер мені стало ясно, що дивний прадмет упав на землю з Марса, але мені видавало ся неправдоподібним, аби в нім були живі ества. Відкручуване кружка могло бути автоматичне. Всупереч переконанню Огільвія, я вірив, що на Марсі є люди. У мене розіграла ся уява на сю тему, що цилін-

дер, може бути, містить в собі яку рукопись і як тяжко буде її відчитати і т. д.

Одно лише: для того рода циліндер був занадто великий. Я з нетерпеливостію ожидав хвилі коли його отворять. Але кружок тепер не обертав ся. В одинайцятій годині, бачучи, що нема нічого нового, я пішов до дому, до Мейбері, думаючи про сю дивну появу. Однак того дня мені приходило ся дуже тяжко заглибитись в свою роботу.

По полудні образ Горсельського вигона сильно змінив ся. Цілий Лондон був ошоломлений велічезним заголовком першого випуску вечірніх часописий.

»Експедиція з Марса«.

»Сензаційні вісти з Вокінга«, і т. и. Крім сього телеграфічна вістка Огільві підняла на ноги всі обсерваторії трох злучених королівств.

Коло ями на дорозі стояло кілька наємних кабріолетів з Вокінга, легкий фастон з Кобчену і елегантний »власний« екіпаж, не числячи цілої армії вельочипедів. Крім сього, не вважаючи на жаркий день, багато народу прийшло піхотою з Вокінга і Чертсі, так, що зібрала ся порядна товпа.

Спека була незносна, ані хмаринки в розісленим небі, ані подуву вітра і тільки під де-а-де розкиненими соснами можна було найти дрібку тіни.

Я підійшов до ями. Там стояла купка людей, а в їх числі Гендерсон, Огільві, якийсь високий блондин (астроном королівської обсерваторії Стені, як я потім дізнав ся) і двох — трох робітників з рикалями. Стені видавав прикази високим, звінким голосом. Він стояв на циліндрі, який тепер вже значно остиг. Лице його почервоніло ся від спеки, він обливався потом і очевидно був чимось роздражнений.

Більша часть циліндра була вже відкопана, але долішнім кінцем він все ще сидів в землі. Скоро тільки Огільві зобачив мене в товпі, яка окружила яму, він крикнув до мене, аби я вліз до них і коли я підійшов, він дав мені припорученє до сусіднього помосту, лорда Гільтона.

Я з радістю підняв ся виповнити се припорученє, бо таким способом діставав ся в число привілейованих глядачів.

Льорда Гільтона я не застав, але мені сказав, що його ждуть з Лондону о шестій годині; а що було що-йно чверть на шесту тож я побіг до дому напийся чаю, а відтак вибрався на станцію, щоб стрінути по дорозі мілборда.

Циліндер відкручується.

Коли я вернув на випін, сонце сходило. Товпа людей йшла з Вокінга до ям а кількох людей вертала звідтам. Товпа довкола ями виглядала як чорна пляма на ярко-жовтім тлі неба. Вона розрослася тепер до двіста осіб. Чути було крик і сварню, велася очевидно якась борба. Найдивнішій здогади родилися у моїй голові. Підійшовши ближше, я почув голос Стена:

— Назад! Назад!

Мені на стрічу біг якийсь парубок.

— Там є хтось в середині — крикнув він до мене. Кружок все відкручується. Я боюся. Я волю радше піти до дому.

Я підійшов до товпи. Там було двіста до триста людей. Всі немилосердно тручалися, продираючись на край ями і особливо енергійно пробивався слабкий пол.

— Чоловік впав до ями! — закричав хтось.

— Назад — кричали другі.

Товпа троха розступилася і я протискався вперед. Всі були сильно розбурхані. З ями долітали якісь дивкі скрипучі звуки.

— Слухайте: допоможіть забрати звідси отсих ідіотів — сказав до мене Огільві. — Звідкиж будемо знати, що там таке в сій проклятій машині.

Я побачив, що якийсь молодий чоловік (здається, що се був приказник з Чокінгу) стоїть на циліндрі, стараючись викарабкатися з ями, куди його очевидно зіпхали серед загальної спеки.

А тимчасом кружок циліндра відкручував хтось з середини. На верху було вже до дві стопи блискучих нарізів. Хтось тупив мене з задку і я мало що не полетів коміть головою просто на циліндер. Я обернувся назад. Певно в тій самій хвилі кружок відкрутився; він з бряскотом упав на пі-

сок. Я відбився ліктем від стоячого у мене за плечима і знов повернув ся лицем до ями. Заходяче сонце було мені в очі, і через хвилю мені здавало ся, що в круглім отворі циліндра зовсім темно.

Кожий з присутних, по своїй думці, надіяв ся, що звідтіля появить ся чоловік, не зовсім схожий до нас мешканців землі, але все таки в головних чертах чоловік. Я принайменше вірив в се свято. Але, вдививши ся я, нараз побачив блискучі точки—очевидно очі. Потім з сеї рухомої купи висунуло ся щось, похоже на більшу змію. А потім і друга така сама штука.

У мене мороз прошив тіло. З задку в товпі голосно крикнула якась жінка. Подавшись взад, але не відводячи очей від циліндра, відки тепер виховзувало більше змій, я почав пропихати ся назад від краю ями. Я бачив, як здивовані перемінюючись в переполюх на лиці людей, які стояли довкола мене. Зі всіх сторін роздавали ся окрики переляку. Товпа подала ся филою назад. Приказчик з Вокінгу все ще не міг викарабкати ся на верх. Я очутив ся сам і бачив як люди кинулись на втікача. Я знов глянув на циліндер і мною оволодів непоборимий страх. Ноги мої приросли до місця і я не міг ворохнутися і не міг дивитися ся.

Циліндер відкриває ся.

З циліндра помало і з трудом вилізала якась сіра, кругла маса, величини медведя. Коли ся дивна істота вилізла на верх на стільки, що на неї впало світло, я завважив, що ціле її тіло блискить ся як мокра шкіра. Воно було округле, і у нього було щось в роді лица. Великі темні очі гляділи просто на мене. Під очами були уста, але без губ. Сі уста раз підіймали ся раз широко отвирали ся, проглочуючи воздух, і з нього текла слина. Ціле тіло конвульсивне дріжало від напруженого віддиху. Одно м'яке щупельце учепило ся за край циліндра. друге гойдалось у воздуху.

Хто не бачив живого Персіянина, той ніколи не зрозуміє як страшний вигляд сих істот. Дивні уста в виді їжа переверненого до гори ногами; повна відсутність підбородна і бров; м'які щупальця як змії у Горґони: сі голосні віддихи

легких в чужій атмосфері; от ся очевидна отяжілість рухів —результат більшої сили притягання на землі, а головню, сей упертий погляд величезних очинь, все те викликувало дивні чувства... Від першого погляду, від першої моєї стрічи з сими гадюками, відразу і страх наповнили мою душу.

Дивовижне нараз сховало ся. Перевісивши ся через край циліндра, воно упало з глухим стуком в яму, немов великий скіряний мяч. Я чув, як воно крикнуло якимсь дивним грубим голосом, по чім в отворі циліндра появило ся друге таке саме єство.

Тимчасом я прийшов до себе, обернув ся і став втікати мов божевільний до найближшої групи дерев, як видніли ся на овиді. Я біг навмапці та не міг не оглядати ся на те, що страшило мене.

Добігши до молодих сосон, я зупинив ся, задихуючись і став ожидати, що буде дальше. Цілий вигін довкола ями був засіяний народом. Сих людей так само як і мене прикував до місця страх і вони стояли і витріщивши очи, дивили ся на невидані досі єства, або, радше на розрптий пісок на краю ями, в якій вони ворушили ся. І нараз я побачив з новим страхом, що над ямою то висовгуєть ся, то знов ховаєть ся якийсь, чорний предмет. Була се голова упавшого до ями приказчика, яка здалека видавала ся маленькою, круглою плямою, що чорніла ся на тлі заходячого сонця. Але ось показало ся ресня і він став на край одним коліном, а потім видко усунув ся тому, що знов видно було лише голову. На раз він зовсім шез і мені причув ся немов слабій крик. Через хвилю у мене з'явило ся бажанє побігти до нього, але страх переміг се чувство.

Потім не було видно нічого. Куна піску, накиданого при паданню циліндра, закривала перед очима всьо, що діяло ся в ямі. Кождий, кому доводилоб ся в тім часі переходити дорогою з Кобгема або з Вокінга, був би поражений незвичайним образом і товпа народу, коло сто людей, але з кожною хвилею рідшала, стояла неправильним колесом і, ховаючись, хто в кущах хто за загородою або за деревами — і май же не обмінюючи ся ніякими словами, хйба лише короткими уриваними окриками, витріщувала очи на купу піску.

Тасмний промінь.

З тої хвилі, як я побачив Марсеян, що вилізли з циліндра, в якім вони прилетіли до нас зі своєї планети, мене немов спугнули якісь чари, які параліжували всі мої рухи. Я, немов зачарований, стояв даліше під деревами, по коліна у високій траві і безмільно глядів на купу піску, яка закривала передімною се становище. Страх і цікавість бороли ся в мені.

Я не міг рішити ся знов підійти до ями, але мене тягнула страшна цікавість заглянути до неї. Я зачав тому обходити яму зі всіх сторін, щоб найти вигідне місце для обсервації, описуючи велике колесо і що хвилі оглядаючись на піскову купу. Я бачив, як підняла ся в гору до сонця пара м'яких животи, які нагадували лапи осьминога і як-стій сховали ся, а потім з ями почав видобувати ся поступенно розкладаючись якийсь довгий колінкуватий предмет, з укріпленням на верху металічним диском, який вертів ся як колесо на осі. Що би се таке могло бути?

Більша часть глядачів розбила ся на дві групи. Одна менша, стояла по стороні Вокінга, друга — по стороні Копгема. Всі, очевидно, як і я переходили душевну боротьбу. Кількох людей стояло близько мене. Я підійшов до одного (се був сусід з мого села, я його пізнав хоч і не знав як він називаєть ся) і заговорив, хоч ся хвиля мало надавала ся до розмови.

— Що за гадюки! — сказав він. — Господи! Які обридливі гадюки! — Він повторяв се без кінця.

— В ямі лишив ся чоловік. Ви бачили? запитав я. Але він нічого не відповів.

Ми замовкли і досить довго даліше дивили ся на яму, стояли побіч себе і, здаєть ся, відчували певну полегкість від сього, що були разом. Потім я перейшов на инше місце — на горбок, звідки було виднійше, і коли я оглянув ся, відшукуючи очима мого давнього сусіда, я побачив, що він йшов до Вокінгу.

По заході сонця запав сумерк, а на вигоні не зміло ся нічого. В далі на ліво, в стороні Вокінга, товпа немов прибу-

вада і звідси долітав тепер неясний крик голосів. Гурток людей з околиці Коптема розійшовся. Яма, де лежав циліндер, не давала ніяких признак життя.

Можливо, що се найбільше додало відваги публіці, а можливо, надходячі з Вокінга нові глядачі впливали на успокоєння умів. Як-би не було, але з настанням ночі всі почали знов посувати ся в напрямі ями. Люди ставали відважніші, бачучи, що коло місця, де лежить циліндер, панує тишина. Зі всіх сторін приближали ся по дві, по три чорні постаті; вони йшли, зупиняючись, вдивлялись в темряву і підходили ближче поступово розтягаючись довкола ями тонким, неправильним півмісяцем, який небагом мав утворити коло-со. Я також зачав звільна підходити.

Кількох людей, візники і ще де-хто почали сміло йти вперед і слідом за ними я почув стукіт коліс і кінських копит. Потім я бачив, як молодий парубок, син бакаляра, тягнув свій візок з яблуками. А потім, коло трийцять сяжнів від ями, від сторони Горселя, показала ся невеличка чорна купа людей. Сей, що йшов на самім переді, махав білою хоругвою.

Була се депутація. Як потім показало ся, вони на борзій скликали раду, а що Марсіани, не вважаючи на свій відражаючий вигляд були очевидно естами розумними, то й порішили на разі вислати до них депутацію і в якій-будь спосіб, при помочі сигналів дали їм зрозуміти, що й ми також розумні ества.

Біла хоругва наближала ся щораз-то ближче. Ось вона звернула на право, потім на ліво. Я стояв занадто далеко, аби розрізнити фігури, але відтак я довідався, що в числі них, що брали участь в сій депутації, були Огільві, Стент і Гендерсон. Сей гурток депутатів з хоругвою вступив тепер вже в середину замкнено колеса глядачів, від якого в тій хвили відділило ся кілька темних постатей і пустились слідом за ними.

Нараз вибухло ярке світло і з ями один за другим вилетіли в гору три стовпи ясного зеленого диму. Дим сей (слово »полумінь« булоб тут більше на місці) світив так ярко, що й темно-синє небо і ціле поле з розкиненими по нїм

соснами немов провалили ся в темряву від сього світла і потім, як воно щезло, бидавали ся ще чорнішими.

Тимчасом з ями дало ся чути шипінє. Поражена сим явищем депутация зі своєю білою хоругвою, зупинила ся по другій стороні ями, просто проти мене. Така маленька, незначна горстка чорних фігурок на чорній землі! З кожним вибухом зеленого диму їх облича ставали зеленувато-бліди ми як у мерців, а потім щезали в темряві.

Але ось мало-помало шипіт перейшов в китлованє, а в кінці в голосне, протягне гудінє. З ями неначе привид, звільна підняла ся якась безформна фігура і від неї на всі сторони бризнули лучі.

За хвилию по сім явищу, по розкиненій людській товпі перебіг, перескакуючи з одного на другого, дійсний огонь. Здавало ся, немов-би хто вдарив в сих людей невидимою струєю, яка в одній хвилі перемінювала ся в біле полум'я... Здавало ся, що кожний, на кого вдаряла така струя, нагло запалював ся.

І при світлі сеї полум'їни, яка приносила смерть, я бачив, як одні подавали ся взад і падали, а другі в переполоху стали втікати.

Я стояв ополомлений, не розуміючи ще, що се йде смерть, яка в сій товпі людей забирає одного за другим. Я чув лише, о дієть ся щось дивне. Один осліплюючий вибух світла майже безшумний — і чоловік падав на місці без життя і скоро тільки невидимий горіючий стовп переносився висше над головами людей, за ними запалювали ся сосни, а кожний корч, вибухаючи полум'єм, перемінював ся в величезний огнений язик. Я бачив як у віддалі, під самим Ненгілем, запалили ся деревляні будинки, загороди і дерева.

Ся огненна смерть швидко і немовливо змітала все до бькола своїм невидимим мечем — силою жару. З запалених недалеко мене корчів я здогадав ся, що вона підходить до мене, але я був такий ополомлений що не рушив ся з місця. Я чув тріскіт огню у піскових ямах, чув як нараз жалко заіржав кінь і в тій хвилі зтих. Потім по цілій площі яка тягнула ся межи мною з Марсіянами немов-би хто провів невидимим але розжареним пальцем, вся чорна земля на сім міс

ци задимилася і затріщала. В далі на ліво, під Вокінґом, там де виходить на вигін дорога зі стації, щось рушило ся з головним тріском. Але нараз гудіне в ямі затихло і безформний чорний предмет потихо опустив ся і щез з очей.

Все те стало ся так скоро, що я не міг прийти до себе. Коли-б ся огненна смерть обійшлаб ула довкола, я був-би в одній хвилі убитий. Але вона мене пощадила, несподівано полпшивши мене живим і неушкодженим серед темної і ворожой ночі.

Поле, вкрите горбками, було тепер у моїх очах ціле чорне: лише місцями під темно-синім небом ранної ночі на силу біліли пасма доріг. Цілий вигін нараз обезлюдів. В горі, над головою вже появляли ся зорі, а на заході на овиді видніло ся ще блідо-жовте пасмо і на ній різкими, чорними зарисами вирізували ся верхи сосон і дахи домів Горселя. З Марсіяна не було й сліду. Тільки де-не-де димили ся ще, догораючи, віддільні корчі і дерева, а в околиці Вокінґа, на стації, від до мів валив стовпами дим, розливаючись в тихім нічнім воздуху.

Коли-б не се і не чувство подавляючого, змішаного зі здивованем страху, то можна би сказати, що нічого не змінило ся. Маленька горстка чорних фігурок з білою флягою на переді була вичеркнена з життя і кінець. Мирна типина вчора мов не ворохнула ся.

Мені пригадало ся, що я сам один в темноті безпомічний і безборонний. І нараз мною оволодів страх.

Здавивши в собі се чувство, я обернув ся і став втікати.

Страх, який обхопив мене був зовсім несвідомий. Я чув панічний перестрах, не тільки перед Марсіянами, але й перед окружаючою мене мракою і тишиною. Прибитий сею грозою, я дійшов до такої малодушности, що біг і плакав — з тиха мов дитина. Я втікав від цього страшного місця не вагаючись навіть оглянути ся.

Мені видавало ся, немов-би мною хтось бавив ся як мишкою, що ось зараз, в тій хвилі, коли я майже безпечний, таємнича смерть — швидко, як світло — вискочить з ями, де лежить циліндер кинеть ся за мною і вб'є мене.

Загадочний промінь на Кобгенський дорозі.

Для нас все ще остаєть ся загадкою, в який спосіб Марсіяни так скро і загадочно вбивають людей. Де-хто був тої думки, що вони в якийсь спосіб доводять до дуже високого степеня температури у замкненій камері, яка абсолютно не проводить тепла. Потім сей нагромаджений запас теплоти вони немов направляють паралельними лучами на даний предмет, при помочи віднолюрованого, параболічного зеркала не знаного складу, зовсім так, як на маяках пускають світляні лучі. Але правдивість сих деталів ще ніколи не доказана. Як-би там зрештою не було, на всякий випадок певним було одно, що загадочний подих смерти містив ся в промінях тепла. Енергія тепла, притім невидна, , заміст звидної світляної. Все, що горить вибухає огнем за самим дотиком луча. Олово замінюєть ся в плин, залізо стає м'яке, а коли сей промінь паде в воду, вода в тій хвилі переміняє ся в пару.

В сю ніч, під зоряним небом, коло піскових ям, лежало коло сорок людських тіл, які зігліли зовсім і були обезображені до непізнання. Цілу ніч на вигоні від Горселля аж до Мейбері горів огонь і не показувала ся там ані одна душа.

Вістка про трагедію, яка там відбула ся, облетіла майже рівночасно Кобген, Вокінг і Отермов. В Вокінгу позамикано склепи, а через Горсельський міст і між загородами, по цілій дорозі, яка далше виходить на вигін, тягли ся товпи склепарів і робітників, заманених цікавістю. Можете уявити собі, з яким оживленем, вимививив і вичистивив після дневної роботи, висипала на учню молодіж, користуючись новістю дня, як вигідним претекстом для проходів парами і для флірту. Можете собі уявити, який гомін стояв на дорозі до вигону в сей вечір.

Але до сеї пори в Вокінгу лиш дехто знав навіть се, що циліндер відкрив ся, хоч бідака Гендерсон післав на пошту чоловіка на біциклі з телеграмою до вечірної газети.

Коли вся товпа поодинокими групами, по двоє, по троє людей вийшла за міст на отверте поле, вона побачила, що там вже стоять гуртами люди і про щось неспокоїно розмов-

ляють з собою і виглядають з'поза корчів на зеркало, яке крутило ся над ямою.

Коло години пів до девятої, потім як таємничий огонь знищив депутацию, на вигоні зібрало ся триста або чотириста людей, не числячи тих, котрі прийшли скорійше. В числі перших були три поліємени (одні з них на кони), які совісно виповняли прикази Стента і не припускали до циліндра товпи.

Нараз невидима рука почала швидко приближати ся і підпалювати довкола корчі і дерева. Потім зі свистом, що зірвав ся крізь гудінє, яке без перерви долітало з ями, страшний промінь і перебіг по їх головах і запалив вершки дерев що росли вздовж дороги, затріщали основи будишків, посипали ся скла з вікон, запалили ся рами і зі стуком запалила ся часть даху найближшого дому.

Оглушена тріском і витем огню, осліплена заревом горячих дерев, товпа заворушила ся в панічнім перестрахи, не знаючи, що почати.

На дорогу посипали ся іскри і горіючі головні і у воздусі зносило ся горіюче листє. На людях стала горіти одіж, капелюхи. Настав страшний стиск. Кінний поліціянт нараз врізав ся в товпу і скочив наперед, держачись руками за голову і кричучи:

»Вони йдуть!« крикнула якась жінка і в тій же хвилі товпа завернула назад. Передні напірали на задних продираючись на дорогу до Вокінґу, поштуркуючи і давлючи один другого, немов стадо овець. В сїм місци, де дорога звужуєть ся між рядами згір, зачав ся жорстокий стиск. Не всі остали ся цілими: трох — дві жінки і дитину — задусили і покинули в темряві страшної ночі.

VII.

Як я дібрав ся до дому.

Про свою утечу я можу розказати дуже небогато. Пам'ятаю тільки як я напотикав ся на дерева і мало що не впав запутавшись ногами в траві. Від всього окружуючого віяло на мене страхом — невидимою небезпекою зі сторони Мар-

сіян. Мені здавало ся, що немилосерний огненний меч носить ся у воздуху, що ним розмахують мені над головою, що ось-ось упаде і вичеркне мене з життя. Вибравшись на дорогу до Горселя, я побіг по ній на се, щобн відтак звернути на присідок.

Нарешті я почув що більше бічи не можу: Я був зовсім змучений пережитими вражіннями і страшно опав зі сил. Мої ноги підкошували ся і я упав на дорозі, недалеко від містка, який перетинає канал. Я впав і якийсь час лежав на нів непритомний. Потім нараз й прийшов до себе знова, не знаючи де я. Зразу я не міг зрозуміти, як я потрапив на се місце. Мого страху мовби не було: немовби хто зняв його з мене. Я загубив капелюх і ковнірець. Ще перед трома мінутами для мене існували тільки три реальні річи: безконечна ніч і безмір природи і простору, моя власна марність і близькість смерті. Тепер немовби щось перевернуло ся, так сильно змінили ся мої думки. Не було ніякого чужого переходу від першого душевного настрою до другого. Я відразу став сам собою, звичайним, скромним горожанином, яким я був давніше. Німий вигляд, наповняюче мене чужство страху, моя утеча, смертоносні вибухи огню — все те видавало ся мені сном. Я питав себе, чи правда се, що все те було і не міг вірити.

Я встав і непевними кроками почав вдирати ся на міст. У моїй душі було здивоване і пуста. З моїх нервів і м'якулів немовби хто виссав всю силу. Я ходив ходом мов п'яний.

Ось над високою дугою моста показала ся зразу голова, потім постать робітника з мішком на плечах. Побіч нього біг маленький хлопчина. Порівнявшись зі мною, робітник сказав: »Добрий вечір«. Мені хотіло ся поговорити з ним, але я не міг. На його привіт я відповів бездумним бурмотанням і перейшов коло нього.

Над рікою в Мейбері перелетів на південь поїзд, і щез. В брамі одного дому гарної вулички, що називається Східною Тerasою стояв гурток людей, які розмовляли зі собою. Все те було таке реальне, таке знакове. А там... фантазматорія. Пусте говорив я собі, такі річи не бувають.

У фабриці газу кипіла робота і всі електричні лампи були позапалювані і долітав стукіт машин. Я підійшов до тих, що стояли коло воріт. Їх було троє: двох муштин і жінка — що нового на вигоні? — запитав я.

— Як? відкликнув ся один з муштин, відвертаючись.

— Що нового на вигоні?

— А хіба ви не були там?

— Богато пісенітниць плете нарід про сей вшгін — завважала жінка.

— Щож там стало ся?

— Хибаж ви не чули про людей з Марса — запитав я.

— Як не чув? — чув. Буде з нас — сказала жінка, і всі троє засміяли ся.

Я став як отуманений і розсердив ся. Я пробував оповісти їм що я бачив і не міг. Моя мова тільки ще гірше розсміяла їх.

— Ну, підждіть, ви ще почувєте про се, — сказав я і пішов до дому.

Жінка моя настрашила ся, коли я увійшов — так страшно я виглядав. Я нерейшов у столову, сів і випив вина і як тільки міг зібрати ся з думками, оповів єї про все, що бачив. На столі було приготоване готове сніданє, але ніхто з нас не діткнув ся його, як довго я оповідав їм про сю дивну подію.

— У всім тім є одна гарна сторона, — сказав я вкінці, бажаючи успокоїти страх, розбуханий сам своїм оповіданєм. Се найнезручніший істоти яких я тільки бачив. Вони очевидно можуть сидіти і убивати всіх, хто підійде близько, але вони не можуть вилізти з ями... Але, Боже мій які страшні істоти!

— Не говори про се дорогий! — сказала жінка.

— Бідака Огільві! — проговорив я. Подумати лише, що він, може бути, лежить там мертвий.

Добре, що бодай жінка вірить мені. Побачивши як смертельно вона поблідла, я нараз перервав розмову.

— Вони певно і сюда прийдуть — говорила вона.

Я примусив єї випити вина і старав ся всякими способами успокоїти.

— Вони на силу рухають ся — говорив я .

Щоби покріпити її і себе, я повторив все те, що говорив мені Огільві про неможливість для Марсіян стало осісти ся на землі. Як головний мій аргумент я видвинув питання про силу притягання. Сила притягання на верхній землі в триє більша ніж на поверхні Марса. Отже кождий Марсіян буде на землі важити в триє більше ніж на Марсі, а сила його м'яшкулів лишиться ся такою як була. В такий спосіб, він не буде в стані носити навіть своє власне тіло.

Так думали всі. І »Таймс« і »Ранішня Почта«. Авторитетно доказували се у своїх статях, які появили ся на другий день; але обі часописи опустили з виду, як і я, два фактори, які ставили сю справу у зовсім иншій світлі.

Атмосфера землі, як звісно має без порівнянє більше кислорода, ніж атмосфера Марса, а ділає на Марсіян такої кількості кисня безперечно було в значній мірі — против вагою побільшеня ваги їх тіла. Се — перша річ. А по друге, всі ми перечили сей факт, що з такими механічними приладами, якими володіють Марсіяни, можна навіть і без великої сили, дати собі раду, в разі потребн.

Але тоді я не брав під розвагу сих їх шансів на побіду і тому моя аргументація троха недомагана. Покріпивши ся стравою, окружений звичайною домашньою обстановою і під держуваний свідомістю конечности успокоїти жінку, я по хвилі почув себе безпечним і підбадьорив ся.

— Вони зробили дурницю — говорив я, випиваючи вино зі склянки. — Тепер вони страшні для нас лише тому, що вони самі втратили розум зі страху. Можливо, що вони не надіяли ся найти на землі живих істот а вже зовсім певно не надіяли ся найти розумні істоти. Та нарешті, коли о се ходить, вистарчить лише пустити на них гранат — і ні одного Марсіяна не стане при житю.

Так, правдоподібно, сидячи спокійно у своїм гнізді думав і який-будь добряга на острові св. Маврикія, коли висіла на нім горстка сміливих матрозів в пошукуваню за живою. »До завтра, ми їх до смерті заклоємо, моя дорога«.

Не знав я тоді, що се було моє останнє сніданє, по яким зачав ся довгий ряд незвичайних і страшних днів.

VIII.

Ніч з п'ятниці на суботу.

Зі всіх дивних і поражаючих річей, які лучилися в сю п'ятницю, дивнішою над все була для мене їх незгідність зі звичайним ходом нашого суспільного устрою. Мені якось не могло поміститися в голові, що се лиш початок цілого ряду подій, які мусять перевернути до гори дном сей устрій. Наїзд Марсіян, поза кругом останніх подій не порушив нічиїх звичаїв ані настроїв. Річ певна, що не один чув про сей циліндер і навіть розмовляли про нього, але не підлягає сумнівови, що се вість не викликала такої сензації, яку викликало би приміром наше ультиматум Германії.

Телеграма сараки Гендерсона з описом зняряду і того як він поступовно відкручував ся, прийнято в Лондоні просто за журналістську качку і редактор вечірньої газети, в якій Гендерсон був співробітником, зажадав від нього телеграфічного потвердження, а не діставши відповіді (він був вже тоді вбитий), постановив не видавати надзвичайного числа з сею вісткою.

А навіть п'ять миль навкруги, отже там де були свідками події, більшість показала ся байдужною. Я вже описував як віднесли ся до мого оповідання мушчини і жінки, з якими я про се заговорив. Скрізь люди спокійно обідали і вечеряли, а робітники, покінчивши працю, забавляли ся; молодіж проходила ся по улицях парами; вчені сиділи за книгами — всьо, як завжди.

В Вокінгу, на стації залізничній, поїзди приходили і відходили і шибували; пасажири входили і ждали на двірці — одним словом, всьо йшло звичайним ходом. Хлопчина-розносіник часописів продавав на платформі «Останні вісті» і його викрики «Люди з Марса» мішали ся з гуркотом тягарових візків і з різким свистом локомотивів.

На Робчанськім і Горселльськім мості через цілу ніч товпили ся цікаві; одні відходили, другі приходили, але товпа не меншала. Поза сим широка площа вигону була пуста і німа. Тільки з ями долітав стук молотків, який чути було далеко довкола.

Так було з п'ятниці на суботу. Марсіян працювали цілу ніч горячково; цілу ніч стукали молотами, приготуючи свої машини.

В одинацятій годині через Горсель переманшувала компанія вояків і розмістила ся на краю вигона. Потім через Кобген перейшла друга компанія, яка окружила вигін з північної сторони. На другий день, в одинацятій годині рано, часописи могли вже напечатати, що з Ольдершота на місце випадку вислано швадрон гузарів, дві гармати і чотириста людей Курдибанського пішого полку.

В дванацятій годині в ночі товпа, бачила як упала зізда у сосновім лісі, що стояла на дорозі з Вокінґу до Чертсі, на північний захід від Вокінґа. перелітаючи, вона полишала за собою блискучий слід як блискавка літом. Се був другий циліндер.

IX.

Війна починаєть ся.

Субота записала ся в моїй пам'яті, як день прикрого вижидання і упадку сил. Був се горячий, парний день, зазначений різкими ваганнями барометра, як потім говорили. Я зле спав і встав рано. Перед сніданем вийшов я в сад, постояв, прислухував ся. Зі сторони вигону не можна було завважати ніякого руху, тільки жайворонок літав у воздуху.

Мій доставець молока з'явив ся в свій звичайний час. Я почув стукіт його візка і підійшов до нього, щоб розпитати про новини. Він мені сказав, що в ночі Марсіян окружили військами, і незабаром приїдуть гармати.

В тій хвилі я почув знайомі, уснокожуючі звуки: до Вокінґа підходив поїзд.

— Їх не будуть убивати, коли вдасть ся обійтись без сього — говорив молочар.

Через пліт в саді побачив я мого сусіда. Ми порозмовляли зі собою хвилю а потім я пішов снідати. Ранок зачинав ся в найзвичайніший спосіб. Сусід мій був думки, що того дня війська встигнуть виловити Марсіян або бодай перенищити.

— Зле, що вони не довіряють нам і до них так трудно дібрати ся — сказав він. — Цікаво булоб розпитати як вони живуть там, на своїй планеті. Ми моглиб довідати ся багато інтересного.

Він витягнув руку через пліт і подав мені пригорщу яблук, бо він був не тільки пристрасним, але й щедрим садівником. І тут — то він мені сказав, що в Байфліті, близько площі гри в Гольфа, горять соснові ліси.

— Там, як оповідають, упала друга така сама штука, ну мер друтий (я говорю про сі прокляті циліндри) — пояснив він. Досить булоб здасть ся й одної!... Не мало гроший прийдець ся видати асекураційним товариствам, заки те все скінчить ся. І, говорячи се, він засміяв ся з спокійною рівнодушністю. — Ліс і тепер горить — додав він і вказав пальцем на хмару диму, яка видніла у віддалі. Коріне буде ще тліти кілька днів; занадто там вже груба верства галузя і торфу — сказав він і потім сгав падькати над »бідним Огільві«.

Я рішив ся відложити свою роботу на пізніше і зійти на вигін. Але доходячи до залізничного мосту, я стрінув гурток жовнірів, саперів в маленьких круглих шоломах, в брудних, червоних розстібнутих куртках з під яких видніли сині сорочки. Жовніри сказали мені, що через міст не пускають. Дійсно, глянувши в сей бік, я зобачив, що там стоїть сторожа Кардиганського полку. Я поговорив з жовнірами і сказав їм, що я бачив вчора Марсіян. Вони знали про Марсіян дуже мало, ані один їх не бачив і тому на мене посиляли ся питання. Хто з властий велів післати військо, сего вони не знали, але додумували ся, що не обійшло ся тут без генерального штабу. Я оповів їм про палючий промінь і вони почали спорити між собою.

— Найліпше — говорив один — підкрасти ся до них під накритем, кинути ся на них і кінець!

— Добре говорити — під накритем. Але яка се охорона проти їх проміння? він однаково спалить тебе — відповів другий. — Ні брате! Треба найперше підійти, як можна найблизше, а відтак підкопати ся під них.

— Йди ти зі своїми підкопами. Ти більше нічого не знаєш. Тобі би кретом було вродити ся. Сніпші.

— Так вони, кажете, не мають зовсім шпії? — несподівано звернувшись до мене третій, маленький, чорнявий чоловічок, з люлькою в зубах.

Я повторив мій опис.

— Значить ся, много ноги, риби — сказав він.

— І на гадку не прийшло нам ніколи, що будемо бити ся з рибами.

— Нема ніякого гріху убивати таких гадюк — завважив перший.

— Не розумію, чому їх відразу не розстріляють гармати — сказав чорнявий.

— А де твої гармати? Тепер, братчику, вже запізно. Було відразу взяти ся серйозно. Робити ті роботи, я все своє кажу.

І вони ще досить довго так розмовляли. Розставши ся з ними, я пішов на стацию закупити всі поранні часописи, які лише там найду.

Не буду зрештою томити читача описом того довгого дня. Я ще раз пробував зайти на вигін, але мені не удало ся побачити, що там діяло ся, тому, що в Кобгені і Горселі навіть дзвінниці були заняті військами. Вояки, до яких я звертав ся з питаннями майже нічого не знали, а офіцери таємничо мовчали; не хотіли відповідати. Населене місточка успокоїло ся, почувши себе безпечним під охороною війська. Від трафіканта Марпаля, я перший раз почув, що його син також погіб на вигоні. Всі, що жили недалеко вигіна, дістали приказ від воєнних властей опорожнити і позамикати домп.

Я вернувся домів о 2-гій годині страшенно змучений, бо день, як я вже говорив, був незвичайно гарячий. Аби троха освіжити ся, я велів приготувати собі зимну купіль. Коло пів до пятої я знов пішов на стацию за вечірною газетою, бо в ранішніх часописах не було нічого, крім дуже неточного опису смерті Стенна, Гендерсона, Огільві і інших. Але все те я вже знав. Марсіяни засіли в своїй ямі і не показували ся. Вони видко, були заняті роботою; стукіт молотів не втихав і над ямою майже безпереривно тягнув ся стовп диму. Було ясно, що вони готовлять ся до борби. »Роблено нові проби порозуміти ся при помочи сигналів, але безуспішно«

— оповіщувала стереотипова нотатка часописий. Один сапер сказав мені, що сим разом пробували сигналізувати з Каяви, вивішуючи білу хоругву. Але Марсіяни зовсім не звертали уваги на ці знаки.

Мушу признати ся, що всі ті воєнні приготування поділяла на мене. Мною оволодів воєнний запал, моя фантазія розгоріла ся і я в своїй уяві розбивав неприятеля на тисячі способів: до мене мов вернулись мої шкільні часи зі своїми мріями про битви і героїв. Мені навіть було якось встидно вступати в такий нерівний бій; неприятель видавав ся таким безпомічним у своїй ямі.

Коло третьої години зі сторони Чартсі і Едльстона стали поділати поодинокі гарматні вистріли, у рівних відступах часу. Се, як довідав ся, обстрілювали горючий сосновий ліс, де унав другий циліндер.

О шістьї годинї вечером, коли ми враз з жінкою сиділи в альтані за гербатою, розмовляючи про розпочату битву зі сторони вигона, параз долетів глухий гук першого вистрілу і безпосередно по тім розпочала ся стрілянина. Зараз по тім, недалеко від нас, роздав ся такий оглушаючий тріскіт, що аж земля задрожала. Я вибіг на луку і побачив, що верхи дерев над Східною Колегією горять ярким полум'єм, дзвіниці сусідньої маленької церкви зрушила ся, а дах довгого будинку Колегії виглядав так, немов-би обстрілювали його з гармат на сто тон.

Ми з жінкою просто завмерли з перестраху. Я не відразу міг зрозуміти, що тепер, коли колегія майже збурена, цілий гребінь узгір'я Мейбері відкритий на діланє палючого проміння Марсіяна.

Але зрозумівши се, я вхопив жінку за руку і без дальших церемоній витавив її на дорогу. Потім майже силою вивів з дому паніу служницю, успокоюючи її, що я сам побіжу за її судженням, з яким вона не хотіла розстатися за ніщо в світі.

— Нам неможливо оставати тут — сказав я жінці. І не встиг я ще договорити, як стрілянина розпочала ся на ново.

— Кудиж ми підемо? — запитала вона настрашена.

Я мовчав роздумуючи. Нараз я пригадав собі наших свояків, що жили в Ледергеді.

— До Ледергеду! — крикнув я їй до уха, стараючись перекричати грохіт пальби.

Вона глянула в низ, здовж дороги і побачила як настрашені люди повибігали з домів.

— Якже-ж ми доберемося до Ледергеда? — запитала вона.

Я також глянув в долину. У стіп збіч під залізничним мостом, гнало верхом п'ять гузарів. Трох в'їхало в отверті ворота Східної Колегії, останні два спішилися і побігли по дорозі, завертаючи до домів. Крізь дим, що тягнувся від горючих дерев, світило кроваво-червоне сонце, кидаючи на все навкруги якесь незвичайне, мертве світло.

— Зажди на мене; тут ти на разі безпечна — сказав я жінці і не гаючи часу, побіг до шинку »під сорокати́м псом«
якого господар мав коня і малий візок.

Я застав його за буфетом і завважав, що він зовсім не знає про се, що дієся поза його домом. Перед ним, плечми до мене, стояв якийсь чоловік і про щось розмовляли з собою.

— Менше як за фунт я не віддам — говорив господар. І то без доставки.

— Я дам два фунти! — крикнув я до нього через плечі незнакомого.

— За що?

— І сам доставлю на дванайцятую годину в почп — додав я.

— Про що ви там говорите, не розумію — сказав господар. Я продаю порося. Ви даєте два фунти і ще беретеся доставити його відворотно? Хоч убий — не второпую.

Я швидко пояснив, що мені треба воза, тому, що я від їзджая. Господар згодився. Я заждав аж запрягли коні, а відтак зайшов на се місце, де на мене ждала жінка і служниця, оставив коня під їх ошікою, а сам збіг в долину, поскладав де-які цінні річи і забрав їх зі собою. Тимчасом за палила ся гущавина понизше нашого дому і садові плоти здовж дороги. До нас на гору прибіг один з гузарів, він об-

ходив доми, упереджаючи мешканців, щоб втікали. Я крикнув в слід за ним:

— Що нового?

Оглянув ся, подивив ся на мене дикими очима, пробурмотів щось і побіг в гору до дому, що стояв на хребті горбів. Він щез з моїх очей за хмарою чорного диму, що в тій хвилі розстелив ся по дорозі. Я кинув ся до дому мого сусіда і заперевши до дверей, переконав ся (що зрештою й давнійше знав), що він разом з жінкою відіхав до Лондону і замкнув дім. За хвилину хмари диму і шум лишили ся за нами і ми летіли по протилежньому склоні узгір'я, по дорозі до старого Вокінґу.

Перед нами, в долині тягнув ся зловісний, залитий сонцем краєвид; по обох сторонах дороги тягнуло ся пшеничне поле. Можна було вже доглянути висячу вивіску гостинниці в Мейбері. На переді їхав екіпаж; була се одновізка нашого доктора. Ступивши ся зі згір'я, я оглянув ся назад. В непорушнім воздуху, в суміж з тонкими червоними язиками огня підіймали ся в гору густі клуби чорного диму і по зелених вершках дерев на сході повзли їх чорні тіні. Дим розходив ся тепер далеко і на схід і на захід; на схід — до самого Байфлітського ліса, на захід — до Вокінґа. Ціла дорога була засіяна народом; всі бігли в ту саму сторону, що ми. І ледви чути, однак досить виразно, роздавали ся в тиші жаркого літнього вечера безперервний тріскіт гарматної стрілянини. Очевидно Марсіяни підпалювали все, що находило ся в межах ділання їх тепляного проміння.

Я — не дуже досвідчений візник, і тому мені швидко прийшло ся звернути всю свою увагу на коня. Коли, спустивши ся з другого узбіччя, я знов обернув ся назад, чорного диму вже не було. Я вдарив коня і підігнав його скоріше, аж доки ми не опинили Вокінґа і Сенд та не полишили далеко за собою всю ту грозу, від якої втікали. Між Вокінґом і Сендом ми обігнали екіпаж доктора.

Х.

Від Мейбері до Ледергеда буде до дванайцять миль. Над вогкими лучами за Пірфордом чути було запах свіжо-

го сїна, дерева, що стояли по обох боках дороги були вкриті рожевими цвѣтами. Тяжкий грохїт гармат, який ми чули, сходячи з гір в Мейбері, затих так само нагло як зачався, і ніщо бїльше не нарушувало спокійної тишини вечера. Коло девятої години ми дїбрали ся до Ледерґеда без ніяких пригод. Треба було дати коневи відіхнути; я покористувався тим часом, щоби зїсти вечеру у наших свояків і віддати жінку під їх опіку.

Через цілу дорогу жінка була незвичайно мовчалива: її, очевидно, прибивало почуте нещастя. Я пробував заговорити з нею в успокоюючїм тонї; я говорив, що Марсіяни, вже через саму неповоротнасть приковані до місця, що вони ледви чи зможуть вилїзти з ями. Але на всі мої докази вона відповідала коротко. Коли-би я не був звязаний словом перед господарем гостинниці, то бувби за її намовою лишив ся в Ледерґеді. Ах, колиб се так було! Памятаю, яка вона була блїда, прощаючи ся зі мною.

Я знов, був того дня незвичайно розбурханий, немов би яка зараза перейшла в мою кров: мене опанувала горячка війни, яка іноді опанувала цивілізовану суспільність і в глибинї душі я не дуже жалїв над сим, що менї приходить ся вертати у Мейбері. Я навіть бояв ся, чи пропадком піч-на стрільянина, яку ми чули по дорозї, не означала знищення ворога. Найкраще висловлю свій духовний стан, коли скажу, що мене непоборимо тягнуло на поле боротьби.

Було коло одинадцятої години, коли я вибрав ся назад в дорогу. Ніч була незвичайно темна; менї, після освічених кімнат, видала ся вона зовсім чорною. Було жарно і горячо, не лїпше ніж за дня. По небї швидко перебігали блискавиці, а в долині, в корчах, не шевелїв ся ані один листок — така була тишина. Слуга наших свояків засвітив оба ліхтарі моєї повозки. На моє щастє, я добре знав дорогу. Жінка моя стояла в отворених, освічених дверях повозки і приглядала ся, як я лагодив ся до дороги. Скоро тільки всїв до воза, вона обернула ся і відійшла до кімнати.

Страх моєї жінки перейшов по частинї на мене і зразу менї було ніяко, але скоро всі мої думки заняли ся Марсіянами. Я не знаю тепер зовсім ніщо про се, цє стало ся о-

станнього вечера і як відбула ся та боротьба. Я не знав навіть, що було її причиною. Переїзджачучи через Окгем (бо я вертав ся другою дорогою минаючи Сені і Старий Вокінг), я побачив на заході, на самім краю овида, кроваво-червону полосу, яка у близьнім віддаленню виглядала на зарево пожежі. Високо підлітаючи клуби чорного і червоного диму зливали ся швидко наче туча зближаючої ся грози.

Ріплі-Стріт онустив і не давав ніяких знаків життя: в цілім селі було видно одно-двоє освічених вікон. Але вертаючи у Пірфорд, я мало що не наїхав на гурток людей, що стояли звернені плечима до мене. Ніхто з них не відізвав ся до мене і я не знаю, на скільки вони були повідомлені про події, що dokonували ся по другім боці гір; не знаю також того, що значила ся загадочна тишина і мовчанка в селі. Чи я може жителі покинули свої мешканя, чи може вони бродили в пічній темряві, борячи ся зі страхом, або просто спали спокійним сном.

Від Ріплі до Пірфорда дорога йшла долиною Вея, і я не міг бачити зарева пожежі за згірем. Але виїхавши за Пірфордську церкву, я знов побачив його. В тій самій хвилі дерева зашуміли від першого натиску налітаючої бурі. Потім до мене палетів північний звін дзвонів Пірфордської церкви, яку я лишив за своїми плечима і, нарешті, передімною виетупила силуетка згіря в Мейбері зі знайомими верхами і дахами домів, які різко чорніли ся на багровім небі.

Нараз вся дорога, далеко передімною аж до самого Едистона освітила ся мертвецьким, зеленим світлом, так, що я міг виразно розрізнити зариси Едльстонського ліса. Кінь так нараз кинув ся, що я мало не перевернув ся. Я глянув на небо. В тій самій хвилі щось в роді довгої огненної стріли прорізало пливучі хмари, освітивши їх нагло зеленоватим світлом і упало на поле, на ліво від мене. То була третя падуча зізда.

Слідом за тим перелетіла перша лискавка налітаючої бурі, а над моєю головою вдарив грім. Кінь закусив вудила і полетів гальопом.

Ми летіли по відлогім спаді, який веде до підніжя згіря в Мейбері. Буря розіграла ся. Лискавка вилітала за ли-

скавкою, без перерви, як мені ще ані раз не лучило ся бачити до сеї пори. Не встиг ще затихнути один удар грому, а вже роздавав ся другий і всім товаришам якийсь дивний тріскіт, який нагадував радше тріскіт величезної електричної машини, ніж звичайний грім. Блеск лискавиці осліпив мені очі, а лице бив дрібний град. Через якийсь час я мало завважував, що діяло ся довкола мене, тому, що мусів глядіти на дорогу. Але нараз мою увагу прикував дивний предмет, який швидко порушував ся по протилежнім склоні згіря. В першій хвилі я взяв його за дах дому, але при світлі лискавиць розпізнав, що він змінє місце і то з великою скоростію. Се видовище раз появляло ся, раз пропадало, немов-би втікало передімною; за блиском лискавиці нараз наступила цілковита темрява, потім знов вибухав огонь і ставало ясно мов в день і передімною як на долоні виступали червоні маси будівель на хребті гір, зелені вершки сосон і той загадочний предмет, який підходив все ближше.

Тепер я бачив його. Як мені його описати? Дивовижних розмірів, триніжник висший від домів, що свобідно посував ся по молодім сосновім борі, роздаваючи, немов тростину молоді деревця у своїм бистрім ході; хідяча машина з блискучого металю, зі звисаючими по боках сталевими ручками, які видавали по ході голосний металічний голос, що зливав ся з грохотом грому. Ось блеск лискавки, і я ясно побачив дивний предмет, що мчав ся вперед, підіймаючи до горн ноги; потім він щезав у насуваючій ся мраці і по хвильі з новою лискавкою знов появляв ся вже на сто ярдів ближше. Уявіть собі, що по землі з неімовірною швидкістю котив-би ся високій стілець.

Таке бодай було моє вражінє при перелетнім світлі лискавиць. Тільки замість стільця була се величезна будівля на триніжній підставці.

Нараз напереді в сосновім лісі верхи дерев розхилили ся і появил ся другий триніжник, який, як мені здавало ся, котив ся просто на мене. А я в своїй повозці летів йому на стрічу. На вид сього другого дивовижа мої нерви не витримали; не дивлячись більше на нього, я завернув нараз коня на право. Одна хвиля і повозка полетіла через голову коня,

дишеть зломив ся, мною кинуло в рів і я тяжко впав на землю в баюру.

Я швидко виліз на сухе місце хоч чув під ногами ще воду і присів, скорчивши ся, під корчем. Кінь не ворухив ся (бідна звірина забила ся на смерть, як показало ся пізніше), і при світлі мигаючих лискавок я з мого місця міг бачити перевернену повозку, якої колеса ще тихонько крутили ся. По хвилі металічний велит перейшов коло мене і почав піднимати ся в гору в напрямі Пірфорда.

З близька він видавав ся ще дивніший. Він не подобав на просту машинчу без чутя, пущену в рух. А однак се була машина; зі звінким металічним ходом з довгими зігненими металічними руками, подібними до рук, які звисали, подзвонюючи довкола дивного тіла. Я бачив як така одна рука схопила молоду сосну. Триніжний великан, посуваючи ся вперед вибирав дорогу, а покриваючий його зверху мідяний колпак звертав ся то на право то на ліво, мимоволі напроваджуючи на думку, що під колпаком укриваєть ся голова. До задної частин машини було прицеплене щось в роді величезного кітла з білого металю; а коли се дивовишне переходило попри мене я завважав, що з того кітла вибухають клуби зеленковатого диму. Ще хвилька — і він був вже далеко.

Ось все, те, що я міг розглянути при нерівнім блиску ликавиць, який сліпив очі і по яким в ту саму мить наступала нерозглядна тьма.

XI.

При вікні.

Я говорив вже про се, що маю дар легко переживати всякі душеві потрясення. Небавком я почув холод і завважав що на диван, розстелений на сходах натекла з мене баюра води. Я махінально підняв ся на ноги, перейшов до їдальні, випив горівки і пішов до сусідної кімнати, щоб перемініти одіж.

Му я се зробив — не знаю. З вікна мого кабінету видно верхки найблизших дерев, а за ними залізничний шлях аж до самого Горсельського вгона. Перед відїздом я лишив се

вікно отворене. В коритарі було темно і по контрасті з ярким образом, що розтягався за вікном, задня частина кімнати видавала ся зовсім темною. Я зупинився в дверях.

Переодівшись, я виїшов до себе до касинету, але чоти видавала ся зовсім темною. Я зупинився в дверях.

Буря стихла. З Східної Колегії і з оточуючих її сосон не остало ся навіть сліду і далеко передімною ціле освічене луною пожежі, лежало як на долоні, поле піскових ям. І в сім ярким освітленю по ній поспішно снували ся взад і вперед величезні до сьмішности дивоважні чорні тіни.

Ціла околиця в тім напрямі, як здавало ся, була в огні. По цілیم широкім спаді перебігали огненні язики, освічуючи червоним відблеском пливучі по небі хмари. Пожежа приближала ся, захоплюючи що-раз нові місця. Хвилями ціле вікно заступали хмари диму, за якими на мить пезали тіни Марсіян. Вони працювали над чорними предметами, які лежали на землі, але я не міг розібрати, що вони роблять, навіть не міг добре розрізнити їх постатей. Я не бачив навіть полуміни найблизшого огню, хоч його тіни грали на стіні і на підлозі кабінету і до мене долітав свист огню а у воздуху пахло спалениною.

Я стиха замкнув двері і звернув ся до вікна. Вид, який з нього розлягав ся розширив ся ще більше, коли я підійшов ближше; з одної сторони я міг тепер бачити доми коло стації в Вокінгу, а з другої — обвугляні дерева Байфлітського ліса. У підніжжя узгір'я, на залізничім шляху, недалеко від моста, видно було ярке світло, а на місци деяких домів на прилягаючих до стації улицах і на дорозі до Мейбері були горючі розвалини. Зразу я не міг зрозуміти, що означає се ярке світло на сім залізничім шляху. Там очевидно також горіло. Видно було чорну грудку обломків, а на боці, по правій руці довгий ряд якихсь подовгастих жовтих скринь. Потім я догадав ся, що се був розбитий поїзд; його передня частина була розторощена на кусні і горіла; задні воли стояли на шинах.

Між тими трома головними центрами пожежі — горючим поїздом, горючими домами коло стації і місцевість під Кобґеном — тягнув ся темний простір землі, поперери-

ваний місцями неправильними пасмами догораючого і задимленого ліса.

Небо після бурі випогодило ся і високою над верствою диму, що застелювала місце пожежі, ледви не ледви миготіла на заході ясна точка Марс, нахилившись до заходу. Нараз я почув, що щось ворухнеть ся за загородою мого саду. Я відразу прийшов до себе і заглянувши в долину побачив чоловіка, який перелізав через пліт у сад. Я навіть міг розпізнати, що се був вояк. На вид людської істоти мого одеревіне покинуло мене. Я нахилив ся через вікно враздваний:

— Гей, ви там! — заговорив я до нього шепотом.

Почувши мій голос він замер в нерішчисті. Потім скочив в сад, зігнувшись ся перейшов через зарінок і по тихо підійшов під дім.

— Хто се? — запитав він також шепотом, зупинившись під вікном і подивив ся в гору.

— Де ви йдете? — запитав я з черги.

— Сам не знаю.

— Ви ховаєте ся перед ними?

— Так, так!

— Так вийдіть сюди!

Я зійшов в долину, отворив двері, випустив його і знов замкнув двері на ключ. Він був без шапки в розстібнутім мундурі. Лиця його я не міг доглянути.

— О, Господи! вирвало ся у нього з грудий, як тільки він увійшов.

— Що стало ся? — запитав я.

— Що стало ся? — Я бачив в темноті як він очайдушно махнув руками. Вони стерли нас на порошок. Роздавили! роздавили як мухи!

Він повторив се кілька разів.

Відтак майже механічно пішов за мною. В ідальні я налив йому добру порцію горівки.

— Випийте — сказав я.

Він випив. Потім нараз сів на кріслі. Перед столом схилив голову на руки і заплакав, хлипаючи голосно мов дитина. З дивною рівнодушністю, забувши зовсім про сво-

ю недавню роспуку, я стояв над ним, дивлячись і нічого не розумівши з того всього.

Минуло досить багато часу, заки він уснокоївся на стільки, що міг відповідати на мої питання. І навіть відновивши, він говорив без зв'язи і з трудом. Він був фрейтром в артилерії. Зі своєю арматою приїхали вони аж на сему годину вечером. В тім часі вже на цілім вигоні йшла пальба і перша партія Марспян, як говорили, підходила до свого другого циліндра під металічним накритєм, користуючись темрявою ночі.

Пізнійше сей циліндер підняв ся на ноги на високий триніжник і перевернув ся в боєву машинну. Був се перший з ходячих автоматів, — той самий який я стрічав на дорозі. Армата, при котрій стояв жовнір, мала обстрілювати піскові ями. Єї прибуте прискорило розв'язку. Коли дано приказ відіхати кінць фрейтра попав ногою у яму і впав, скинувши його в рів. В тій самій хвилі з заду розірвало армату.

— Я лежав над трупом коня, який звалився на мене передними ногами — розказував він. — Я не памятав нічого від страху і не сьмів ворухити ся. Нас змели за одним замахом, роздавили! — А сей страшний запах — запах спаленого мяса! О Боже, мій хребет був придавнений конем і я мусів лежати аж доки не полекшало. Хвилю перед тим, ми були немов на параді і нараз трах! — і нема нічого... Роздавили! — говорив він.

По кількох хвилях на вигоні оскільки міг бачити мій жовнір, не лишила ся ані одна жива істота; горіли ще корчі і деревця, які не могли ще перемінитися у вугле. Великан однак не знав чому ошаджував Вокінг з його купкою домів. Але ось світляний промінь звернув ся в єю сторону і місточко перемінило ся в купу горючих розвалин.

Дальше годі було що будь розібрати в його оповіданню. Дорога під Вокінгом показала ся непроходимою. Вояк сховав ся в розвалинах одного дому і аж в нечи рішив ся вийти зі своєї криївки. Він швидко перебіг через залізничні рельси і сховав ся за насипом.

Звідси він крадькома почав пробирати ся до Мейбері,

в сторону Лондона, надіючись знайти там безпечне місце. Люди ховалися по ровах і нивницях. Велике чело тих, що спаслися, втікали до Вокінґу і Греселю. Мало вмирав зі спраги. На щастя потрапив коло залізничного моста на розірваний водопровід, з якого вода потоком лила на дорогу.

Ось і все, що мені вдалося видобути від нього слово за словом. Він ставав спокійніший в міру того як говорив, стараючись добре пригадати собі все, що бачив. Ще на початку свого оповідання він сказав мені, що не їв нічого від самого полудня. Я пішов до комори, найшов там троха баранини і хліба і дав йому, аби покріпився. Відтак ми по тихо квійшли до кабінету і я знов почав глядіти у вікно. За одну ніч ціла рівнина перемінилася в попіл. Огонь погасав. Де перше був вогонь там клубилися стовпи диму. Безчисленні розвалини опустопілих від вогню домів і чорні ніі обгорілих дерев, які до сеї хвилі скривала темрява ночі, жахали своєю страшною наготою на тлі блілого світла ранішньої зорі. Ніколи ще в історії війн не було такого страшного знищення без цілковитого розбору. А коло піскових ям у віддалі, виблискуючись металевим блиском під швидко зростаючим світлом сходу стояли три великани і повертали на всі боки своїми кошаками немовби любувалися страшною працею своїх рук.

Над Кобґеєм вилися стовпи полуміння. Сі огненні стовпи з настанем дня перемінилися в стовпи кроваво-червоного диму.

XII.

Як знищено Вейбрідж і Шепертон.

Коли зовсім розвиднілося, ми покинули вікно. Артилерист згодився зі мною, що нам небезпечно було лишитися дома. Він радив вибратися дорогу до Лондону, бо хотів злучитися зі своєю батареєю. А мій план був такий, щоби як найскорше вернути до Ледерґеда. Коли-ж я мав такий страх перед Марсеянами, що я рішився раз на все покинути наші сторони; перевезти жінку до Ньюавен і відіхати ра-

зом з нею. І тому замість йти до Лондону ми рішили ся виїхати на континенті.

По дорозі в напрямі Вокінга, ми стрінули кавалеристів 8-го гусарського полку. Вони зупинили ся. Їх було трох: підпоручник і двох рядових. Вони везли якийсь інструмент на високій підставці (геліограф, як пояснив мені артилерист).

— Ви перші з тих околиць, яких стрічаємо сьогодні, — сказав підпоручник. — Розкажіть, що там таке діється.

В його лиці і голосі пробігав ся страх. Жовніри, які їхали з ним, цікаво дивили ся на нас.

— Нашу армату — сказав артилерист — розірвано вчора і ми ховаємо ся з того часу. Я шукю своєї батерії. Коли переїдете ще з пів милі тої дороги, то побачите.

— А до кого подібні сі чорти? Як вони виглядають? — запитав підпоручник.

— Велкани, ваша високосте, і в повнім уоруженю. Ростом зі сто стіп. Кождий має три ноги і тіло ціле світить ся а голова величезна і закрита колпаком.

— Йди до чодта! Що за нісенітниця! — сказав підпоручник.

— Самі побачите, ваша високосте! Вони ходять з якоюсь скринкою, пускають з неї вогонь і вбивають на смерть.

— Оружем хочеш сказати?

— Зовсім ні. — І артилерист почав розказувати про налючий промінь.

В середині оповідання офіцер перервав розмову і подивив ся на мене. Я стояв недалеко, на давнім місци.

— А ви бачили? — запитав він.

— Все те дійсна правда — відповів я.

— Ну щож, так треба й мені подивити ся: се мій обовязок — сказав офіцер.

— Слухай — звернув ся він до артилериста — нам приказано очистити дома від людей. А ти йди просто до команданта бригади, генерала Марвіна і розкажи йому про все, що бачив, генерал є в Вейбріджі. Знаєш дорогу?

— Я знаю — сказав я.

Підпоручник вдарив коня. — Так кажите, що буде з відси пів милі?

— Що найбільше. — І я показав рукою на ліс, на південь.

Він подякував і відіхав. Більше ми не бачили нікого з них.

Троха даліше, ми стрінули якісь три жінки з дітьми, зайнятими коло тачок, які стояли на дорозі коло селянської хати. Вони виносили з хати убогу обстанову, якісь брудні клунки і старі меблі і все те складали на тачки. Всі три були заняті своїм ділом і навіть не відзивалися до нас.

На стациї Байфліт, ліс кінчився. Ми вийшли на отверте поле, Село втоплене в промінях сонця, дихало спокоєм і тишиною. Ми були тепер далеко за границями ділання палючих промінів, і колиб не опустілий вид деяких домів та не купка вояків, які стояли на залізничім мості і уважно гляділи здовж лінії в сторону Вокінга то сей день нічим не різнив би ся від кожного иншого дня.

По дорозі до Ельдстону тягнули ся скрипотом фармерські вози. І нараз, через отворені ворота, обгородженого поля ми зобачили дванадцять шість юунтових армат, розставлених в боевім порядку у рівних відступах. Одна від другої і звернених дулами на Вокінг. Коло кожної армати стояли в боевім ряді артилеристи.

— От се гарно! — сказав я. Тепер пізнають Марсіяни, що значить добрі стрільці.

Артилерист постояв коло веріт, очевидночки вагаючи ся.

— Ні, вже я ліпше піду, — сказав він.

Даліше, не доходи до Вейбріджа, зараз так за мостом, знов стояли гармати а люди копали рови.

— Се те саме, що бороти ся з громом — заважив артилерист. — Видко, що вони ще не знають тенляного проміння.

Офіцпри, яких рук не були заняті, стояли і гляділи по верх ліса на південний захід, та й вояки, що копали окопи, раз враз кидали роботу і гляділи в ту саму сторону. Байфліт був на ногах і мешканці швидко ладили ся до дороги під на кликуванням двайцяти піших і кінних гусарів. Довкола товпив ся нарід — по більшій частині християни, що не забули ради неділі убрати ся у як найгарнійшу одіж. Але багато з

них не розуміло зовсім грозичкої небезпеки. Ми бачили, як один старушок, держав в руках з десять горшків з цвітучими орхидеями і сердито спорив з капралем, який не дозволяв йому брати їх зі собою. Я підійшов до старця і схопив його за плечі.

— Знаєте ви чи ні, що там діється? — сказав я йому, вказавши рукою в сторону ліса, за яким укривалися Марсипини.

— А? що? відкликнувся він, відвертаючись. — Я ось, говорю йому, пояснюю, що, мовляв, жаль кидати цвіти...

— Смерть, смерть йде! Чувте? — Смерть! крикнув я йому в ухо, і пустився потім доганяти свого товариша.

Закричав я встиг дійти до кінця вулиці, я оглянувся. Капраль оставив старця в спокою і він стояв на давнім місці, зі своїми орхидеями і клуньком, і без думки впирав зір у простір.

У Вейбріджі ніхто не міг нам сказати, де міститься головний штаб: в місті була така метушня, якої я ще з роду не бачив. На кождім кроці повозка і тягарові вози — найдиловпжнїйша мінанина екїнажїй і конїй.

Ми з артилеристом розложили ся на ступнях фолгам, щоби зісти сніданє. Воєнні патрулі (тут вже не гүзари а гра надїери в білих мундурах), упереджали мешканїв, щоб або виїзджали або ховали ся у підкопи, скоро тільки зачнеть ся пальба. Переходячи через желїзничий міст ми бачили, що на стації товпять ся нарід; ціла плятформа була завалена пакунками а товпа з кождою хвилию зростала.

Ми прибули до Вейбрідж в полудне а по двох годинах доходячи до Шепертонського слюзу, де річка Вей зливається з Темзою. По дорозі нам прийшло ся допомогти якимсь двом старушкам, уложити на віз їх річчї. І ми трохи задержали ся. Вей впадає до Темзи трома раменами. В-сїм місці відбувається постійний перевіз через ріку, де можна наняти човен а крім того находять ся також пароходи. На протї лежнім березї розкинув ся Шепертон зі своєю гостинницею, серед зеленої луки з вистаючою над деревами високою церковною дзвіницею.

На другій сторонї ріки ми застали галасливу, розбур-

хану товпу втікачів. Загальна втеча ще не перемінилася в паніку, але вже й тепер було далеко більше народу, ніж могло помістити ся на всіх човнах. Підходили що раз то нові пасажиря, угинаючись під тягаром клунків. Якась супружа пара тащила свій домашній скарб на знятих на сю ціль двох рах. Один з втікачів сказав нам, що він хоче неспробувати дістати ся в Шепертонї на поїзд.

За Темзою, крім того місця на березі, куда причалювали човни, було тихо — повний контраст з образом на суейськїм березі. Висїдаючи з суден пасажиря пускали ся в дальшу дорогу пішки. Перед гостинницею стояло кількох вояків; вони приглядали ся втікаючим, але помочи своєї не давали нікому. Гостинниця була замкнена.

— Що се? — крикнув нараз один з перевозчиків, а чоловік, що стояв коло мене, крикнув на пса, який почав гавкати. — Мовчи ти, дурню!

І ось до нас знов долетїв дивний звук, але сям разом бїд Чертеї; приглушений, тупий звук гарматнього вистрілу.

Зачинав ся бій. Майже безпосередно за першими двома вистрілами, розставлені за рікою, праворуч від нас, але невидні нам батерії за деревами прилучили ся до хору і за греміли одна за другою. Якась жінка крикнула, Всї завмерли, ошоломлені наглим шумом боротьби такої близької, а все таки невидної для нас. Не видко було нічого крім плоских луїв, на яких пасли ся корови і довгого ряду підстрпжених рівно, сребряних ів, що тихо дрімали під горячими лучами сонця.

— Жовїри їх не пустять — відозвав ся коло мене жіночий голос, в яким звучав сумнів.

Верхи дерев застелили ся легким димом. І нараз у віддалї, в напрямі ріки від того місця, де ми стояли, високо злетїв і повис у воздуху стовп диму. Слїдом за тим роздався, потрясаючи воздух, тяжкий грохїт вибуху. Земля задрожала під нашими ногами. В двох або трох вікнах сусїдних домів повилїтали шиби. Ми стояли, нічого не розуміючи.

— Вони! Вони! — закричав якийсь голос. — Ось там! Брате? Там!

Один, два, три, чотири узброєних Марсяян, упосячи ся над деревами, швидко посували ся по полях, що тягнуть ся коло Чертеї; вони завернули в сторону ріки. Слідом за ними побачили ми п'ятого який підходив з боку. Металеві тіла всіх п'ятих вилискували ся на сонці. Зразу були се маленькі, сьмішні постаті в колпаках. Похитуючи ся на ході, вони летіли мов вівці і з кожним кроком виростали. Крайній з лівого боку, який був найдальше з них всіх, зачав вимахувати у воздуху великою пухною: страшний тепляний промінь, який я вже бачив в п'ятницю вночі, звернув ся на місточко Чертеї і вдарив в нього.

На вид сих бистроногих, дивних і страшних еств, стояча на березі товпа застигла під вражієм страху. Ніхто не відозвав ся ані не крикнув. Загальна гробова мовчанка. Потім страшний шум голосів і тупіт ніг. Всі почали втікати від ріки. Мій найблизший сусід, настрашений до тої степені, що забув кинути свій куферок, який піс на плечах, нараз обернув ся, готовлячи ся до утечі, але страх не мене рогом свого клунка. Захоплений загальним перестрахом, я також відвернув ся, готовлячи ся до втечі, але страх не відібрав ще мені пригнотности. Я не забув про страшний тепляний промінь. Чим скорше до води. Тут весь ратунок.

— У воду! — закричав я. Але на мене не звернув ніхто уваги.

Я повернувся назад, — просто на зустріч надходячому Марсяянови збіг з берега і стрімголов кинув ся у воду. Де-хто пішов за своїм приміром. До пристані причалила лодка з людьми; вони як раз тоді впеїдали на беріг. Я перебіг побіч них. Ріка коло берега була така мілка, що я пройшов з двайцять стій водою, совгаючись та потикаючись о ховзке каміне. Нараз я зобачив майже над своєю головою на яких двіста сяжнів перед собою, величезну постать Марсяянина. Я кинув ся вперед і пірнув у воду. Люди, що були в лодках кинули ся також у воду, лише де-хто ратував ся на беріг.

Але сям разом Марсяянин не бачив утілючих людей, як не бачить втілючих в різні сторони муравлів чоловік, що нечаяно наступив на муравелиско, коли я задихуючись висунув голову з води, колпак великана був звернений до

батарей, які все ще стріляли з поза ріки і він вимахував на ході пушкою, або камерою, в якій вироблялись теплячі лучі.

По хвилі він був на березі і одним кроком перейшов через ріку. Колінами двох попередніх ніг він ставав на протилежний беріг, відтак знов випростував ся у весь ріст і опинив ся коло Шепертона. В тій самій хвилі роздався грохот всіх гармат, похованих в кущах. Серце у мене задрожало, Дивовижне вже підіймало свою камеру з теплячим лучем коли нараз шість сяжнів над його колпаком вибухнув гранат

Я скрикнув. Інших чотирьох Марсіян я не бачив і не думав про них і моя увага була прикована до найближчого. Майже рівночасно з першим гранатом вибухли два інші майже коло самого велікана. Він кинув ся в бік, але не встиг втічи від четвертого граната, який попав цілий в нього. Колпак рознесло на кусні і на всі сторони полетіли відривки металю і кусники окріпавленого мяса.

— А-а — вирвав ся у мене оклик, а був се крик радше радості ніж страху.

Десятки людей на березі і у воді відізнавали ся на нього таким самим криком. Під впливом ненадійної радості я мало що не вискочив з води.

Обезголовлений велит захитав ся немов п'яний, але не упав. Якимсь чудом він задержав рівновагу і, не кермований більше у своїх руках, з високо піднятою камерою, з якої тепер свobodно виходив теплий промінь, поїс ся на Шепертон Жива, свідомо воля погинула; сидячого під колпаком Марсіяна розвіяв вітер і металевий велікан представляв тепер лиш скомпліковану машину, яка несла зі собою знищене. Він мчав ся по простій лінії, мов сліпий; налетів на дзвіницю шепертонської церкви, яка розсипала ся мов від удару тараном, відтак покотив ся в бік, потім захитав ся і зі страшним гуком упав в воду.

Воздух потряс ся від страшного вибуху; обривки металю, в суміш з водою і клубами пари злетіли високо до неба. Скоро тільки камера тепляного проміння дікнула ся води, вода закипіла переміняючи ся в пару. Ще хвилька — і величезна філя, горяча немов кипуча вода, підняла ся на

тім місці і покотила ся проти струї. Я бачив, як кинули ся до берега люди, що сховали ся до води; їх крики слабо долітали до мене крізь шум води і гук вибуху, викликаного паданням страшної машини.

Я не завважав тоді, як горячою була вода і забув про те, що треба спасати ся. Я пустив ся плисти зі струєю на стрічу бушуючій филі і мені треба було зобачити, що дієть ся там, за рікою. І я побачив.

Шість порожних, покинутих суден безцільно пливали по бурливій воді а впоперек ріки лежав упавший великан, до половини затоплений.

Над ним клубили ся густі хмари пари і крізь неї видно було, що машина ще працює у воді — обзигуючи довкола водою і брудною піною, а через цілий час з машини голосною струєю виливав ся червоно-сірий плин.

Мою увагу від сього образу відірвало якесь неприродне вите в роді витя так званої серени, яку нераз можна чути в фабричних містах. Чоловік, що стояв біля мене в воді, кликнув до мене стиха і вказав рукою назад. Я обернув ся і зобачив инш. Марсіяш. Ступаючи величезними кроками, вони йшли просто на нас берегом від Чертсі. Стрілянина Шепертонських гармат сим разом не помогла.

Побачивши неприятеля, я в одній хвилі пірнув і здержуючи віддих, зі страшним зусилем плив під водою, доки міг. Вода довкола мене бурпила ся і з кожною хвилею ставала горячійшою.

Коли я на хвилю висунув голову, щоб відітхнути, і оглянути ся довкола себе, я побачив, що над водою стояли величезні стовпи густої білої парц, за якою в першій хвилі я не міг добачити Марсіяш. Оглушуюче вите трівало далше. Нарешті передімною виступили невпрязно зариси величезних сірих постатей, які крізь туман видавали ся ще блішими. Всі чотири перейшли побіч мене, а двох нахилили ся над тріпотячими у воді останками свого товариша.

Оба вони стояли на ріці, на яких двіста сяжнів від мене, а два останні, недалеко Лельгема. Держучи свої камери високо над головою, вони водили ними по воздусі, і з кожної камери бив на всі сторони шипучий, теплий промінь.

Воздух був наповнений звуками. Була на се якась неозначена, оглушаюча мішанина звуків. Вилітаючи в гору густі клуби чорного диму змішувалися з парою ріки, а коли теплячий промінь почав гуляти по Вейбріджі, кожний дотик зазначувався вибухом білявої полум'яни, за якою слідом починали показуватися сині і червоні, огнені язики і підіймалися стовпи диму. Найближчі доми ще стояли, вичікуючи своєї судьби, біліючись в хмарах пари, а за ними бунтував огонь.

З мінутою, а може й більше, я стояв по пахи в майже кипучій воді, не знаючи, що мені робити, без всякої надії на спасення. Дивно було бачити, як серед того образу загального знищення, люди вилізали з води на беріг і як вони в розпучі кидалися на всі сторони.

Нараз я завважив, що білі огники тепляного проміння, перескакуючи з місця на місце, швидко приближалися на мене. Від їх дотику доми розпадалися полом'яно, а дерева запалювалися. Та ось біла полум'янь перенеслася по луці, змела з берега утікаючих людей і підійшла до води, не більше як на п'ятьдесят сажнів від того місця, де я стояв. Ось вона пронеслася впоперек ріки до Шепертоні і вода на її дорозі піднялася кинучим запіченим валом. Я повернувся до берега.

Ще хвилька і мене накрила величезна страшно горяча філя води. Я крикнув з болю і борючись з клекотячою шипучою водою, ледви тримаючись на ногах, напів опарений, осліплений, став що сили плисти до берега. Безпомічний, беззахисний я впав на широку піскову міліну, не очікуючи нічого крім смерті.

Неякено пригадую собі, як на двацять сажнів від моєї голови, на пісок ступила нога Марсіянина і знов піднялася, розкладаючи довкола себе дрібне каміння. Пригадую собі як по тім наступила довга хвиля прикрого викидання і як відтак чотири величезні постаті, з останками товариша на руках, почали спровола віддалюватися. А потім звільна у мене з'явилася свідомість, що я якимсь чудом врятувався.

XIII.

Як я стрінув ся з вінарієм.

Навчені несподіваною лекцією, яка доказала їм силу земського оружа, Марсіяни відступили на свою давню позицію до горсельського вигону і переочили правдоподібно багато жертв, як мене, які попадали ся їм на дорозі колиб вони кинули свого убитого товариша і пустили ся даліше, вони не стрінули бп до самого Лондону ніякої перешкоди крім полевих батарей з двацять фунтовими гарматами. Вони зявилиб ся в нашій околиці скорійше, ніж встигла би там долетіти вість про їх прихід і їх поява булаб так само несподіваною, так само страшною і погубною як землетрясенє, яке сто літ тому назад збурило Лісабону.

Але вони не спішили ся. Їх циліндри летіли один за другим в світовім просторі: кожді двацять чотири години приносили їм підмогу. Тимчасом наші військові і морські власти, які тепер вже підняли могутність неприятеля, працювали зі всіх сил. Що хвилі підїздили на позиції нові гармати і над вечір за кождим кушем, за кождим дрібним поростом на пригірках Кінгстона і Річмонду укривало ся загаєне чорне дуло. А по цілм просторі, вилюдненої місцевості, яка тягла ся на яких двацять квадратових миль довкола табору Марсіян — по спалених розвалинах сіл, полід чорними, димкими зводами галузій, які ще перед кількома годинами були лісом, пробирали ся з геліографами вивідчики, які мали упереджати артилерію про приближенє Марсіян. Але Марсіяни розуміли тепер, що таке гармати, розуміли небезпеку блискости людей і анї один чоловік, не ризикуючи житєм, не міг приблизити ся більше як на мильо, анї до одного з циліндрів.

Цілу другу половину дня наші вороги були, очевидно, заняті переношенєм ріжних річий, з другого і третого циліндра (другий лежав під Едльстоном — а третій — коло Пірфорда) на їх первісну позицію до піскової ями на горсельськім вигоні. Тут, коло самої ями, над широкою площею спалених дерев і розвалин домів, один з них стояв на чатах а всі інші покинули свої боеві машини і сховали ся в ямі. Цілу

ніч кипіла там робота і зі згір в Мерові а навіть, як оповідають, з Бенстада і з Епсанської височини видно було вибухачучий з ями густий стовп зеленого диму.

І в тім самім часі, коли Марсеняни готовили ся в такий спосіб до дальших виступів а людскість збирала сили до борби, я з тяжким зусилєм і безконечним трудом, чуючи ворога за своїми плечами, пробирав ся до людей, з Вейбріджа до Лондону.

Я завважив у віддалі покинене судно, яке йшло зі струєю. Скинувши зі себе більшу частину перемоклої одежі, я пустив ся плисти за сим судном і дігнав його, і так уратував ся. В судні не було весел, але я якось потрапив провести його зі струєю до Галіфорда і Вольтона. Подорож була безконечно довга і дуже прикра, бо мої руки були огнені і я по хвилі оглядав ся назад, що легко зрозумієте. Я вибрав дорогу по ріці, тому, що на воді, як мені здавало ся, було більше шансів спасти ся на випадок повороту Марсенян.

Я плив довго, здаючи ся на волю струї, так сильно був я змучений фізично і морально пережитим страхом і так горячо було мені від води. Потім в мені знов відізвав ся страх, і я почав знов кермувати човном. Сонце пекло мої обнажені плечі. Но нарешті в хвилі, коли за одним закрутом ріки показав ся перед мною Вольтонський міст, фізична втома і лихорадка перемогла мій страх перед грозячою небезпекою; я причалив до Мідльсекського берега і ослаблений майже мертвий упав у високу траву. Була четверта або пята година вечером. Відпочивши троха, я встав, перейшов вперед з півмилі, не стрінувши ані душі і знов ліг в тіни зягороди. Пригадую собі, що я немов розмовляв сам з собою в часі сього останнього проходу. Памятаю ще що мене мучила спрага і я гірко жалувал, чому не напив ся до сита з ріки. І — дивна річ — я чомусь сердив ся на жінку. Не знаю чим се пояснити, але моє безсильне бажання остати у Ледергед страшно дразило мене.

Я не можу пригадати собі хвилі, коли появил ся вікарій; я певно тоді мусів дрімати. В моїй свідомості відбила ся тільки його сидяча постать з заваланими сажкою руками і

з піднятим до гори гладко виголеним лицем, яке уважно слідило, як на небі пересував ся слабкий відблиск пожежі. Небо було засіяне дрібними хмарками, що червоніли ся від світла заходячого сонця.

Я сів. Він почув мій рух і швидко глянув на мене.

— Є у вас вода? — запитав я різко. Заперечив головою

— Ви вже від години просите води — сказав він.

Ми мовчали хвилю і гляділи один на другого. Сміло можу сказати, що я мусів впасти ся йому дуже дивною по-статтю: я був по пояс голій, з опеченою шкірою, з чорною від диму шиєю і лицем. Його лице було без краски. Блідосні, доволі великі очі гляділи тупо. Дивлячись кудись в простір, попри мене він заговорив швидко і уривано.

— Що значить все те? Що значить сі страшні річі, які діють ся кругом?

Я глядів на нього, не відриваючи очей.

Він протягнув тонку, білу руку і говорив майже жалісно:

— Чому діють ся подібні річі? Чи ми сорочились? Ці-ні рано, коли скінчила ся служба Божа, я вийшов пройти ся у поле, щоби троха освіжити голову для вечірної служби. І нараз — огонь... землетрясенє — смерть! Просто Содома і Гомора... Вся наша праця обернула ся в порох. — Хто вони — сі Марсіяни?

— А ми хто? — з трудом вимовив я.

Він обхопив руками коліна, звернув ся до мене і мовчки глядів на мене через хвилю.

— Я прохожував ся по полю, думав освіжити ся — повторив він. — І нараз огонь — землетрясенє... смерть!

Він знов замовк стромивши підбородок під коліна.

Потім знов заговорив.

— Вся праця пропала, — всі наші недільні школи. — І він махнув рукою. — Що ми зробили? Що вчинив Вейбрідж?... Все, все пропало... А церква?... Ще три роки не ми нули, як ми відбудували її наново. Збурена, зметена з лиця землі! За що?

Нова мовчанка, а потім знов мова без звязи немов плутанина божевільного.

— Дим сеї пожежі буде підіймати ся до неба на віки вічні! — крикнув він.

Його очі горіли і довгий тонкий палець вказував в даль в сторону Вейбріджа.

Я починав розуміти, хто передімною. Страшна трагедія в якій той чоловік брав участь (він втік з Вейбріджа, се було ясно) привела його на край пропасти, яка називається втратою розуму.

Підійшли два чи три поїзди з Річмонда, з Пуней і Кінгстона, з пасажирами, які вертали з ударемнених прогулок. Вони виїхали ся на люди, але всі слюзи на ріді були замкнені — у воздуху чути було тривогу — і вони вернули ся.

Коло п'ятої години, зібрана на станції товпа народу була сильно занепокоєна тим, що на лінії між південно-східним і південно-західним двірцем, яка звичайно була замкнена на раз розпочав ся рух воєнних поїздів. Всі вагони були битою набиті людьми, а на товарових платформах стояли величезні гармати. Їх везли з Вульвіча і Четтена до Кінгстону. Якби замінювали ся жартами з товпою. »Вас там живцем з'їдять!« »Ідемо звірів убивати!« і в с'ім роді. По часі, на станції появилася поліція яка стала очищувати платформу так, що мій брат мусів відійти.

Він вийшов на улицу. Дзвони в церквах дзвонили на вечірню. Товпа жінок »Армії Спасення« перейшла з піснями по улиці Ватерльо. На мості стояв гурт неробів і з цікавістю гляділи на Темзу, по якій плили клуби якоїсь дивної темної сірої піни. Сонце заходило і над будинком парламенту з його башнею розтягало ся як найспокійніше небо, з довгими поперечними пасмами пурпурових хмар. Чути було розмови про людський труп, який мали бачити в ріці. Якийсь чоловік говорив, що бачив відблиски геліографа на небі з східної сторони. На Велінгтон Стріт брат зіткнув ся з двома хлопцями, які що йно вибігли з типографії з Фліт Стріт, навантажені купами ще не висохлих часописей. »Страшна катастрофа« — кричали вони, на два голоси, переганяючи один другого. »Битва під Вейбріджом! Докладний опис! Погром Марсіян! Лондон в небезпеці!« З брата зедрли три пенси за число часописи.

Аж тепер почав він розуміти всю могутність Марсиан і страх, який вони мусіли наносити. Він довідався, що се зовсім не горстка якихсь маленьких нешворотних істот, а широкі уми, здібні кермувати скомплікованими механічними апаратами; що вони можуть скоро перенести ся з місця на місце і завдати такі удари, перед якими не опруть ся ніякі нійші наші оружа.

Марсиани підперті; значить ся вони не є непоборимі. Вони відступили на свою первісну позицію — в трикутник між трома циліндрами с. є. до Вокінґа. З Віндзора, Морісмавта і з Ольдершота а навіть з півночі швидко довозили зброю. Взагалі, стояло на позиціях або було вже в дорозі до сто шіснайцять гармат, все те для оборони Лондона. Ніколи ще не бачив ніхто в Англії так швидкої концентрації воєнних сил і на так широкі розміри.

Була надія, що на випадок появи нових циліндрів, вони будуть неминуче знищені спільно діляючими вибуховими матеріями, які вже фабрикують ся з цілим поспіхом.

Коли брат з часописею в руці, переходив по трафальгарським сквері, попала ся йому на зустріч родина втікачів з східного Суррея. Вони йшли від сторони Вестмінстерського моста. Слідом за ними їхав сільський віз, в яким сиділо п'ять або шість людей, убраних дуже прилично. з клунками і пакунками. У всіх були настрашені, помертвілі лиця і цілий їх вигляд представляв дивний контраст зі святочним виглядом пасажирів міських омнібусів. З їх возів виглядали гарно одіті мужчини і жінки. Віз посувався коло скверу, немовби подорожні вагали ся, яку їм вибрати дорогу і нарешті завернули на схід здовж Странда.

В шинках і трактирнях, за площею Вікторії, куди підїздили новоприбувші, відбувався живий ярмарок. На всіх перехрестях стояли товпи народу з газетами; всі оживлено розмовляли і зі здивованем гляділи на незвичайних недільних гостей. Потік втікачів все збільшав ся і на решті надвечір, на вулицях Лондону був такий самий стиск як на головній вулиці Дербі в день перегонів. Брат звертав ся до багатьох з питаннями, але від більшої частини не міг добити ся вдоволяючих відповідей.

Про Вокінґ не знав ніхто нічого нового крім одного чоловіка, який висвищав брата, що ціле місточко збурене зовсім і що там не остав ся камень на камені.

Коло осьмої години з півдня почав долітати гук гарматної стрільниши на головній улиці за шумом їзди не було нічого, але коли мій брат завернув до ріки і запустив ся в безконечну сіль глухих переулків, він почав ясно розрізнявати сі звуки. В другій годині в ночі він вертав ся з Вестмінстера на свою квартиру, яка находила ся недалеко Реджент парку. Він непокоїв ся за мене і був не на жарг наляканий, починаючи розуміти дійсні розміри нещастя. Його думки часто зупиняли ся на подробицях воєнних ділань як се було і зі мною в передодні подій.

Брат читав і перечитував часописи побоюючись, що зі мною може стати ся все найгірше. Він не міг найти собі місця від неспокою і по вечері почав знов безцільно блудити улицями. Вернувши до дому, він пробував сконцентрувати ся над наукою, але се якось не йшло і він вскорі по півночі ліг спати. Йому снили ся страшні сні. На зорях він проснув ся від стукоту дверних молотів і голосу дзвонів. З улиці долітав тупіт утікаючих, деь далеко бив барабан. На стелі кімнати скакали червоні відблиски огню. Хвилю брат пролежав непорушно не розуміючи, що се значить — чи се день вже настав, чи світ перевернув ся до гори ногами. Потім зіскочив з постелі і підбіг до вікна.

Його кімната була на горішнім поверсі і коли він висунув ся у вікно, то побачив що на цілій улиці в домах отвиряють ся віконні рамки і зі всіх вікон висуваються голови у найможливіших нічних одягах. Люди перекликували ся між собою. Зі всіх сторін синали ся питання. »Вони йдуть!« закричав на ціле горло поліціянт, стукаючи до дворній брами. — Йдуть Марсіяни! і він кинув ся до сусіднього дому.

Ошоломлений всім тим, брат мій довго стояв коло вікна і глядів як поліціянти бігали від дому до дому, стукаючи до дверий брами і викрикували надходячу небезпеку. Нараз він почув за собою стукіт отворених дверий. На порозі його кімнати стояв його сусід, який мешкав на тій самій площі. Він був в пантофлях і лиш в сорочці — просто з постелі.

— Що за чорт! Що стало ся? Огонь? Що значить ся невольна метушня? — питає він.

Оба висунули ся у вікно стараючи ся почути, що кричали на улиці поліціянти. З бічних улиць підходив нарід. На перехрестях стояли поодинокі гуртки і про щось оживлено розказували.

— Що значить вся та історія? — повторив братів сусід.

Брат проморкотів щось невразно і почав одягатися, підбігаючи що хвилі до вікна, щоб не пропустити ані одної подробиці зі всього того що діяло ся на вулиці. А на вулиці рух з кожною хвилиною зростав. Нараз, не зважаючи на ранішню пору (для часописи занадто рано) появили ся рознощики часописей почали кричати на всю улицу:

— Лондон в небезпеці! Смерть від удичення димом! В Кінгстоні і Річмонді збурені доми! Страшна битва в долині Темзи.

І скрізь довкола, люди мов божевільні вискакували з ліжок, протирали очі, отворяли вікна, гляділи на вулицю, застигували один другого ріжними питаннями і поспішно одягали ся. По улицах величезного міста проніс ся перший подув зближаючої ся бурі, страху: був се початок великої, загальної паніки. Лондон, який ще в суботу вечером клав ся до сну спокійним, тупо-рівнодушним, на зорях понеділка прокинувся з острою свідомістю грозивої небезпеки.

Перекопавши ся, що з вікна про ніщо не довідається, брат убрав ся і вийшов на улицу. Небо вже зарожевіло ся перед сходом сонця. Товпа втікачів піпих і в екіпажах, зростала з кожною хвилиною. »Чорний дим, чорний дим!« кричали довкола і сей крик підхоплювали і повторяли без кінця. Коли так брат, стоячи в дверях важив ся, куди йому йти, він побачив підходячого рознощика часописей і купив у нього одно число.

В тій то часописі брат і прочитав зловіщу денешню головню командуючого.

Марсіяни знають спосіб затроювати воздух, випускаючи при помочи ракет цілі хмари якогось чорного, їдовитого диму. Вони примусили замовкнути наші батерії. збурили

Річмонд, Кінгстон, Вімльдон і тепер крок за кроком приближають ся до Лондону, нищучи все по дорозі. Їх неможливо зупинити. Від чорного диму нема ніякого ратунку крім утечі.

Ось і все, але се висгарчало. Ціле шестиміліонове населення міста заворушило ся; і всі на борзї одягали ся і втікали хто куда міг. Небаром все те перемінгло ся в одну величезну масову утечу на північ.

— Чорний дим! — роздавало ся зі всіх сторін! — Огонь! Чорний дим!

На дзвіниці сусідньої церкви трівожно били дзвони. Якийсь віз разом з візником, що зі страху стратив голову, влетів між товпу, яка прийняла його лайкою і криками. У вікнах домів мигало раз враз світло. А в горі, над домами, що раз ярійше розпалювала ся зоря Ясна, неумолна, спокійна.

Брат чув, як бігали в домі і на сходах. До нього підійшла його хазяйка, а за нею біг її чоловік, бурмотючи щось незрозумілого.

Зрозумівши нарешті цілу небезпеку, брат побіг до себе на гору, всунув до кишені всі свої гроші і втік знов на вулицю.

Що стало ся в Сурреї?

Тимчасом, як я розмовляв з вікарієм, а мій брат в Лондоні приглядав ся філії втікачів, що товпили ся на Вестмінстерськїм мості, Марсіяни розпочали знов приступи. О скільки можна було зрозуміти з протирічливих часописних звітів, то більшість Марсіян до дев'ятої години вечера того дня займали ся своїми приготуваннями в ямі під Горселем, виконуючи усипинно якусь хемічну операцію, якої результатом були виходячі з ями величезні клуби зеленого диму.

Но на всякий випадок правдою є се, що коло восьмої години вечером три Марсіяни вийшли з ями. Осторожно посуваючись наперед, вони перейшли через Байфліт і Пірфорд до Ріплей і Вейбріджа і в такий спосіб перед заходом опинили ся перед батареями, які ждали на них. Всі три Марсіяни йшли не разом, а гусаком, на віддаленню менше-більше трох миль один від другого. Вони перекликували ся зі со

бою при помочи свисту, який переходив з одного тону в другий цілу гаму звуків і пригадував свист фабричних сирен.

Сей-то свист в суміш з гарматними вистрілами в Ріплей і Сан-Джордж-Гіл долітав нас у Галіфорд. Артилеристи батерії, яка стояла коло Ріплея, самі охотники, яких зовсім не випадало би ставити на того рода позиції, не ждали кінця і вистрілюючи раз з гармат, почали втікати, хто верхом, хто пішки по упустілім селі. Тоді найблизший Марсеянине преспокійно переступив через покинуте оружжя, не пускаючи навіть в рух тепляного проміння, вийшов на передню лінію і несподівано підійшовши до батерії Шенпіль-Перку, знищив її.

Але артилеристи Сан-Джордж-Гільської батерії показали ся хоробрішими. А може причиною того було се, що вони займали ліпшу позицію. Їх зброю, укритої в сосновім лісі, Марсеянин не завважав. Спокійно, мов на чатах вони приготували їх і допустивши неприятеля на тисячі ярдів, почали в нього стріляти.

Марсеянина засинали відломки гранатів і жовніри бачили, як він перейшов кілька кроків, похитнув ся і впав. Роздав ся загальний радісний крик. Люди з шаленим поспіхом знов приготували зброю. Повалений Марсеянин видав довгий, протяглий свист і у відповідь на сей зов, з нівдня, над деревами, як-стій показав ся другий, блискучий великан. Певно відривки гранатами підбили ногу трипіжника першого Марсеянина. Друга сальва була безуспішна, бо вдарила в землю, досить далеко від нього і слідом за тим оба його товариші звернули на батерію свої тепляні лучі. Скрині з порохом вилетіли у воздух, а довкола гармат яркою полуміною вибухнули сосни. З вояків вратувало ся двох трох людей, які встигли сховати ся за згіря.

Потім всі три великани почали очевидно нараджувати ся; бодай слідачі за ними вивідчики доносили потім, що всі три постояли на місці з нів години. З колнака підбитої машини вповз Марсеянин — маленька, темна постать, яка у віддалі видавала ся малим павуком — і правдоподібно заняв ся направою свого трипіжника. Коло девятої години він

скінчив сю роботу, бо над деревами знов показався його кошак.

Була десята година, коли до цього передового ряду прилучилося ще четверо Марсіян, узброєних якимись грубими чорними трубками. Вони роздали такі самі трубки також всім трем иншим, а потім всі семеро розтягнулися півмісяцем на південний захід від Рінлея, розмістившись в рівнім віддаленні один від другого і в такий спосіб оточили з одної сторони Сан-Джордж-Чіль, Вейбрідж і село Сенд.

Скоро тільки вони рушилися з місця, як дванадцять ракет вилетіли на них з поза згір, повідомляючи стоячі наготові коло Діттона і Янера батерії про приближене неприятеля. В тім самім часі ще чотири неприятельські боеві машини також заосмотрені трубками, перейшли ріку і дві з них чорніючи на тлі заходячого сонця, появилися передімною і вікарисом, захопивши нас на дорозі з Галіфорда на північ, по якій ми на силу волікалися, добуваючи останніх сил, що би йти скорше. Нам видалося, що вони летять на хмарах, бо по полях стелилася молочна мрака, яка закривала триніжників до одної третей їх величини.

Побачивши двох великанів, вікарій слабо крикнув і пустився бігти. Але я знав, що від Марсіяна не втекти, тому я звернув в бік і кинувшись ниць в кропиву, поліз рачки у широкий рів. Вікарій оглянувся, побачив, що я роблю і пішов за моїм приміром.

Марсіяни зупинилися. Найблизший стояв лицем до Сенбері. Другий був далеко в стороні Сенса і видавав ся сірою плямою на тлі вечірнього неба.

Їх світловий світ давно вже замовк; в як найбільшнім спокою вони заняли свої місця у величезнім півмісяці, — який займав не менше як дванадцять миль між своїми рогами і опоясував цілу площу де находилися всі три циліндри. Ніколи ще від часу винаходу пороху, боротьба не зачинялася в такій тишині. На нас робило се таке вражінє, немовби Марсіяни були одинокими панамі своєї темної ночі, освічені лиш молодим місяцем, першими зорями, останнім відблиском вечірньої зорі і червоним заре-

вом пожежі в Сан-Джордж-Чіль від горючих пеннильських лісів.

А тимчасом зі всіх сторін — від Стенса Тацльов, Діттона, Ешера, Окгена, з поза згір і лісів південного берега ріки, з поза низьких лу́гів, що тягнуться на північ від неї — скрізь, де лише який будь кущ або купка сільських домиків давала захорону, на сей місяць гляділи гармати.

Сигналові ракети підлітали і розсипалися дощем іскор в темноті ночі і для артилеристів, що берегли батарей розпочалися хвили довгого очікування. Вистарчило Марсеянам вступити в лінію огню і в туж мить сі грізно миготячі в сумерках ранньої ночі гармати, чорними постатями людей, вибухнули би бурею громових салв.

Мема найменшого сумніву, що у всіх тих тисяч, чуйно на слухуючих людей, так само як і у мене, папуючою думкою в тій хвилі було питанє, що думають про нас Марсеяни. Чи розуміли вони дійсно, що воюють з міліонами зорганізованих і здисциплінованих істот, які ділають спільно? Або чи може всі ті огненні вибухи, всі ті наглі експлозії наших гранатів, нашу упляйовану облогу їх табору, вони приймали так, як ми приймаємо рознучливий напад пчіл затрівоженого ули? Но вже вони думають знищити нас до поги. (В тім часі з нас ще ніхто не знав, чим кормлять ся Марсеяни). Сотки подібних питань роїли ся у мене в голові коли я дивив ся на величезну постать Марсеянина. А вглибині душі я радував ся свідомістю, що ціла дорога до Лондону занята величезними, незваними Марсеянами, похованими вогними сипалами. Чи зуміли вони приготувати вовчі ями на дорозі неприятеля? Чи прийшло їм до голови знищити порохівні в Гаслов? Чи не забракне Лондонцям відваги і патріотизму зготовити Марсеянам другу Москву з цілої своєї громади домів?

По якімсь часі, який тягнув ся для нас безкопечно довгий, роздався десь далеко гарматний вистріл. Потім другий і третій. Тоді найблизший Марсеянин підняв над собою свою трубку і звернув її в сторону батарей. Від тяжкого грохоту того вистрілу здригнулася ся земля. Марсеянин, що стояв коло Стенса відповів таким самим вистрілом. Але не було

ані диму, ані вибуху, ані огню — нічого, крім оглушаючого гуку.

Я був так поражений тим дивними вистрілами, що зовсім забув про грозячу мені небезпеку, про свої опечені руки і видерся на пліт, аби глянути в сторону Сенбері. В тій самій хвилі наш Марсіянин вистрілив другий раз і над моєю головою перелетів величезний знаряд в сторону Ганслов. Я надіяв ся, що побачу хоч дим або огонь, або взагалі який небудь слід ділання того знаряду. Але я побачив над собою тільки темно-синє небо з одинокою звіздою а під собою розстелену по землі густу, білу мрак. Я не почув потім ані гук вибуху ані вистрілу. Довкола стояла мертва тишина. Ми нула хвиля, дві, три.

— Що стало ся? — запитав вікарій, який стояв побіч мене.

— Бог його знає! — відповів я.

В темноті перелетів лилик і щез. Деся далеко роздався стоголосний людський крик і замовк. Я знов глянув на Марсіянина; швидким бігом він цосува ся тепер на схід здовж ріки.

Я ожидав що хвилі, що котра небудь з наших схованих батарей дасть по нїм салву, але все докола було спокійне ніщо більше не порушувало нічної тишини. Постать Марсіянина меншала зміру того, як він віддалювався і парешті мрак і сумерки ночі поглинули його... Інстинктивно, не у мовляючись, ми з вікарієм відерли ся висше. Ми зобачили в стороні Сенбері якусь темну масу, яка фармою нагадувала невеличке згірє. Це згірє немов рантом виросло; воно закрило нам вид. Дальше, за рікою коло Вольтона, ми завважили друге таке саме згірє. І оба єї дивні згірє ставили ся що раз низшими і розлізали ся в ширин на наших очах.

Порушений нашим здогадом, я глянув на північ і там зобачив таку саму третю темну масу в формі величезного згірє.

Стало незвичайно тихо. Здалека, з південного сходу, немов підкреслюючи сю тишину, доносили ся перекликаючі ся голоси Марсіян. Потім воздух задрожав ще раз — але земська артилерія мовчала.

В тій хвилі причина тої мовчанки була для нас незрозуміла, але небавом мені прийшло довідати ся, що означали сї зловіщі, чорні маси, що випростали в сутерках ночі. Кождий з Марсіян, що стояв на лінії велечезного півмісяця, про який я вже говорив, кидав в напрямі кожної височини трубку. Одні вистрілили тільки по однім разі, інші по два рази, як той Марсіянин, що був ближше нас. А той, що стояв коло Ріплея, випустив, як говорять, коло п'ять знарядів. Ударивши ся о землю, сї знаряди розбивали ся (але не розбивали ся як наші) і винускали цілі хмари тижкого диму, тижкого, чорного диму мов атрамент, диму або пари, яка зразу підіймала ся до гори густою, чорною хмарою, а потім опаріав і звільна розливав ся довкола по землі. І дотик такої могутчої струї і вдихуване того їдкого газу приносило кождому смерть.

В такий то спосіб обкурюючи людські мелкяня, спокійно і методично, як ми обкурюємо гнізда ті, розпорстирили Марсіяни свій убійчий газ по цілій околиці, що прилягала до Лондону. О півночі горючі дерева на схлонах Річмондого парку і лука пожежі на Кінгстонським згірю освічували роботу чорного диму, який вже застелявав цілу долину Темзи і розливав ся довкола, як далеко могло сягнути око. І по сій повзучій чорній, густій лаві спровола ступали два Марсіяни, пускаючи на всі сторони струї шипучої пари.

Тої ночі Марсіяни старали ся обходити ся без тепляного проміння, чи тому, що вони мали лише обмежений запас материялу, чи може длятого, що вони не мали заміру опустошити околиць, а хотіли тільки настрашити і здавити спір. І сю ціль вони без сумніву досягнули. Ніч з неділі на понеділок була останною нічю зорганізованого опору проти їх нападу. Всяка проба в сїм напрямі була би тепер безнадійна. Ніяка армія не могла їм оперти ся. Одинокими способами оборони, на які ще відважались люди тої ночі, було заложенє мін і копаня вовчих ям, та й в тім їх енергія проявляла ся якось поривисто, без всякої системи.

Ви тільки уявіть собі судьбу батарей, що стояли коло Ешера — нещасну судьбу хорих людей, які наслухували в сутерку ночі. Ані один чоловік не лишив ся в живих! Уявіть

собі сей образ — батарея у повнім поготовілю до бою; офіцери бистро вдивляють ся в темряву! нараз глухий вистріл неприятельський знаряд і тяжко падає на сусіднім полі. невпоровот знаряд і тяжко падає на сусідні полі.

Аж до рання чорний дим лив ся по улицах Річморда, і завмираючий державний організм у своїм посліднім передо смертнім зусиллю, упереджував населене Льюндону про неми пучість швидкої утечі.

XVI.

Утеча з Льюндону.

Ви легко тепер зрозумієте, яка бурлива хвиля панічного страху розвила ся по улицах найбільшого в світі міста в понеділок рано. Гурт втікачів швидко перемінив ся в широкую філю, яка люто бушувала коло залізничних стацій, пристаній на Темзі і яка корпстувала ся кожною пригідною дорогою, щоби пробити собі корито на північ і схід. Коло десятої годнии організація поліції, а коло полудня і залізнична, зовсім роспали ся, втративши свій престіж і власть.

Ще о півночі з неділі на понеділок, населене Каннон Стріт, с. с. південно-західної части Льюндону, а також залізничні лінії на північ від Темзи повідомлено про грозу Марсиан і вже в другій годні всі поїзди були переновнені, в вагонах публіка стояла на платформі і в переводах і блпн ся о місяця. Пізнійше з настанем дня, коли машиністи і машиннові палячі не хотіли вертати до Льюндону, вся товпа, гонена на нічним страхом відкинула від стацій і залила дороги, що ведуть на північ.

Після безуспішних проб дістати ся на поїзд північно-західний, який відходив з Чок Фарм, мій брат ввійшов на улицю; протиснувся крізь екіпажі, які гнали на всі сторони і опинив ся в товпі, яка грабила магазини з наколесницями. Йому поталанцло і він здобув собі наколесницю: але несучи його до вікна, він упав і прорізав собі о щось руку, але в ту ю мить став, сів і поїхав. Крута дорога від Гаворстонського згіря була завалена поперевертаними екіпажами і повале-

ними кінями. Бачучи, що тут годі буде переїхати, брат вернув у Бельзайс Род.

Видіставши ся таким способом з поміж найбільшого на товпу, він виїхав на Еджуеровську дорогу і в семій годині приїхав до Еджуер, голодний і змучений, але далеко випередив товпу. На цілій довжині дороги стояли люди, з цікавостю і здивованем глядячи на втікачів. На млію до Еджуера у наколесниці зломиле ся одно колесо. Їхати дальше було неможливо. Він кинув наколесницю на дорогі і пішов пішки. На головній улиці міста вже отворювано склепи.

Братови вдало ся роздобути їди в одній гостинниці. Він пробув в Еджуері досить довго, не знаючи, що йому тепер лючати. Число втікачів з кожною хвилиною зростало. Богато з них так само як і брат зупинили ся в Еджуері. Про наїздців з Марса не було ніяких нових вістий.

В тім часі дорога роїла ся народом, але великого стиску ще не було. Брат почав роздумувати над тим як би йому забрати ся до Чельмсфорду, де жили його близькі знакомі тому, що виїшовши з села на глуху дорогу, він махінально звернув ся по ній на схід. Втікачів стрічав тут дуже мало; але дальше на дорогі коло Гай Барнета, він стрів ся з двома дамами, як-раз в пору, щобі випушити їх з прикрого положення.

Ще здалека він почув жіночі крики. Він кинув ся на поміч і в хвилі побачив на дорогі коляску. В колясці сиділи дві дами і відбивали ся від якихсь двох мужчин, які старали ся скинути їх з воза, а третій з трудом здержував сполохливого коня. Одна дама, маленького росту, ціла в білім одязі, голосно кричала. Друга, стрійно-брунетка, была батогом чоловіка, що схопив її за другу руку.

Братови в одну мить стала ясною ціла ситуація. Він закричав і кинув ся на місце борби. Один з них обернув ся і по його вигляді пізнав, що треба буде неминуче з ними бити ся. Будучи добрим боксером, він він кинув ся просто на нього і одним ударом поклав його під колеса екіпажа.

Не було часу на правильний бій на дулак. Брат вдоволив ся тим, що відішхнув противника ногою і схопив за обшивку другого — того, що держав за руку стрійну даму.

Нараз він почув стукіт конит, батіг вдарив його по лиці, а третій противник ударив його в бік. Покористуючи ся сею хвилиною той драб, якого він тримав в руці вирвав ся у нього з рук і пустив ся втікати по дорозі туди, звідки прийшов.

Не було часу на правильний бій на кулаки. Брат вдоліще з чоловіком, який передтим тримав коня і зобачив, що коляска похилиючи ся з боку на бік, швидко котить ся по дорозі і стоячі в ній жінки обернули ся і глядять назад. Стоячий перед ним чоловік — здоровезний хлопчисько. Кинув ся на нього, але брат випередив його напад, ударивши його в лице. Потім, бачучи, що його кинули самого одного він обернувся і став доганяти екіпаж. Його противник підгнав за ним. Тоді також той що перед хвилиною дав драпака, вернувся назад і також побіг за ними.

Нараз брат спотикнувся і упав. Найблизший з противників був на два кроки від нього. Він чим скорше став і готовився до бійки з двома противниками. Медви чи вийшов би він був витязем з тої борби, але на його щастє стрійна дама, зупинила коня, хоробро вискочила з коляски і побігла йому на поміч. Показало ся, що вона мала при собі револьвер; але він лежав під сидженем екіпажа в тім часі, коли на них напали. Підбігши на яких шість сажнів, вона вистрілила і мало-що не вцілила в брата. Один зі злодіїв, що як видно, не відзначав ся хоробрістю, кинув ся до утечі; другий пішов за ним, оба зупинили ся на дорозі коло свого третього товариша, який лежав без чуття.

— Возьміть се — сказала стрійна дама, протягаючи братови револьвер.

— Сідайте скорішнє на віз — сказав брат, витираючи кров зі своєї розтятої варті.

Вона вернула назад, не говорячи ані слова (обоє з трудом переводили віддих) і вони разом підійшли до коляски, де дама в білім вибивала ся з сил, стараючи ся зупинити переполюханого коня.

Злодії лишили їх в спокою. Брат оглянувся і зобачив, що вони відійшли у противну сторону від них.

— Я присяду ся до вас, коли позволите — сказав він і сів на порожнє, переднє сидженє.

Стрійна дама, не відповідаючи, глинула на нього.

— Дайте мені важки — сказала вона і вдарила коня батоґом. Ще хвили — всі три злодії щезли їм з очей.

В такий спосіб, зовсім несподівано, брат опинив ся, ледво дышучи, з окрівавленими руками, з розбитою головою і розтятою варією, в товаристві двох незнайомих йому жінок в чужім екіпажі, який летів по незваній йому дорозі.

Він довідав ся, що се була жінка і молодша сестра лікаря, який мешкав в Стенморі. Вертаючи ся на зорях від небезпечно хороґо, доктор по дорозі, на одній станції довідав ся про прихід Марсеян. Вернувши ся до дому, він розбудив обі жінки ивидко уклав для них невеликий занас провіанту, всунув під сидженє коляски револьвер і велів їм їхати в Ёджуер і там сісти на поїзд. Сам він лишив ся, щоб упередити сусідів. Він говорив, що коло пятої години рано доженє їх в Ёджуері; а тепер була вже майже дев'ята а його ще не було. Вони бояли лишити ся в Ёджуері через зростаючий налив втікачів і виїхали на сю дорозу.

Ось що, менше більше, оповіла вона братови по дорозі. Не далеко Нью Барнете, вони зупинили ся і брат задержав ся з ними аж до часу, коли вони порішати, що робити далше, або аж приїде доктор, і щоб додати їм відваги, вневняв їх, що він знаменито стріляє з револьвера (з яким сказати правду він зовсім не вмів поводити ся).

Вони розложили ся табором коло дороги. Кінь щіпав траву на придорожжю і почував ся зовсім щасливим. Брат, з черги оновів про свою утечу з Лондону і все, що знав про Марсеян. Сонце підіймало ся що раз више. Розмова якось завмерла сама собою і її місце заняло почутє неясного страху. По дорозі переходили люди і брат вмів розпитати їх де що про онодії ostatnich хвиль. Все, що почули, вневняло їх лише в тім, що треба як найскорше втікати.

— В нас є гроші — сказала сестра доктора і замовкла, змішавши ся.

Але її очі стрінули погляд брата і її змішанє минуло.

— В мене також, — сказав брат.

Тоді вона пояснила, що має близько тридцять фунтів золотом і ще п'ятифунтовий банкнот. Сих грошинець, говорила вона, вистарчить на досить далеку дорогу, і вони могли би сісти на поїзд в Сен-Альбенс і Нью-Барнетт. Але брат, намагаючи етикет на залізниці в Лондоні, предложив їй: поїхати через Меска у Гарвіч а звідтам виїхати з Англії.

Міс Їльфінгтон — так називала ся дама в білім — не слухала їїяких розумовань і без перестанку твердила одно. — що вона хоче бачити свого »Джорджа«. Але її товаришівка держала себе незвичійно спокійно і розумно. Кінень кінцем, вони згодили ся на пропозицію брата. З тим то й вони поїхали у Барнет. Вони рішчили перетяти північну лінію залізниці і їхали даліше при чім умовили ся, що брат поведе коні за узду, щобн не змозі зберегти його сили.

В міру того, як сонце приближало ся до зеніту, ставало нестерпимо горячо. З під коліс підіймав ся горячий, білий пісок і сліпив очі, а потім вони почували ся дуже тихо. З далека долітав шум многотисячної товпи, який ставав що-раз виразнійшим, в міру того, яд приближили ся до Барнету.

Відїзджуючи до перехрестя, де зачинав ся гостинець, вони побачили якусь жінку: вона підходила до дороги з лівого боку: на руках мала маленьку дитину а побіч йшло ще двоє. Потім перейшов якийсь мужчина а перед самим перехрестем виїхала їм на зустріч невеличка каретка. В каретці сиділи зблизки у куті, три дівчинки — з вигляду фабричні робітницї з Чет-Біда і двоє маленьких дітій.

— Котра дорога до Еджесур? — звернув ся до брата візник блідий, з дикими очима. І коли брат пояснив йому, що його треба звернути на ліво, він тільки вдарив свого коня, не стараючи ся навіть подякувати.

В сїй хвилі брат завважав, що з поза домів перед ними підіймаєть ся сіра хмара не то мраки, не то диму і поштенен по заволікає білу фасуду тераси, яка водїла ся за дорогою. Міс Їльфінгтон нараз скрикнула; над дахами домів, просто перед ними, крізь дим (тому, що тепер було відко, що се дим а не мрака) прорїдували ся червоні язички огню, підно-

сячи со до горн. Глухий далекий шум товпи перемінив ся те пер в бездушний крик, в яким безчисленні людсьді голоси зливали ся з тріскітною коліс і зі скрипотом тяжких возів і стуком копит. Ще за яких п'ятдесят сажнів перед перехрестем доріжка параз звертала круто в бік.

— Господи Боже! Кудя ви нас везете! — закричала міс Єльфінстон.

Брат зупинив коня.

Велика дорога представляла одну густу лаву люднй. Бурливий потік живих істот, які напирали одні на других, по сував ся просто на північ.

— Наперед! наперед! — кричали в товпі, — не задержуй ся!

Внїхати на гостинець було те саме, що кинути ся в некло бушуючого огню. Горячий порох не давав дихати. В доповненью неладу, недалеко горів хутір і від нього густими клубами просто на дорогу валив дим.

Двох муштри перейшли побіч. Як далеко можна було бачити на право, в сторону Лондона, по цілій дорозі, стиснений з двох сторін домами і садами хуторів, лив ся бурливий потік брудних втікаючих люднй. Цілу середину дороги займали карити і тягарові вози. В одній повозці стояв сліпий в мундурі Армії Спасителя і гестикуючи руками, кричав на ціле горло: »Вічність! Вічність! Інші сиділи, не рухаючись і гляділи наляканими очима кудись в простір. На лшцях всіх тих люднй були виписані страх і терпіне. Жара і порох вже показали своє діланє; шкіра у всіх почорніла, губи пересохли і потріскали. Всї мало не падали з утоми і жажди. Серед ріжного рода криків, чути було снори, докори, стони, зойки і плач. Чути було захриплі, слабї голоси. І кризь всю ту ріжнородність звуків вибивав ся клич:

— Скорше! скорше! йдуть Марсеяни!

З товпи виринув маленький старушок, в бруднім чорнім сурдуті, з сивими, острыми вусами, як у військових: він сїв на краю дороги, коло повозки, зняв чоботи, витряс з них камінці і кляючи поплів ся дальше. Потім дівчинка, що ма ла яких вісім до десяти літ зовсім сама одна, кинула ся на землю, коло брата, ридаючи:

— Я не можу дальнше йти, не можу!

Брат підняв її, і ласкаво уговорюючи її, поніс до міс Сельфістон. Скоро тільки він діткнув ся її, вона замовкла немов настрашана ся.

— Єлен! — закричала з товни, зі сльїзми в голосі, якась жінка. — Єлен!

І дівчина нараз висунула ся з рук брата з криком: — Мамо!

— Вони йдуть — сказав якийсь чоловік, переїжджаючи верхом побіч них.

— На бік! — закричав з високого кізла візник і брат зобачив, що якась карета звертає з гостинця.

Потручуючи один другого, всі розскакували ся, щоб не дістати ся під коні. Діставши ся раз в сю філію товни, вони немов стратили свою волю і стали частию того збіговиска людий, що піс ся на сльїно в хмарах пороху. Разом з потоком їх пронесло через весь Чінінг-Барнет. Центр міста оставав ся вже майже на мильо за ними, коли їм вдало ся нарешті пробити ся на другу сторону дороги. Крик і стиск були й тут не до описаня, але за містом дороги розгалужували ся в кількох місцях і можна було проїхати свободїйше.

Вони поїхали на схід через Гадлей. Там вони побачили цікаву сцену. Сотки людий, що принапи до ріки недалеко дороги, жадно пили воду. Сотки інших нетерпеливо ждали своєї черги. Місцями дерли ся о воду. А дальше, піднявши ся на зірє за Іст-Барнетом, вони зобачили два поїзди, як новоліт посували ся один за другим без пїяких сигналів і пїякого порядку. Оба були битком набиті народом (люди стояли навіть між вуглем на складах пароходів) і їхали на північ по головній північній лїнії. Вийшли вони правдоподібно не з Лондону, а з якої будь маленької стації (так бодай думає брат), бо публіка в тих днях накидувала ся на поїзди з таким завзятем, що не було можливости випустити їх з конечних пунктів.

Скоро потім вони зупинили ся на відпочинок, бо на-

решті вражіння дня змучили всіх трох. Час зближався до вечора і вони зачинали відчувати голод. Ніхто з них не зважився заснути. Ніч видавала ся холодною. Поння них переходило багато народа. Майже всі йшли в той бік, відки приїхав мій брат. Пенцєні втікали від небезпек, а вона їм переджувала їх долю.

XVII.

„Дитя грому.”

Колиб Марєяни поставили собі знищенє одинокою цілєю, то ще в понеділок вони могли-би знищити ціле населене Льондона, заки воно розлізло ся по сусідних селах. Не тільки по дорозі через Барнет, але також по дорозі Еджерській і Вальчанській і на схід від Савтенда і Шубертнеса і на південь від Темізи до самого Діля і Бродстерса розливалась ся бурлива людська філя. Колиб так в сей червневий ранок підняти ся бальюном до яснійшого сльбого неба над Льондоном, то всі дороги, що провадять на північ і схід з безконечного лабіринту льондонських улиць, показали би ся з тої височини зовсім чорними — так густий був потік втікачів. І кожда точка тої чорної маси несла в собі людську агонію страху і різних терпінь. В попереднім розділі я нарочно навів подрібний опис мого брата того, що діяло ся на дорозі через Чімнінг - Барнет, аби дати читачеві ясне понятє про сей вистрашений муравельник, про сі чорні скакучі точки, якими вони були для тих, що ділили їх долю. Ніколи до сеї пори в історії сьвіта не було такого скученя людських еств, звязаних сільними терпіннями і сльвою цілєю утечі. Легендарні маси Готів і Гунів, найбільші армії, які коли-небудь бачила Азия, були-би каплею в сїм морі. І се не був який здисциплінований похід. Ні! Се була утеча, захопленого панікою, гігантського стада без порядку, безцільна, страшна утеча шістьох мільонів народа, не узброєного і голодного, стрімголов пливучого наперед. Се був початок загибелі цивілізації, знищеня людського роду.

Сидячий на воздушнім кораблі зобачив би просто під

себою широко розкишену сїть вулиць і зобачив би, як на величезній картї, церкви, домн, сади і сквери безлюдні, опустїлі, а на півднї — немов вимазані чорнилом. Немов перелік пересувалося по картї, замазуючи ті місця, де були Ілінг, Рїчмонд і Уїмблдон. І кожда така атраментована пляма безпереривно, неминучо роздїляла ся в ширину, ростїкала ся струями ан всі сторони, та окружуючи колесом гористі місця, то параз находячи нове русло і бистро стїкаючи по склонї в долину, зовсїм так, як розливаєть ся на біблій кронля атраменту.

А позаду над сїніми згірями, що тягнуть ся на швідень від ріки, прохажували ся лїсуючі Марсіани спокійно і методично, що-раз дальше й дальше розшукуючи по землї свої їдовиті хмари, поливаючи їх потоками парн потїм, як вони зробили своє діло і поступенно зашановуючи над підбитою околицею. Так, без сумнїву вони не так мали на метї вигублене людськості, як радше се, щобн здеморалїзувати її і згавити всякий опїр. Вони висаджували у воздух всі засоби пороку, які попадали ся їм на дорозї, пнїчили телеграфїчні стїп і ушкоджували залїзницї. Вони калїчили людськїсть, підїзували їй жили. Вони очевидячки, не снїпили ся розширити поле своїх операцій і не пнїли сього для дальше як до центральної частн Лїондона. Можливо, що значна часть населеня Лїондона через цілїй ранок в понедїлок сидїла по домах. На всякий випадок є можливим, що многі умерли, не виходячи з дому, задушенї чорним димом.

Поражаючий образ представляла емза між лїондонським мостом і Блїуелїм від понедїлка рано аж до полудня. Вся ріка в тїм місци була затамована пароходами і найможливішими суднами; вони прїїхали забирати втікачїв, заманенї величезними сумами, які їм платили за перевїз. Богато пробувало дібрати ся вїлав до тих суден і тїмїли ся тому, що їх відпихали веслами. Була хвиля, коли велике число пароходів і дрібнїх човнів стовпило ся бувавши в боротьбу з навієм, який зі всіх сторїн дїр сї до човнів. Люди лїзли як таракони, а навіть спускали ся з гори по стовпах до води.

Коли в годину пізнійше, за Кльок-Говером показав ся Марсвини і звернув в брід долом зі струсою, — по ріці на ціім просторі дороги, яку він перейшов, аж до Лямигавзу і вище, плавали самі відломки розбитих суден.

Про се, як і де унав пятий циліндер, скажемо пізнійше. Шестий унав в Уімольдоні. Мій брат сторожив коло обох жінок, які заснули в колясці і бачив як у віддалі, за згірями блещув, прорізаючи небо, зелений огонь. Ві второк, маленьке товариство, тверде у своїй постанові дібрати ся до моря і єїсти на парохід, переїхала до Кольчестера через на повнепу втікачами околицю. Вість про се, що Марсвини за володіли Лондоном, потверджувала ся. Їх бачили в Чайгетті і навіть, як говорили в Ніздоні. Але брат не бачив до сїдуючого дня.

Того дня розсипані по околицях столиці величезні товпи народа почали відчувати брак средств поживи. В міру того, як голод вступав у свої права, тратило своє значіне право власности. Більшість втікачів звертали ся на схід так само як мій брат, але були й такі, що вертали назад у Лондон, щоб набрати поживи. Все те були по більшій часті мешканці північних передмість, які тільки зі слуху знали про чорний дим. Братови говорили, що в Бірмінгемі зібрала ся більша половина членів парламенту і що приготовлюють ся величезні засоби вибухових матерій для автоматичних мін, які задумують заложити на всім просторі Мідленду.

Крім того, ходили слухи, що Мідлендське залізничне товариство на місце машиністів і палячів, які повтікали зараз першого дня настановила нових людей і що залізничний рух привернено. Але не вважаючи на єї новини, брат не зрік ся свого пляну утчі. Всі троє їхали цілий день на схід з цілим можливим поспіхом, але не бачили ніде обіцяної роздачі хліба. Та й зрештою ніхто хліба не бачив. Тої ночі унала сема звїзда на згірю, недалеко Прімрозе.

В середу рано, переночувавши на незжатім полі пшениці, наші збігці добили ся до Чельмсефорду. Тут якась шайка місцевих горожан, що називала себе „комітетом народно-

го добробуту,” забрала їх коня на провізнт, не давши їм в обмін нічого, крім обіймки, що видадуть їм їх частину мяса на другий день.

Мій брат постановив дальше йти в напрямі моря, не дожидajući роздачі страви, хоч всі троє були дуже голодні. Коли містріс Сльфінстон зобачила море, нею заволодів напінний страх. Всікі проби, щоб її успокоїти, не вдавалися. Вона ніколи не виїздила з Англії. — Вже лишне вмерти в рідній стороні, ніж пускати ся в таку далечину, на чужину, де нема близьких людей.” І так дальше, і так дальше. Бідна жінка, здаєть ся, думала, що Французи не далеко втікли від Марсиан.

Спільними зусиллями, з величезним трудом, вони все таки притащили її на беріг. Тут братови скоро пощастило ся звернути увагу малого парохода, який випливав з устя Темзи. З парохода спустили лодку. Матрози сказали братови, що вони їдуть в Остенду. Вони поторгували ся троха і згодили ся на трийцять шість фунтів за всіх троє.

Було коло другої години, коли брат і його товаришка, заплативши гроші за переїзд, опинили ся на палубі корабля. Там можна було дістати їду хоч за казочну ціну і всі троє добре пообідали.

Книга II.

Земля під властю Марсиан.

На кінці першої книжки я віддалив ся троха від моїх власних пригод, описуючи се, що пережив мій брат і два останні розділи лишили нас з вікарієм в пустім домі в Галіфорді, куди ми сховали ся перед чорним димом. Від того то місця я буду тепер оповідати дальше.

Цілий вечер в неділю і цілий слідуючий день, — депь наніки — ми просиділи там в засідці, відрізані чорним димом від решти світа, немов на маленькім острові, де ще світило сонце. Оба ті прикрі дні напровели в тяжкій безчинності і нам не лишало ся нічого иншого як чекати.

Моя душа повна песноюю за жінку. Я уявляв її собі в

Ледер'еді — серед небезпек в смертельнім страхі і що вона вже оплакує мене як помершого. Я вгяняв по кімнатах опустілого дому і голосно стогнав, лучений думкою, що я відрізаний від неї і маюючи у своїй уяві образи того, що могло стати ся з нею без мене. Правда я знав, що мій свояк не є боягузом; але він був не з тих людей, які вміють відразу оцінити і випередити небезпеку. А на даний випадок потрібна була прозорість а не хоробрість. Одно, що троха мене успокоювало се — падія, що Марсіняни звернуть ся на Л'ондон, с. є. в протівну сторону від них. Зі всіх тих неясних вражінь у мене були натягнені нерви і душу давила журба.

Цілий сей день і цілий ранок другого дня ми були відтяти чорним димом. Дім, що стояв зараз в сусідстві коло нашого, вечером в неділю проявляв деякі признаки життя: у вікнах видно було світло, а в однім навіть митнуло чинсьє лице, а відтак лопнули двері. Але я й доси не знаю, хто були сї люди і що з ними стало ся. На другий день ми вже нікого не бачили. Цілий ранок в понеділок чорний дим звільна повз по ріці, підбираючись до нас що раз то ближше і ближше і нарешті потягнув ся здовж дороги, яка йшла коло нашого дому.

Коло полудня у віддалі появил ся Марсінянин, який швидко йшов полями слідом за потоком чорного диму, поливаючи його струєю такої горячої пари, що він нимів. Коли доторкав ся стін а у вікнах тріскали шибби. В канім домі тріскали також шибби а вікаршеви нара онекла руку в хвілі коли він втікав до задної кімнати. А коли потім ми обережно вернули назад до фронтових кімнат, які були ще мокрі від пари, і виглянули у вікно — ціла околиця на північ від нас мала такий вигляд, немовби по ній перейшов чорний гурган. Глянувши в сторону ріки, ми зі здивованєм завважили, що почорнілі просто обгорілі лучі чомусь відбивають червоною краскою. Але з чорного диму не лишало ся навіть сліду; він зовсім щез.

Ми не відразу вияснили собі значіне сеї переміни. Ми зрозуміли, що ми тепер не потребуємо боятися чорного

диму — і тільки всього. Але потім я зрозумів, що ми вільні і можемо втіти. І скоро тільки я пізнав, що нам отворена дорога до утечі, снім і бажане діланє вернули ся назад до мене. Але вікарій був немов в лютарґу: його нічим не можна було переконати.

— Тут ми безісчїні, тут нам нічого не станеть ся — говорив він.

Я постановив кпнути його самого... Ах чому я того не зробив!... Навчений досєвідом моєї недавної подорожі з артилеристом я постарав ся запровіантувати ся водою і харчом. Коли вікарій зрозумів, що я хочу сам вибрати ся в дорогу, що я не бою ся йти сам і примирив ся з тою думкою, він нараз став і заявив, що також йде. А що на дворі було скрізь спокійно, тож вийшли ми на почорнілу дорогу і завернули в сторону Сенбері. Було се, судячи по сонцю, коло пятої години вечером.

І в Сенбері, і по цілій дорозі лежали мертві тіла — люди і коні, понеревертані еквінажі, порозкидувані клунки і куфри, все покрите грубою верствою чорного пєроху або пошлу. Це пригадало мені на все те, що я читав про знищенє Помпеї. Ми зібрали ся до Гемітон - Корта без ніяких, не приємних пригод, але під пригноблюючим вражієм страшного образу, який нас окружав. Аж в Гемітон-Корті очі наші троха відітхнули. Ми перейшли цілий Буші-Парк з його капітанам і буяючими на свободі оселяну і вийшли до Твікєзґаму. Через парк переходили якісь люди мушнини і жієнки: всі вони йшли в напрямі Чемпноту. Були се перші живі, люди, що попали ся нам по дорозі.

За дорогою коло Чему і Істеріану все ще горіли ліси. Твікєнґан остав ся цілий; ані чорний дим, ані тепляний промінь не діткнули його. Тут можна було стрінути досить багато народу, але ніхто не міг нам дати ніяких нових вістий. Коло пів до осьмої години ми перейшли через Річмондський міст. Ми перейшли через міст скорим кроком та мимо сього я завважав, що на поверхні ріки пливали величезні клуби чогось червоного. Я не знав, що се таке і поясненє, яке я собі давав тоді було страшнійшим від дійсности. По

другій стороні на Суреїським березі знов був чорний порох — осад чорного диму і знов воювалися трупи, але до самого Гартса ми не бачили ані одного Марсіянина.

Моя думка — дібрати ся до Ледергеду міцно засіла у мене в голові. Вона не давала мені споккою і скоро тільки смеркло ся, я рішив ся йти. Я пройшов зразу кущами, потім переулком, який окружав якийсь великий панський дім і знов виїшов на дорогу до Кю. Я лишив вікарія в домі, але небагом почув, що він доганяє мене.

Вибирати ся в ту другу дорогу було великою глупотою з моєї сторони. Було ясною річчю, що Марсіянин були зовсім близько від нас. Заледви вікарій зрівняв ся зімною, як далеко за лучами, по стороні Кю-Льодже ми зобачили знов бойову машину. Чотири або п'ять маленьких чорних постатей бігли перед нею по сіро-зеленій скатерті луча і від першого погляду було видно, що Марсіянини переслідують їх. Трома кроками він зрівняв ся з ними, але не пускав в хід теплого проміння, не нищив їх а підіймав одного за другим. Було видно як він кидав їх по черзі у велику металічну пушку, яка висіла у нього за плечима.

Тут я перший раз зрозумів, що Марсіянини можливо, мали на цілі зовсім не винищення людського роду; я зрозумів, що в них могла бути також інша ціль. Через хвилю ми опам'ятелились, поражені страхом; потім відвернули ся і почали втікати. На щастя недалеко був рів, у який ми могли на якийсь час сховати ся.

Було коло одинадцятої години вночі, коли ми наспіш набрали відваги знов пустити ся йти гостинцем а йшли садами і городами, бистро вдивляючись в темряву, чи не показують ся де знов Марсіянини.

Перший дім, до якого ми зайшли був самотній хутір. Ми ввійшли до кухні, з'їли хліба з шинкою і випили бутельку пива. Ми їли в темноті, боючись запалювати огню. Вікарій все ще не міг прийти до себе від страху, але хоч як се ливне а тепер він не міг всидіти на місці; він що хвилі напивав на мене щоби йти далше і мене коштувало немало труду заки я встиг намовити його, щоби троха покріпив ся. А-

ле тут трапила ся подія, наслідком якої ми знов мусїли остави ся відімкненими від сьвіта.

Коли я так розмовляв з вікарисом, нас параз осліпило немов блискавкою. Ціла кухня освітїла ся ярким, зелена-ним сьвітлом: безпосередно затім я почув за плечима якийсь удар. Шибн почали вишадати. Щось кинуло мною на землю. Я відлетїв в кут, ударив ся головою о піч і стратив притомність. Через якийсь час я не міг пригадати собі що стало ся. Потім звільна пам'ять вернула ся до мене. Я відчув-вав біль голови.

— Ну щож, вже вам ліпше? — питав мене неспотом вікарій.

Я парешті відповів, підняв ся і сїв.

— Не рухайте ся — сказав він. По цілій підгорі валяють ся відломки скал і коли порухаєте ся, ви немнучо наро-бите стукоту, а вони тут за стїною.

Ми сидїли так тихо, що було чути як ми віддихаємо. В кухні стояла мертва тишина. З надвору долїтав брязкіт металю.

— Чуєте? — шепнув до мене вікарій.

— Так, що се?

— Марсианин.

Я прислухав ся.

— Але що значив сей стук і сьвітло? Се не був тепла-чий промінь — сказав я. І через хвилю у мене промайнув здогад, чи не вдарила о наш дїм їх бойова машина.

Коли розвидніло ся, ми через цілини в сїні зобачили тринійжник Марсианина. Як потім показало ся, він стояв на сторожі ще не остиглого циліндра. Побачивши сю постать, ми з цілою обережністю, на яку тільки нас було стати, перебрали ся по тихо з на пів темної кухні до темних сїний.

Аж тут я зрозумїв, що стало ся. Се п'ятий циліндер, п'ятий знаряд Марса. Він попав в сей дїм і похоронив нас під розвалинами — прошептав я.

Кілька хвиль вікарій мовчав, потім відізвав ся шепотом:

— Господи! Змилосерди ся над нами!

І я почув, як він тихо заплакав.

Не знаю як довго ми пересиділи так в темноті, боячись промовити слова і дрожали з страху, аж доки нарешті наша увага не ослабла і не прийшов сон.

Проснувши ся, я почув, що я страшно голодний. Ми проспали більшу часть дня. Мій голод так вперто домагав ся заспокоєня, що я постановив ділати. Я сказав вікарієви, що вибираю ся добувати собі їсти і став на помацки добирати ся до комори. Він нічого не відповів, але почувши, що я їм, він як стіп вийшов зі свого лстаргу і підновз до мене.

Що ми бачили з під розвалин дому?

Наївши ся, ми знов вернули ся у сїни. Там я відай знов заснув бо як в сїнях менї вернула ся свідомість дійсности, я завважав, що я сам один. Тяжкий гук, від якого тряс ся цілий дїм тривав ще дальше. Я кілька разів півголосом заклинав і вікарія і почав напомацки пробирати ся до дверей. На дворі був ще день. Я глянув в кухню і zobачив його в протилежнім куті. Він лежав на підлозі і глядїв крізь трикутну діру в стїні, за якою находили ся Марєняни.

З поза стїни долїтали найрізноморднїйші звуки. Крізь отвір пролому було відно верхи дерев, позолочені світлом заходячого сонця і синій шматок вечїрного неба. Я простояв дві хвилї, наглядаючи за вікарієм а потім зігнувшись і обережно ступаючи між черенками, які валяли ся по підлозі, тихо підійшов до него.

Я торкнув ся його ноги і він так сильно здригнув ся, що від стїни зо вні відвалив ся великий кусок глини і упав зі стукотом. Я схопив вікарія за руку, настрашивши ся щоб він не закричав. Ми оба завмерли на місци і довго пробули так — затаївши віддих, в як найневигіднїйшій позиції. Потім я вернув ся глянути, що лишило ся з нашого укріплення.

Пятий цилїндер упав здаєть ся в середину того дому, у який ми хотїли зразу зайти. Дїм щез зовсїм. Цилїндер лежав тепер значно нїжше фундаменту в глибокій ямі, яку о-

чевидно весіли розширити, бо вона була значно ширшою від тої, яку я бачив в Уокінгу. Ціла земля доколя була скопана і лежала величезними купами, з поза яких не видно було сусідніх домів. Нани дім осів назад. Вся його передня частина, навіть долішній поверх запалили ся. На цасте кухня і комора остали ся цілі і ми ввійшли над самим краєм глибокої ями, в якій лежав циліндер і над якої розширенням працювали тепер Марсіяни.

Циліндер був вже відкопаний. Він лежав в центрі ями, а на її протилежнім краї, серед засипаних піском кущів, вирізуючи ся на тлі вечірного неба, непорушно стояла одна з боєвих машин — пуста, покинена своїм машиністом.

Може ліпше було би зачати від подрібного опису ями і циліндра; але в першій хвилі я майже не завважав ані одного ані другого — так заняли мене дивні істоти, які попали і з трудом повзали по купях землі довкола ями і так мене поразила нова незвичайна машина, яка була тепер в русі і яку я бачив перший раз.

Була се без сумніву машина з блискучої сталі, але вона видавала ся живою істотою, — одним з тих скомілюваних механізмів, т. зв. робучих машин, які остатніми часами стали так знайомі і завдяки яким у нас на землі dokonав ся такий великий переворот в області винаходів. На перший погляд ся штука має вигляд металевого павука, на пиятьох ніжках і з безчисленим числом ручаків і якихсь різних додатків, подібних до рук, прикріплених здовж цілого тіла. Рухи всіх тих ручаків були так швидкі, так скомілювані і досконалі, що я зразу не вірив, що передімною машиною не вважаючи на її металевий блиск. А се в машині слідів Марсіянину, який в тій машині виконував ту функцію, яку виконує мозок у живого рака. І аж пізніше звернув я увагу на схожість краски шкіри раків зі шкірою тих дивних істот, які повзали довкола ями і мені став зрозумілим дійсний характер штучного робучого автомату. І коли я зрозумів се, мій ум сконцентрував ся на тих других істотах — на живих Марсіянах.

Я вже мав про них деяке понятє і почувь страху, яке

вони збуджували на перший погляд, тепер вже не перешкаджало мені пригланути ся їм. Крім сього вони тепер не могли бачити мене; я не був примушений ділати і міг спокійно дивити ся на них.

Були се найдивовижніші істоти, які тільки можна собі уявити. Величине — коло чотирох стін в черекрою — кругле тіло або радше голова з лицем на переді. Лице без ніяких ознак виразів, але з двома величезними, чорними очима а під очима мясестий наріст в формі дзьоба. На заді голови або радше на відворотній стороні того тіла, находило ся щось з ріді вуха, яке в найім густійшим воздуху показало ся майже безхосенним. Довкола уст були прикріплені гієспайцять тонких шупальців, які відтак проф. Гавз дуже влучно назвав руками.

Майже так само простою була також і внутрішня будова їх тіла. Головне місце займає мозок, від якого розходять ся дуже грубі нерви до очей, уха і шупальців. Відтак йдуть дуже скомпліковані легкі і серце з кровоносними посудинами. Ось і всі органи, які мають Марсепяни. У них нема ані кишок ані жолудка. Вони не їдять отже і не перетравлюють. Стравою є для них свіжа кров — кров живої істоти, яку вони випискують собі в жили. Я сам бачив як се робить ся і скажу про се на иншій місці. Сама думка про се видаєть ся нам осоружною. Але годило ся-б подумати, як відражаючим і жорстоким видавав ся би нам звичай їсти мясо — при міром розумному і інтелігентному кріпикови.

Не можна заперечити, що з фізіологічного огляду, користи з такого рода вицілювання в себе поживи є дуже великі, коли подумаємо, скільки то часу і енергії забирає нам процес їдження і травлення. Ціле наше тіло складаєть ся в по ловині з різних приладів призначених для переміни різно родних страв в кров. Процес травлення і його реакція підко нує нам сил, надає умови відповідну краску. Люди почувають себе щасливими, або нещасливими відповідно до стану жолудка та гастричних желез. Марсепяни вибили ся понад ті всі органічні переміни зворушень і гумору.

Першенство, яке віддали вони людській крові, можна

пояснити в часті з останків жертв, котрі були для них поживою в часі подорожі з Марса. Сі двоногі сотворіння, з крихкими кістяками (подібні чимало до губок), і зі слабкими мускулами, мали округлі голови, піднесені в гору, великі очі, в твердих очних ямах, а високі були на яких ність стіп. Б кождім циліндрі було їх певно дві три штуки. І всі вони упали жертвою Марсян, нім ще циліндри дійшли до землі. А коли-б вони і жили по приході Марсян на землю, то не видержали би довго, з уваги на крихкі їх кістяки. Наші фізичні відносини певно знищили би їх, поломали (в наслідок більшого притягання землі) вже в першій хвилі.

Тут муну додати ще кілька подробиць про Марсян, щоб читач міг виробити собі про них докладніше понятє.

Отже, фізіологічний їх устрій ріжнив ся від нашого під трома оглядами. Передівсім їх організм не знав сну, так як і наше серце не спить ніколи. Власне тому, що не мали такої розвиненої мускулатури, як ми — то і хвилеве завмиранє, сон, не був їм потрібний. Мені здаєть ся, що воно таке — умученє! От на землі, хоч з яким трудом тут рухали ся, але працювали безвину. На добу працювали вони через цілих двацять чотири годин, що потрафлять у нас хіба одні мурашки.

Друге. Були вони безполовими ествами, отже не нищили їх зовсім її нагальні вражіння, котрі творять ся серед людий наслідком ріжницї пола. Молодий Марсянин, що без всякого сумніву, уродив ся тут вже на нашій планеті, в часі памятної боротьби був прикріплений до свого родича, був він пупіликом, як пупішок рослини, або пацадок поліна солодкої води.

У чоловіка і всіх висших земельних сотворінь сей спосіб розмножування зник, але без сумніву був він колись і на нашій землі одним. У низших зьвірят існують у нас ще досі оба роди розмножування — але сей другий — полового полученя — бере верх над першим, а на Марсі стало ся се зовсім відворотню.

Мимоходом слід зазначити, що один письменник з буй-

ною уявою, що уходив навіть за вченого, пишучи давно ще перед найздом Марсеян, про будову чоловіка, предсказав чоловікові будову, яка не багато різниться від будови тіла Марсеян. Се пророцтво появилось в р. 1893 в „Паль Маль Буджет,” часописі, яка вже давно перестала виходити. Памятаю також карикатуральний рисунок чоловіка, який принесла часопись „Пунч” власне з нагоди сеї статі.

Сеї письменник казав тоном жарту, що удосконалення механічних средств викличе вкінці заник рамен і ніг чоловіка, а усовершенення хемічних перетворів — заник травлення. А що такі частин людського тіла, як вистаючий ніс, ухо, волосся, зуби, підбородок вже нині неконечно людям потрібні — отже й вони поволи в будучности заникнуть. Але мозок остане все кардинальною конечностю, отже й відповідно буде розвивати ся. З інших частин тіла тільки руки, „учителі і посередники” мозку, мають — по думці сього письменника — тенденцію до дальшого розвитку. О скільки кадобь буде зменшати ся, о стільки більшими будуть руки. Нах маємо примір такого поборення звірячої сторони організмів нах маємо примір такого поборення звірячої сорони організму інтелігенцією. На мою думку, Марсеяни, що походять від естів правдоподібно не багато різниться від нас, в котрих голова і руки (сеї останні в щунальці) розвивали ся відповідно що-раз більше коштом решти тіла.

Вкінці останна ріжниця, яка заходила між нашими організмами і Марсеян, була ся, що не знали вони всіх тих за разливих недуг, які викликають стільки нещастя серед мільйонів землі. Треба отже думати, що або мікро-організмів, які у нас викликають недуги, на Марсеї зовсім не було, або що Марсеяни перед віками їх знищили.

Розказуючи про ріжниці між жителем Марсеян і нашим, мушу згадати про цікаве зіле. Видко, що на Марсеї не переважає зелена краска між рослинами, як у нас, але ярко червона. В кождім разі з насіння, яке привезли Марсеяни, чи з розмислом чи *рипачково, до нас на землю, вирости рослини виключно червоні. Одна з них, яку назвав би я „червоним зілем” розмножила ся з небувалою силою і буйностию.

Вже третього чи четвертого дня, як злетів на землю циліндер, розрослося навкруги ями, а подібні до кактуса його відноги, становили кармінову раму наоколо трикутного отвору в стіні. Опісля я переконався, що ця рослина поширилася нечувано по цілій краї, особливо там, де стрінула воду.

Марсіяни мали орган слуху — як я вже згадував — в формі слухового барабанчика, на заді голови, а очі мали менше - більше в тім самім крузі видження, як і ми, з сею лиш ріжницею, що — як доказує проф. Філіп — краски: сині і фіолетна робили на них вражіння чорної краски. Загально думали, що порозумівають ся вони при помочи голосу та рухів щупальців. Але я, котрий тільки разів їх обсервував особисто, ручу, що нераз бачив двох, трох і чотирьох, а навіть і шістьох Марсіян при найбільше трудних і скомплікованих роботах, в часі яких вони не видали найменшого звуку. Тому думаю, що виміна думок у них відбуваєть ся без ніякого посередництва фізичної природи, як мова.

Їх поняття про прикраси і строї богато різняли ся від наших. Передовсім не послали вони ніякої одіжби і, видно, тіло їх було не лиш менше чутливе на атмосферичні зміни, як наше, але навіть зміна атмосферичного тиснення не мала на їх здоров'я поважного впливу. І як не уживали вони одіжки, так під оглядом інших штучних додатків богато перевищували чоловіка. Ми, люди, з нашими колесами, самоходами, літаками, гарматами і т.д. є що-йно на порозі до сеї еволюції, яка довершилася вже на Марсі. Марсіяни стали вже лиш самими мозками, які прибирають собі різні кадовби, в міру потреби так, як ми, приміром уживасмо в поспіху ровера або в часі дощу парасоля. А в приладах їх ударяє передовсім брак сього, що у нас ціхує майже всі механізми, які побудував чоловік, а саме брак колеса. Марсіяни не лиш не знали чи може опинити уживання колеса, але навіть дивно рідко пристосовували у своїх механізмах сталу вісь та колістий рух наоколо неї в одній площі. Майже всі полученные в машинах, які вони будували, становили частини гладко посуваючі ся по малих, але гарно вигнутих долинках, що хоронило їх перед тертям. Довгі підойми, які часто стріча-

ли ми в тих машинах, порушувалися силою приладів, які наслідували мускулатуру, а були зачинені в еластичних похвах. Ці кружки піддигають полярисації і притягають ся щільно з великою силою один до другого коли перенустить ся через них електричний ток. Яким чином досягнули вони дивну подібність до звірячих рухів, яка так впадала в очі людям, що придивлялися ся рухам машини. І підручна машина, якій я власне через щілину в мурі приглядався, мала такі численні м'язисті мускули і тому видавала ся вона мені більше живою, як самі Марсіяни, що лежали біля неї, в світлі заходячого сонця.

Я приглядався ще їх тяжким рухам і дивовижним постаням, коли вікарій пригадав мені, що він ще їстнусь, потягнувши мене сильно за рамя. Я обернувся до него з гнівним лицем і вимовним хоч мовчазним рухом губ. Як показало ся, він також хотів глянути в щілину, але вона була така вузка, що тільки один з нас міг крізь неї дивити ся. Я уступив ся йому і так перервав собі свої обсервації.

Коли я знова стану з коло щілини, підручна машина вспіла вже зложити кілька частин машинерії, які добула з циліндра, будуючи машину дуже подібну до себе. Рівночасно зауважив я зліва дуже рухливий механізм до копання. котрий викидаючи в гору струї зеленої пари, копав і укладав землю в стоси так методично і розважно, як чоловік. Сей, ось, механізм викликавав правильні удари і рівномірні потрясення, від яких дрожало наше знищене схоронище. О скільки я міг доглянути, машина ся працювала, з сичінням і свистом сама, без керми Марсіяни.

III.

В неволі.

Поява другої боевої машини примусила нас покинути обсерваційну точку, бо ми побоювали ся, щоби Марсіянин не спостеріг нас зі своєї високої позиції. Потім були ми сьміливіші, бо прийшли ми до пересвідчення, що на світлі сонця, яке разило їх очі, наша щілина є для Марсіян зов

сім темною. Але в перших днях нашої неволі, при кождім приближенню Марсеянина ми утікали в страху до сінній.

І не раз приходило між мною і вікарисом до формальної боротьби за привілей дивити ся крізь щілину. А ми і так різнили ся грубо нашим характером і темпераментом, а наше відокремлене заострило ще більше ті протиріччя. Ще в Галіфорді зненавидів я його зойки і глуху упрямість його ума. Мурмотливі, безконечні монопольогі перешкоджували мені в усілях думки над пляном роботи і довели мене не раз до бішености. А не вмів і напувати над собою. Іноді плакав цілими годинами і я дуже вірю, що до самого кінця — ся зісхута дитина життя — вірила в успішність своїх слів. Не раз сидів я в темноті, не могучи думати про щонебудь инше, як тільки про нього, так заваджав мені своєє присутностю. А їв багато більше, як я, дарма, що я толкував йому, що самотнім для нас спасенєм є виждати тут так довго, аж Марсеян не перенесуть ся даліше. Та мої пересвазі на ніщо не придали ся.

А дні йшли за днями. Недбальство і легкодушність так заострювали нашу нужду і небезпеку, що я мусів уживати погроз, а вкінці й штовханців. І се привело його на якийсь час до свідомости.

Мені прикро згадувати про ті події, але хотую їх, щоб моє оповіданє було повне. Ті, що не зазнали чорних і жорстоких сторін життя, скажуть певно, що мою брутальність, напади гніву і остаточну трагічну подію треба нап'ятувати. Але другі що самі бували в тїни, котрих обставини життя при неволіли борикати ся з елементарними силами, будуть може для мене більше виrozumілі.

Та вернім до оповіданя.

Коли я по довгій перерві знов підійшів до щілини, я зобачив, що новоприбувшим Марсеянам наспіла підмога в числі трох товаришів на боєвих машинах. Всі три принесли зі собою якісь нові апарати і прилади, які тепер були розставлені у великім порядку довкола циліндра. Друга машина була вже злагоджена і обслуговувала один з приладів, доставлених боєвими машинами.

Сей прилад нагадував велику бляшану пушку від мо-лока, а на горі мав збірник в формі грушкі, з котрого спли-вала до уміщеного низині басену струя білого порошку.

Одно движиме рамя підручної машини обертало в ко-лієце грушковатим збірником, а двоє інших, що були закін-чені лопатками, копали глину і великими скількостями ки-дали її до збірника. Четверте рамя отвирало час від часу двер-цята дів середньої частини приряду і викидало звідси почорнілі жужлі, а вкінці п'яте провадило білий порошок з басену по-хилим каналом до другого збірника, котрий був закритий передімною горбком синявого пороху. По недовгій часі, під ручна машина зі слабим співним брязкотом висунула, як лю-нету, ще одно рамя, яке досі видніло на ній як малий гудз. Рамя се сягнуло до горбка синявого пороху, піднесло ся, держучи штабу білого, лискучого алюмінію поклала її на стосі готових вже штаб при стінні ями. Від заходу сонця до півночі сей зручний прилад виробив певно зі сотню таких штаб зі сирої глини, а горбок синявого пороху так зріс, що зрівнав ся з берегами ями.

Противенство між сими скорими машинами і отжілними Марсианями було таке величезне, що ще довгі дні не хотів я вірити, що се власне вони є панами і творчою силою в ямі.

Коли до ями притащили перших людей, в щілину гля-дів вікарий. Я сидів на підлозі і напружено слухав. Нараз він відкинувся назад: я цілий скорчив ся в неописанім страсі, думаючи, що ми відкриті. Я бачив в пів сумерку, як він від-скочив від стінни і кинув ся на підлогу коло мене. Він цілий дрожав і не міг говорити. Ви показував рухами, що не хоче більше дивити ся. Тоді цікавість додала мені хоробрости. Я став, перейшов через нього, і прилип до щілини. Зразу я не міг зрозуміти, що його так настрашило. На дворі вже стем-ніло, згори слабо світили яркі зьвізди. Над ямою переліта-ли лилики. Взагалі образ був понурний і зловіщій, так що прикро було глядіти.

Притиснувши ся лицем до щілини, я оглядав у всіх по-дробностях бойову машину. Тут я перший раз переконав ся власними очима, що на машині під колпаком дійсно сидить

Марсеянини. Параз я зобачив як з під колнака висунуло ся довге щупальце, перегнуло ся назад, через плече машини і потягнуло ся до клітки. Роздав ся проразливий крик. Потім щось темне маленьке, розпучливо бороначись промайнуло високо у воздуху, на тлі почорнілого неба. Коли сей та смігнений предмет упав, то при блимаючім, зеленуватім світлі я зобачив, що се був чоловік. Я бачив його вистрашені очі. Хвилю було все тихо. Потім підняв ся повмовкаючий, роздираючий крик і роздало ся протягле, вдоволене витє Марсеян.

Я зсунув ся, не намятаючи себе, заткав уха і кинув ся до сінний. Вікарій, який сидів на підлозі, скорчивши ся і обхопивши голову обома руками, глянув на мене і завив не своїм голосом. Побачивши, що я кидаю його, побіг за мною.

Той ночі, притаївши ся в сінях, я не міг придумати ніякого плану утечі. Але на другий день я троха успокоїв ся і був вже в стані осудити наше положенє. Заглянувши в лице фактам, я почав розуміти, що хоч як страшне було наше положенє, то однак не було ще причини попадати в роспуку. Можливо, що ся яма є для Марсеян лише тимчасовим пристановищем і в тім була наона найбільша шанса. А коли на віть і остануть ся тут, то може не будуть безупинно держати сторожу і тоді будемо мати нагоду втічи. Крім того була можливість утечі через підкон. Але шанси щасливої утечі через підкон були дуже слабї. І копатиб прийшлоб ся очевидно са мому одному; на вікарія не можна було числити.

Третої днини полону, коли не милить мене память, я бачив, як Марсеянини убили хлопця. Тоді я перший і одинокий раз мав нагоду бачити, як Марсеянини живлять ся. Від сего часу я не старав ся заглядати в щілину. Я переніс ся до сінний, відсунув двері, і кілька годин копав топірцем в румовищах, як тільки мога тихо, а як заглибленє мало вже кілька стін, земля завалила ся з гуком. Я стратив відвагу до дальшої праці ляг на підлозі з почутєм повної безсильности.

Я також втратив надію, щоби людські сили могли нас спасти. Але четвертої чи пятої ночі я почув гук, подібний до вистрілів гармат великого калібру.

Була вже пізна година і місяць сьвітив ясно. Марсеяни забрали десь машину до копаня, так, що в ямі остала лиш одна воєнна машина і підручна машина. З виїмком місць освічених слабим огнем тої машини і проміннями місяця, решта ями була затоплена в пітьмі. Серед пічної глуші було чути тільки слабкий брязкіт підручної машини. На спокійнім небі бував всевладно блідолиций місяць. З далека доходило вите пса. Почувши знакомий голос, я напружив слух і від тоді то розляг ся зовсім виразно гук, подібний до вистрілу тяжких гармат. Я начислив шість вистрілів, по довшій перерві ще шість і тільки всього.

IV.

Смерть вікарія.

Було се на шестий день. Заглянувши останній раз д щілину, я вже збирав ся відступити місце вікарієви, але, оглянувши ся, несподівано завважив, що я сам один. Замість того, щоби чіпати ся мене і старати ся відіхнути мене від щілини, як він звичайно робив, він сидів в коморі. Я по тихо пробрав ся до комори і почув в темряві, що він пе. Я навманця протягнув руку і спіймав фляшку з вином.

Через кілька хвиль ми бороли ся. Фляшка упала на підлогу і розбила ся. Я вишустив його. Ми стояли тяжко дихнувши і погрожуючи один другому. Скінчило ся тим, що я загородив перед ним наші засоби і заявив йому свою постанову — завести строгий порядок. Однак перед вечером він все таки старав ся дібратись до їди. Я дрімав тоді, але в тій хвилі прокинувся. Цілий день і цілу ніч ми пересиділи один проти другого; я — мало не падаючи від утоми, але з твердою постановою не уступати; він — плачучи, мов дитина і нарікаючи на голод.

Наша взаємна антипатія закінчила ся отвертою ворожнечою. Я звільна почав розуміти, що розум покинув його і що мій одинокий товариш в сій темній западні є — божевільним.

На восьмий день він перестав здержувати голос і я пі-

як не міг примусити його говорити тихійше. Девятого дня повторилися знов просьби, погрози і покаєння; снім разом він говорив так голосно, що треба було за всяку ціну примусити його замовкнути.

— Тихійше! Говоріть тихше! — благав я!

Я чув в темноті, як він став на коліна на підлозі і почав кричати:

— Я занадто довго мовчав — сказав він так голосно, що не можливо було не почути його вні. — Тому я буду свідчити... Горе сьому маловірному містови! Горе! горе!горе! Горе синам землі, бо голос труби...

— Мовчіть! — пропихотів я, зіскакуючи настрашений, що Марсіяни почують. — Раді всього сьвятого.

— Ні! — заревів на ціле горло, також встаючи і простягаючи руки. — Я буду говорити! Господь говорить моїми устами.

Трома кроками він опинився при дверях коло кухні. — Іду, говорив по дорозі, мушу свідчити перед Богом. Надто довго я мовчав!

Я протягнув руку і памацав рукою на стіні топір, яким рубаять мясо. Я кинувся за ним. Я озьвів із страху. Заки він ще добіг до середини кухні, я був коло нього. Послідній останок чоловіколюбства заговорив в мені; я обернув топір вістрем до себе і вдарив його обухом. Він повалився мов сніп, лицем до підлоги. Я спотикнувся о нього і також мало що не упав. Я стогнав над ним тяжко дишучи і ждав. Він не рухався.

Нараз я почув шум з вні; зі стіни посинала ся глина і щось темне заслонило трикутну щілину. Я підняв голову і зобачив долішню часть машини — робітника, яка сировола пересувала ся попри щілину. Відтак довга металічна рука машини, вючи ся знов мов змія, стала потихо пробирати ся в пролім.

Я дрожав на цілім тілі, ледви вдержуючи ся на ногах, так що ледви міг впасти до сінний. Там отворив я двері до пивниці, зійшов в діл і вдивлявся в слабо зарисований отвір кухонних дверей.

— Чи бачив мене Марсіянин, що він тепер робить — питає я сам себе, дзвонячи зубами.

Металічний вуж посував ся тимчасом по кухні, пукав об стіни, задержував ся на часок, то знов слівив, подзвонюючи, як ключики на колісці. Потім почув я шелест тяжкого тіла — я дуже добре знав, чиє се тіло — як Марсіянин тягнув по підлозі кухні.

В трикутнім отворі в мурі, осяянім з надвору ясними проміннями сонця, я бачив лице Марсіянина, котрий приглядався голові вікария. Зараз прийшло мені на думку, що з м'яка, чи гудза на голові, Марсіянин догадасть ся моєї присутності, тому чим скоріше повернув я в пивницю, замкнув за собою двері і зачав, серед повної темноти, прикривати себе вуглем і опаловим деревом, яке там лиш було. Працю переривав я лиш на се, щоб послухати, що робить Марсіянин.

Нагло почув я знова металічний звук. Наперед в кухні, а потім що раз ближше і ближше... Я потішав себе, що вуж буде за короткий, щоби дійти аж тут і молив ся за се горячо. Ось він пересунув ся, торкаючи легко пивничних дверей. Си хвиля непевности була для мене віком. Що се? Засовка зазвеніла. Найшов двері.. Отже і Марсіяни знають двері!

Може мінуто заходив ся коло дверей і вкінці отворив.

В темноті побачив я чорну силветку, що рухами пагадувала трубу слоня. Посувала ся до мене, мацаючи полицки, стіни, дрова, вугля. Раз доторкнула ся навіть закаблукка могого чобота. Щоб не крикнути, я вкусив себе в руку. На хвилю стало тихо. Я міг думати, що вуж ввійшов вже з пивниці. Але ні, бо ось він знов рушив ся і хошивши щось з лоскотом, висунув ся з пивниці. Відай забрав кусень вугля для прослідження.

Я скористав з нагоди, щоби змінити страшенно невідгуду позицію, під вуглем і дровам. А молив ся при сьому дуже горячо, багаючи Бога, щоб освободив мене з небезпек.

То ось тобі й па! Металічний звук відзивається знова, щораз ближше і ближше. Чую, як вул б'ється об стіни, торкає посуду в кухні. Вже при дверех пивниці. Залупав лоскіт, зачинив двері! Я здригнувся, а над моєю головою в кухні кружить вул без перерви, перевертає бутельки з бінк-контами, розбиває бутельки, кидає щось важкого на підлогу. Настає безконечна тиша.

Година минає за годиною серед тишини. Отже забрався вже дійсно.

Але з великого страху я не міг вийти з пивниці. Перележав я ще в ній цілий день, десятий день неволі, схоронений під дровами і вуглєм, не зважаючи на вилізти з під них, щоб напитися води, хоч як страшно мучила мене спрага. Аж одинадцятого дня я зважився вийти зі своєї криївки.

V.

Тишина.

Перше всього, заки я навідався до комори, я замкнув на ключ двері межі сінями і кухнею. В коморі було пусто; не було ані одробини живності. Певно все забрав Марсіянин. Мною перший раз заволоділа розпука. Я сів під стіною, зовсім пригноблений, зморений голодом. Мені здавалося, що я глухий, бо гомону, який доходив до мене з ями, тепер не було чути.

Два слідувачі дні — одинадцятий і дванадцятий — я нічого не їв і не пив. Цілий той час я пересидів в темних сінях в стані безвихідної апатії. Мої уста зачеклися, в горлі пересохло. Сили мої упали. Всі думки крутилися коло поживи. Мені хотілося зглянути в щілину, але я не був певний, чи стане мені сили доповзти до неї і крім сього, я боявся набити стук.

Дванадцятого дня моя спрага сягала вершини. Хоча я боявся звернути на себе увагу Марсіяна, я забрався до тріскучої і пискливої помпи і вищив більше, як дві склянки смердячої, дощової води. Це освіжило мене і успокоїло, бо

хоч як скрипіла помпа металічний вуж не появив ся в кухні.

Тринайцятого дня я панив ся знов води, дрімав і мріяв про їду і утечу. Часом промайнула мені думка про смерть вікарія, а ошіся мріяв я знова про обильні обіди. Г'орячка не обнижувала ся, але росла а з її зростом частійше порав ся я коло помпи і непазитно шив густий, смердичий плин. Сьвітло, що падало з кухні до сінний, було вже не сіре, але червоне. І в моїй хорій уяві зроджувала ся уперта думка, що се там кров леть ся.

Чотирнайцятого дня увійшовши до кухні, я запримітив, що відноги „червоного зіля” вже розросли ся в усіх щілинах муру, так що не допускали сьвітла, котре переходили крізь него, набирало червоної краси.

В ранці пятайцятого дня моєї неволі почув я знапі мені звуки. Я шильно надслухував. Зараз зрозумів я, що се пее драпає під стіною і шукає за поживою. За хвилину серед звалищ, в отворі над долівкою, побачив я морду пса. Собака, завваживши мене, завернула ся назад і забрехала.

От, подумав я, треба його приманити й убити на поживу для себе. А вже хочби на се, щоб не брехав та не звертав уваги Марсіяна на моє пристановище. Я підповз до отвору і покликав тихо. Але пее зник.

Я надслухував дальше. Отже я не був глухий, адже я чув голос пса. Але гробова тишина таки царила в ямі. По часі я почув шум, немов птичних крил, а ошіся краканє. От і все. Врешті я таки відважив ся заглянути крізь щілину, а додавала мені відваги незвичайна тиша. Я відхилив острожно листки „червоного зіля.”

З виїмком кута, де хмара гайвороня скакала і боролася над трупами людий, убитих Марсіянами, в цілій ямі не було нікого.

Я не вірив своїм очам. Машин не було. В опорожненій ямі стерчів тільки величезний полишений циліндер, горбок сіро-синявого пороху і більш нічого, крім кількох алюмінієвих штаб, що лежали тут і там та гайвороня, що клювами розривало трупів в куті ями.

Доволи перетиснув ся я через заслону „червоного зілля” і станув на звалищах. Передімною був отворений вид, але з Марсїян не було й сліду. Передімною узбіччє сходило в низ, а даліше звалища становили горбок, котрий мож було легко перейти. Надійшла хвиля свободи! Я задрожав.

Ще хвилю боров ся я зі страхом і непевністю, але бажанє свободи перемогло. Мною заволоділа одчайна відвага і я з сильно бючим серцем видер ся на верх звалищ.

Всі сусідні доми були знищені, але не згоріли. Їх мурри стерчили нагі, без дахів, повибиваними вікнами. В кімнатах без стелі буйно розростало ся „червоне зілля.” В долі підімною стояла яма з гайворонєм, що дерло ся над трупами. Ще кілька інших птиць скакали посеред звалищ. Здалока худий кіт закрадав ся здовж муру, але чоловіка ані сліду.

День видавав ся мені — тому, що я довго перебував в темпоті — незвичайно ясеним, небо ясно-блакитним. Легкий вітрець колибав лагідно „червоним зіллям,” що густо розростало ся на кождім свободнім клаптику землі. Боже, як розкішно я віддихав чудовим, свіжим воздухом.

VI.

Діло двох тижнів.

Довго стояв я, розглядаючи ся на звалищах, не зважаючи на власну небезпеку. В часі мого побуту в порі, з якої я вкінці вийшов, за багато думав я про втечу і не думав тому над справами світа. Що-йно тепер я розважав.

Приглядаючи ся змінам, які зайняли в часі двох тижнів моєї неволі, я мав вражінє крілика, котрий вертаючи до норі, застає замість неї кільканайцять робітників, що копають фундамент під дім. Я почував себе вже не паном світа, лиш звірятем серед інших звірят, під ногами Марсїян, а се почутє переслідувало мене ще довго. Тепер мусіти мемо так, як звірята ховати ся, розглядати ся, утікати. Часи страху перед чоловіком і панованє його на землі минули.

З таких думок виходило мене небавком прикре почуте голоду. В противнім напрямі від ями завважав я під муrom. порослим „червоним зілєм,” кусник огорода, що лижись дивом остав цілий. Я подав ся туди, бродячи по коліна, пераз і по шню серед „червоного зіля”. Гущавина заневиновала мені безпеченство. Добравшись до муру огорода, я переконав ся, що він за високій, щоб можна було перелізти. тому мусів я обходити наваруги. Там через протім зайшов я в огород. Я знайшов там кілька молодих цибуль і багато молоді моркви. Забрав їх чимало і пішов далше, серед червоної гущавини, в напрямі Кю. Мене вела тенор одна-одинок думка: як найскорше відійти від проклятої ями і знайти собі відповідну поживу.

По дорозі знайшов я кілька печериць, які я зараз з'їв. Та вони не тільки не втишили мойого голоду, але навпаки заострили його ще більше. Далше, там, де перше були зелені луги, плив серед „червоного зіля” потічок брудної води. „Червоне зіле,” де тільки находило воду там доходило воно до небувалої величини і розростало ся з безпримірною буйністю. Його насінє, діставши ся до ріки Вей і Темзи, розкорінило ся там так, що величезна маса зіля загатила просто оба русла.

дкФжлпснюх.мючдДР звДе мвпНсНлюсянвля колож рм

В Путней, як я описля переконав ся, міст сховав ся цілий під гущавиною зіля, а під Річмондом, Темза загачена зілєм, розліяла свої води широко по полях та лугах. Але й зіле йшло за водою, тому небавком ціла долина Темзи перемінила ся в багнище, з червоною гущавиною зіля, яке закривало знищенє заподіяне Марсіянами.

Але зіле згнуло майже так само скоро, як виросло. Ви нищила його якась зараза, відай якісь бактерії. досить, що відноги блідли, корчили ся, ставали крихкими і відпадали за слабеньким порушенєм. Ті самі води, що причинили ся до їх нечуваного зросту, понесли їх останки до моря.

Побачивши потік, я кинув ся до нього, щоби передісїм заспокоїти докучливу спрагу. Коли я нашив ся до снта. імпульсивно зірвав я грубу відногу „червоного зіля” і зачав

жувати її з голоду. Зараз таки я кинув його, бо зіля було вадисте і мало металічний смак. Потім заходив ся я перебрести через потік, але зіле гальмувало мої рухи. Не дійшовши до другого берега, я завернув, бо вода була що-раз глибша, а за берегом розлигало ся багнище. Я вертав до Мортлеке, пізнаючи дорогу серед гущавини по ліхтарнях та звалищах мурів і віль. Таким робом добрів я вкінці до Ракгемштен, а звідти до Путней.

Тут краєвид змінив ся. Дивачиний, дикий для ока вид гущавини „червоного зіля,” зникав, а вертав патомість добре знаний образ знищення, спричиненого наїздом Марсіян. Де які кусні землі виглядали так, як-би туди перейшов гураган, на інших домів остали цілими. Виглядало, що меншанці покинули їх на день, два, позамикавши уважно двері і віконниці, або що спали ще.

„Червоне зіля” не зросло ся тут ще, а високих дерев не окрили червоні рослини. Серед тих дерев я шукав їдких рослин та дарма. Те саме стрінуло мене, коли вліз я до кількох домів. Я пересвідчив ся, що передімною забрали звідтам все. Ослаблений голодом і зтруджений, я кинув ся на землю в корчах і перележав так до вечера.

Цілий час моєї вандрівки не подибав я нігде ні людий ні Марсіян. Кілька голодних псів перебігло через дорогу, але цофали ся обережно, коли я підходив до них. Під Роchemштен подибав я два людські кістяки. Їх кістки були обгрижені цілком. А в ліску, недалеко, знайшов я кости кількох котів і кріликів та баранячий череп. Я позбирав їх і жував з голоду, але не помогли вони, бо були сухі і без смаку.

По заході сонця поволік ся я до Путней, яке навістив також палючий промінь Марсіян. В однім тамоннім огороді я знайшов молоді бараболі. Я з'їв кілька. З огорода розлягав ся вид на передмістє і ріку. Як сумно виглядали вони в вечірнім сумерку! Чорні дерева, звалища домів, в долині площа води з „червоним зілем,” а понад сям всім — гробова тишина. Невисказане чутє болю обхопило мене, коли я подумав, як скоро зайшла така жорстока зміна.

Під верхом горба Путней подибав я знов людський кі-

стяк. Відорвані руки лежали кілька ярдів далше на дорозі.

Се переконувало мене що-раз більше, що з винімком кількох таких мародів, як я, ціле населенє сеї частини сьвіта винищили Марсеянн. Пішли вони туди, знищили все і повандрували далше шукати нової наживи для своїх невольничих машин. Може тепер вони нищать Париж або Берлін, а може рушили на північ...

VII.

Чоловік з путнейського згіря.

Я провів сю ніч в гостинниці, що стояла на путнейськім згірю. Перший раз спав я на постелі від дня моєї утечі у Ледергед. Не буду описувати, з яким трудом вдалося мені вдерти ся до гостинниці бічним входом, щоб описати перекопати ся, що фронтові двері були відчинені. В гостинниці знайшов я по довгих трудах скірку хліба, обгрижену щурами, два ананаси в пупках, а в буфеті кілька бінкогтів. Лямпи я незасвічував, бо бояв ся приходу Марсеянн.

Три думки переслідували мене вперто: смерть вікарія теперішня акція Марсеянн і доля жінки. Перша думка не боїла вже мене, я мав вже спокійну совість. Драма представляла ся моїй уяві, як довершена подія, хоч згадка було дуже немилла. Крок за кроком вело мене щось до сього пагального удару, від якого вікарій повалив ся на землю. Я не почував себе винуватим, але спомин тої хвилі переслідував мене. В нічну тишину, в почуттю близькості Бога, яке опановує чоловіка особливо серед темноти і тищі, я зробив над собою суд, одинокий суд за ту хвилю гніву і страху. Я перейшов в думці кожний крок нашого знакомства від часу, коли я запримітив його перший раз біля себе, як кучком снів він і вказував пальцем на огонь і дим на згаринах Вейбріджа. Ми не були спосібні до спільної праці. Коли-б я був предвидів, до чого воно дійде, був-би напевно оставив сього чоловіка в Галіфордї. Але я не предвидів. А злочином є предвидіти і не запобігти. Я описав все, як воно було. Адже у мене не було свідків і я міг закрити сю драму, але я не

затаїв її і оставляю читачеві осуд про мене.

Коли-ж я напруженем волі викинув сю прикру згадку з уяви, думка про Марсіян і жінку навела на мене нові дрібці. Я сів на ліжко, вдивляв ся широко отвореними очима в темряву і горячо молив ся. Так не молив ся я ще від часу повороту з Літерід. Що правда і пізнійше мої уста шептали благання, але ті молитви були більш подібні до поганських заклять, а викликані почутем приходу останної хвилі. Тепер я молив ся правдиво, з цілою свідомістю і повагою, лице в лице з Богом. Дивна ніч!... Дивна передовсім сям, що скоро день настав, я, що розмовляв з Богом, виповз з дому, як щур, що полишає нору, і не багато більший від нього, звіра низщого типу, яке не першу ліпшу забаганку власти можуть убити. А може і те звіря молило ся з вірою до Бога?... Так, коли нічого більше не навчили ся ми в сій жорстокій війні, то бодай милосердя, милосердя над безрозумними ествами, які підлягають нашій власті.

Ранок був ясний і веселый. Схід неба червонів ся пурпуровою, мережапою золотими хмаринками. По дорозі, що веде з путнейського згіря до Вімбльдон, видніли сліди переполоху. На дорозі лежав малпй візок зі зломаним колесом і бляшаним куфром, дальше солом'яний капелюх, втолочений в тверде вже болото, а на вершкy ізгіря Бест стіс покровавленого і потовченого скла. Я волік ся отяжіло, без ясно означеного пляну. Я знав, правда, що шукаю за жінкою, що тужу за нею і за світом людий, але де їх знайти?! — Я не знав. Не підлягає сумнівови, що коли погибли вони від палючого промін'я або отрійного диму Марсіян, то мої кривні разом з моєю жінкою втікли до Літергід. Коли-б хоч міг знати, в якім напрямі... Мною оволоділо почуте страшної самотности.

Дорога вела серед гущі дерев і корчів на велику рівнину Вімбльдону, що розлягала ся далеко й широко. Гущавину перетинали поляни, порослі ялівцем. Коли я станув на березі гущавини, появилось ся сонце, що заливало все морем світла й життя. „Червонявого зіля” я не завважав нігде. З під моїх ніг скочило кілька жаб до багнища в корчах.

Я задержав ся, споглядаючи на сї звірятка і роздумуючи над їх сильною постановою життя, коли нечаяно з дивним почутем, що мене слїдить, я відвернув ся і побачив в корчах щось причаєсного. Я пустив ся туди. Затріщало галузе і появил ся чоловік зі штилетом в руках. Я підходив звільна до нього. Стояв непорушно, приглядаючи ся мені вперто.

Підійшовши ближше, завважив я, що чоловік має брудну і закопчену одїж,, ось як й моя.

Чорне волосє спадало йому на очі, а лице мав почорніле, брудне і запале, що в першій хвилі я не признав його. На долі на лиці мав червону смугу.

— Стій! — крикнув, коли я був на десять ярдів від нього.

Я станув послухний приказови.

— Звідки йдете? — запитав охриплим голосом.

Я роздумував, поглядаючи на нього.

— Йду з Мортляк — відповів я на кінці. Я був там закопаний недалеко ями, яку вибив циліндер Марсіян, який там впав. Звідтам вдало ся мені втічи.

— Тут нема що їсти! — закричав. Се мій край! Ціле се узгірє в долину аж до ріки належить до мене! Тут нема більше поживи, як на одну особу. Деж ви йдете?

— Не знаю! — відповів я. Я лежав під звалищами дому тринадцять чи п'ятнадцять днів. Повияти не маю, що скоїло ся.

Дивив ся на мене з недовірем, але нагло я запримітив зміну на його лиці.

— Не думаю тут оставати — говорив я дальше. — Хотів би я дійти до Літергїд, бо там є моя жінка.

Простягнув до мене руку.

— Чи не вас бачив я в Вокінгу? — запитав. І не убили вас в Веибрідж?

В тій самій хвилі і я признав його.

— Ах! Ви артилерист, що передерли ся були до мого огороду в Вокінгу.

— Яке щастє! Подумайте, яке щастє, що ми оба живі

— говорив, стискаючи мені руку. — Я сховав ся тоді до ка-
налу. А як Марсіяни відійшли, я пішов полями в сторону
Вельтон. Ну, ну — дивіть, щойно пістнайцять днів минуло
з того часу, а ви посивіли.

— Виділи ви Марсіян? запитав я. — Від хвилі, як я
виліз з під звалищ...

Пішли на Лондон. Здаєть ся, розбили там табор. Но-
чами ціле там небо ясніє їх сьвітлами. Немов велике місто.
А на фоні зарі видніють двіжми сльветки. Вже від — по-
числив на пальцях — п'ять днів не бачив я їх збізка. Кіль-
ка днів назад переходило двох в сторону Гаємремейт і не-
сли щось велике. А передвчерашної ночі — тут задержав
ся він і заговорив таємничо — побачив я серед зарі щось
великого в воздухі. Відай побудували вони машину до літа-
ня і учать ся літати.

— Літати?

— Еге-ж, відповів, літати.

Я сів в тіни корчів.

— Так — сказав я людство пропаде! Коли зможуть
літати, то просто завоюють цілий сьвіт.

Артелерист притакнув головою.

— Так, воно правда — завважав — але бодай нас
оставлять на час в спокою. Чорт бери! А вас не тіпнить, що
люди пропадуть, бо мене се тіпнить. Нас розторожили, по-
били.

Коли почув я сі слова руйна людства стала мені ясна.
Досі мав я ще неясну надію, що Марсіяни таки не знищать
людського роду. Але слова артелериста — були повні най-
більшої певности.

— Скінчило ся! — говорив він дальше. — Вони вте-
ряли одного, тільки одного, а знищили найбільшу державу
в сьвіті. Смерть одного Марсіянина в Вейбрідж се звичай-
ний тільки припадок. Тут не треба забувати, що ті, що впа-
ли на землю, се тільки піоніри. Інші надходять без перер-
ви. Правда, вже п'ять чи шість ночий я не бачив нових злі-
таючих циліндрів, але я певен, що вони що ночі спадають.
Так, нема ради. Нас побідили.

Я не відповідав; даремно напружував я думку, щоб знайти аргумент протилежний словам артелериста.

— Се не війна — заговорив він по довшій мовчанці так, як не може бути мови про війну чоловіка з мурашками. Мені пригадала ся обсерваторія.

— Вистрілили з Марса тільки десять разів — промовив я.

— Як знаєте? — запитав. Я оновів, що завважали астрономи до часу, як на землю упав перший циліндер.

Він хвилю подумав.

— Пошукала ся певно гармата. Але вони направлять. Перерва, нічого нам не допоможе Ми перед ними мурашками. І вони будують міста, живуть, ведуть війни, революції, доки чоловік не спряче їх з дороги. Ми власне є такими мурашками...

— Так — тяжко сказав я.

— Їдомими мурашками.

— І що станеть ся з нами — запитав я.

— Власне думаю. Навкруги — додав, вказуючи рукою — люди мруть стосами з голоду, тиснуть ся на перед і допчуть один другого. Певно, багато, що мали гроші, переїхали до Франції.

— Але що буде з нами?

— Гм, наперед знищать все, що маємо. Кораблі, машини, гармати, міста, цілий суспільний лад і організацію. Все мінеть ся. Колиб були ми такими дрібненькими, як мурашки то може протиснули-б ся всюди. Але годі. Недавно бачив я Марсіянина, як гонив цілу громаду, і другого, що валив дім, шукаючи там людей. Як тільки вони скінчать з нашими гарматами, кораблями, залізницями, містами, тоді зачнуть нас ловити. Будуть вибирати найкрасших, повсаджують до кліток. Се буде початок.

— Початок! — здивував ся я.

— Так.

— Та навіщо жити далше?

— Гм, коли треба вам радощів, то признаю, що нема вже чого жити. Але такі, як я будуть жити, хоч-би для за-

держання людського роду. Кажу вам, маю сильну постанову жити. Ні, не винищать нас! Не позволю, щоб мене зловпили, зафототорили до клітки і випасли як вола на різню. Подумайте, що вони могли би се зробити, єї гідкі, брунатні потвори! Бррр!

— Отже?

— Отже буду жити під їх негамп. Я вже се обдумав. — Тут очі його заясніли радістю. — Так, я вже все обдумав: Хто не хоче попасти в неволю, мусить приготувити ся відповідно. Но всі можуть бути дикими звірюками, а власне такими будемо. Тому я обсервував вас. Я мав сумніви. Бо такі люди, як єї, що мешкали в сіх домах, або маленькі і худі субекти і урядники, що мешкали по тій стороні, не придали-б ся на ніщо. Не мають вони відваги, гордих мрій, ані сильних бажань. А чоловік, що не має одного або другого, не є нічим иншим як боягузами, звірятами. Для них Марсіяни будуть благословенем. Дадуть їм обширні клітки, знаменитий харч, старанну опіку. По тижневій мандрівці з порожніми черевами по полях і лугах, такі люди самі зголосять ся до Марсіяни, а потім будуть зовсім щасливі. З дивом будуть вони роздумувати над тим, що люди робили, заки Марсіяни прийшли на землю, щоби ними заопікували ся. Дуже можливо, що Марсіяни будуть деяких з них форитувати і навчать їх різних штучок. Хто знає, чи не будуть вони навіть жаліти над яким товстеньким хлопчиком, що так гарно виріс.. на заріз. А инших привчать полювати на нас.

— Ні — грімко заперечив я — се неможливе. Ніяка людина...

— Пощо дурити себе? Богато згодить ся на се. Се прямо глупо не вірити, що такі будуть.

Я згодив ся.

— Але як-би котрий з них прийшов до мене, Боже мій, як-би котрий відважив ся!... — закричав артилерист і замовк, потонувши в дикій задумі.

Я сидів тихо і розважав слова жовніра. Я не міг знайти аргументів, щоби успішно заперечити артилеристови. Ще

перед появою Марсіян ніхто не сумнівав ся би про мою інтелектуальну виспість над сим моїм товаришом. Я був фатовим і славно звісним автором філософічних праць — а він звичайним рядовиком. А тепер він сформував иншу ситуацію ясно, виразно, а я ледви трохи відчував її.

— І що думаєте зробити — запитав я — які ваші пляни?

— Бачте, воно таке: Люди мусять знайти собі спосіб жити, що дозволяв би їм множити ся і безпечно виховувати діти. Ті, котрих Марсіяни освоють, стануть за кілька поколінь тим, чим нині для нас є худоба. Але ми на свободі здичіємо, звипродіємо, станемо дикими щурами. Бо мусимо замешкати під землею. Маю на думці канали. Хто знає їх, уявляє собі смердячі нори. Під самим Лондоном є їх на сотки миль. Але по кількох днях дощу, як у Лондоні не буде й живої душі, стануть вони чистими і сухими. Головні канали такі великі і просторі, що можна в них сміло замешкати. Крім цього є в нас ще залізничні тунелі, шивниці, склади, які лишнє отримати з каналами замканими дверми. Розумієте?... Таким чином створимо суспільність здорових, розумних мущин. Здорові і мудрі жінки будуть нам також потрібні. Але не ляльки з ідіотичними усмішками, вічно завертаючі очима. Не сміємо мати між собою слабих і злих людей. Прийшла пора дійсного життя. Непожиточні, тяжкі, шкідливі люди хай вимирають! Мусять вмерти. Нашим пристановищем стане підземний Лондон. А як Марсіяни віддалять ся вийдемо на сонячне світло. Хто знає, чи не будемо грати кіркети?... Так уратуємо расу. Чи не можливо? Але само врятоване раси ще нічого не дасть. Треба також зберегти наше знання, а навіть поширити його. Тут власне придадуть ся нам такі люди, як ви. Маємо книжки, моделі... Треба буде уладити глибоко в підземлю великі салі і зібрати там все, що можна. Тільки не треба там таких дурниць, як повісти та поезії. Наукові книжки, книжки, що формують думку. Доберемо ся до британського музею і перенесемо звідтам всі книжки. Вчити ся мусимо, мусимо знати більше, як знаємо. Одночасно слідити мемо Марсіян. Дехто з нас стане шпіо-

ном. А Марсянам треба просто до часу зходити з дороги, щоб не виевнили ся, що не думаємо стати їх ворогами. Вони інтелігентні, мають все, що треба, не будуть отже полювати на таких — по їх думці — нешкідливих черваків, як ми.

Тут артилерист задержав ся і поклав свою брунатну руку мені на плечі.

— А тимчасом заберемо ся до науки. І прошу, уявіть собі приміром таку штуку: Одного дня виходить нагло чотири, пять босвих машин з палючим промінем, але без Марсян. Замість Марсян заняли місце під колшаками люди! Уявіть собі нас людей на таких машинах. Але Марсяни спостерігають підступ, поспішають отже важко динучи, з виетом до інших машин. Але що дієть ся? В кожній з їх машин щось попустило.... Вони направляють машини, але наш тепляний промінь змітає їх з лиця землі і — чоловік стає опять паном сьвіта.

Буйна фантазия артилериста, тої певности і відваги оволоділи мною до решти. Без хитань повірив я його пророцтвам щодо долі людства і в можливість переведеня такого плану в житє.

В такий спосіб вели ми балачку цілий рапок, а потім ви повзли з корчів, розглянули ся по околиці, чи нема де Марсян і побігли хутко до хати на путнейськїм згірю, де таборував мій товариш. В півниці сього дому показав мені тунель, який він зачав копати, щоб дістати ся до головного путнейського каналу. Зі здивованєм завважив я, що він за тиждень роботи — як він сам признав ся — викопав ледви десять ярдів. Се трохи отверезило мене, бо тут побачив я цілу пропасть між його мріями і ділами. Я викопав би таку діру за один день. Та проте працював я з ним до полудня. Викопану землю складали ми на тачки і висипали в кухні. По одногодинній праці зачав я застановляти ся над віддаленєм, яке ділило нас від каналу. Я взагалі сумнівав ся, чи ми копаємо в потрібнім напрямі. Рівночасно прийшло мені на думку питанє, по що взагалі ми копаємо довгий тунель, коли до каналу можна дістати ся просто з улиці з одного входу, призначеного для каналізаційної служби. Я роздумував над

сими сумнівами, як артилерист перестав копати і глянув на мене.

— Кріпко працюємо — сказав і поклав лопату під стіною. Можемо на часок відпочати. А зрештою пора вже виглянути дахом, щоб розглянути околицю.

Я спротивився, вневняючи, що треба енергійно працювати. По малій суперечці признав мені рацию і забрався до роботи.

Тут нагло здивувала мене одна думка. Я перестав копати. Артилерист пішов за моїм приміром.

— Чому — запитав я — ви проходжувалися нині рано по долині, замість тут працювати?

— Щоб відітхнути свіжим воздухом. Я мав намір вернути, а до того вночі безпечніше працювати.

А поспіх?

— Але-ж людина не може вічно-працювати!

Сі слова кинули властиве світло на мого товариша!

Він держав лопату в руці, але до праці не брався.

— Мусимо вийти на звіді — намагався — бо Марсіяни можуть надійти, почують нас і нечаяно нападуть.

Я не противився довше. Ми вийшли на стрих, видраналися по драбині до отвору в дащі і поглянули на двір. Нігде не бачили ми Марсіян. Тому безпечно сіли ми на даху.

Гущавина дерев і корчів заривала більшу часть Путней, а поза нею розлягався вид на ріку, вкриту „червоним зіллям” і на рівнину, вкриту філями брудної води. Ще далше бачили ми клуби густого диму. Дим і густа мракa закривали овид в північній напрямі.

Ми зішли знов до пивниці, але ніхто з нас не мав вже охоти до праці. Артилерист запропонував обід, на що я радо згодився. З'їли ми консерви, напилися вина. Мій товариш став нагло незвичайно щедрим і подав мені знамениті цигара, які він в тім домі знайшов. Ми закурили і оптимізм артилериста розгорівся.

— Ваш прихід пане — сказав — є для мене великим святом. Я маю в пивниці шампан...

— При праці — перебив я — краще вдоволити ся зодую.

— Ні, ні! Я приймаю нині дорогого гостя. Мусимо впити шампана! Ах, Боже! Ще тільки праці перед нами! Віднічнємо троха, наберемо сил. Подивіть ся тільки на мої набренілі руки.

Приніс шампанське вино і запропонував гру в карти.

Дивна душа! Не зважаючи на небезпеку заглади людства, без ніякої надії на будуче, крім страшної смерті — ми засіли над помальованими кусниками текстури з правдивою розкошистю. По картах прийшла черга на шахи. Вже й вечер настав а ми ще залюбки грали. Без уваги на небезпеку засвітили ми лампу.

Умучені грою, з'їли ми вечерю, мій товариш винпив решту шампана і ми закурили знов цигара. Артилерист не був вже енергійним відродителем людства, яким я ще ранком його застав. Правда, він ще все оптимістично дивив ся в будучність, але сей оптимізм не був вже активним тільки звичайними мріями.

Я пішов на гору і поглянув в сторону долини Лондона. Північні горби стояли в штімі. Недалеко Кінсінгтон яспіла луна пожежі, з якої часами стріляв сніп яркого полум'я і зникав серед темно - блакитного неба. Рентга околиці була темна. Близіше мене залягло дивне, фосфоричне, бліде - фіолетне світло, що дрожало при подуві легкого нічного вітру. Зразу я не розумів, відкіль воно взялось, та кінець кінців я зрозумів, що видає його „червоне зіле.” Сконстатованя сего факту збудило в мені знов дрімуче почуте страху і подиву. Я глянув на Марса. Червоний, виразний світив далеко на західній стороні неба. •

Довго ще сидів я на даху, роздумуючи над дивними подіями дня, від горячої північної молитви аж до бішеної гри в карти. В мені заворушила ся відраза до самого себе. Я кинув цигаро. Моя легкодушність стояла передімною в повній величині. Мене гризла совість, я почував себе зрадником жінки і кривних та порішив покинути артелєриста, і піти в

напрямі Лондона. Там найкраще довідалося, що роблять Марселяни і мої знакомі.

Я ще був на дасі, як пізній місяць появився на небі.

VIII.

В мертвім Лондоні.

Я попрацав ся з артилеристом і зійшов в долину. На мості розрослося „червоне зілля” так сильно, що неможливо було через міст перейти. В деяких місцях можна було завважити бліді плями зарази, яка пищила зілля.

На скруті стежки, що йде до залізничної станції Путней, побачив я чоловіка. Він лежав. Був чорний, як коїняр, від чорного пороху, живий, але такий паний, що крім проклять і лайок на мене, більше нічого я не почув від него. Я радо був би при нім остав, коли-б не брутальність, яка малювалася на його лиці.

Цілу дорогу, від моста до гор, покрит чорний порох. Особливо-ж в Фулгем верства сього пороху була доволі густа. На улицах царяла гробова тишина, що переймала мене страхом. В одній пекарні знайшов я трохи твердого хліба, квасного, спліснілого, але я з’їв його. Дальше в напрямі Грін не було вже чорного пороху, але тліли там ще доми. Шум пожежі серед гробової тишини вчинили моєму серцю дивну полеху.

В Бромптон подирав я знов чорний порох і людські трупи. Який тузін їх лежав на дорозі, а всі покриті верствою чорного пороху, тому й облича мерців не були страшні. Деяких над’їли пси, а що трупи вже розкладали ся, я помінув їх скоро.

Де не дійшов чорний порох, там улицы виглядали як неділею. Торговлі і доми замкнені, спустені віконниці, всюди пусто і тихо. Де-не-де слідно було руку грабіжників — переважно при торговлях з їдою та питвом. В одній ювілерській торговлі була вибита шибга, та злодій не забрав нічого, бо золоті ланцюжки і годинники лежали на хіднику. Я й не спробував їх піднести. Дальше побачив я жінчину в лах-

мітю, що скулившись сиділа на порозі камениці. Її рука, що звисала з колін, була перетята і закровавлена; кров розлилась по сіро - брупатній, старій сідниці. Біля неї лежала розбита фляшка від шампанського вина. Жінчина наче-б дрімала, в дійсності була вже труном.

Чим далше входив я в гллуб столиці, тим більша царп-ла там тишина. Але не робила вона ще вражіння смерті, а радше відроченя і вижиданя. В Кінсінгтон не було ані чорного пороху, ані трупів. І там я почув, перший раз в Лондоні, вите боєвих машин Марсіян. Воно вразило мене дуже мало.

— Юль-ля, юль-ля, юль-ля! — лунає у воздуху безко-нечно плаксивий, двотонний голос.

Коли я йшов улицями, що ведуть на північ, сей голос був сильнійший. На інших улицах приглушувало його ма-буть мури камениць. Я звернув на північ до залізних воріт Гайде - парку. Спершу я хотів вдерти ся до до природничого музея, щоби з високих його веж поглянути на цілий парк, але сего пляну я не перевів, бо роздумав, що в випадку нещастя ліпше сховати ся на землі. Тому йшов я далше, улицею Експібіції. Палати по сім і тім боці сеї улицы були по рожні, тихі, а відгомін мого ходу сильно відбивав ся об їх мури. Близько воріт парку подибав я перерваний омнібус і кістак коня. Я задержав ся на хвилину при сій загадці. Квиліне - вите ставало щораз сильнійшим, але я нічого не доба чував понад верхами домів, що стояли на північній стороні парку, крім хмаринки легкого диму.

— Юль-ля, юль-ля, юль-ля! — безвпину квилів жалібний голос. Тепер виглядало, що походить він зі сторони парку Регента. Голос поділав на мене так погано, пригноблю-чо, що я зараз втратив всю відвагу, яка мене досі піддержувала. Я почув страшенне умучене, біль ніг, голод і спрагу.

Було вже сполудня, коли я минув Мармарові ворота і ввійшов на улицу Оксфорд. Тут знова чорний порох і людські трупи! З півниці чути було прикру вонь. По довгих зусиллях пощастило мені влісти до одного шинку. Коли я наїв ся і заспокоїв спрагу, я так ослаб, що, не думаючи довго, ки

нув ся на софу за буфетом і зараз заснув твердим сном.

Пробудив ся, як вечеріло.

— Юль-ля, юль-ля, юль-ля! — заєдно лунало у воздуху.

Я забрав з буфету кілька бішкоптів, сира і рушив в дальний похід. Квиліне розстроювало мене, вражало дуже неприємно, нервувало але цікавість і охота, що воно таке і звідки, перемогли страх.

Я дійшов вкінці до парку Регента і власне в хвили, коли я вийшов з вулиці Бекер, побачив перед собою позад верховиттем дерев, на спокійнім фоні неба, що ще з заходу сонця було зарожевлене, силветку боевої машини Марсиан. Стояла на місці без руху і скавувала — але причини витя я не міг зрозуміти.

Нечайно загавкав пес. Пес, з великим иматом зогнилого, кровавого мяса, біг просто на мене, а за ним гнала ціла череда інших песів. Побачивши мене, скрутив в бік, неначе бояв ся, щоб і я не прилучив ся до череди його противників. За ним пігнала ціла череда а гавканє втихло. І знов монотонне: юль-ля, юль-ля, юль-ля! — загомоніло над парком.

В половині дороги до станції Ст. Джон Вуд завважав я новий слід Марсиан; розбиту підручну машину. Спершу думав я, що се розвалений дім серед вулиці. Щойно підійшовши до звалища, переконав ся, я що воно таке дійсно. Щупальці лежали погнуті, розбиті, покручені серед інших металічних частин машини. Передня часть розбита на прах. Очевидно, посувала ся поаслін, ударила цілою силою об мур і розбила ся. Але що стало ся з Марсианами, що кермували нею? Про се довідав ся аж пізнійше, а тепер наступила така темінь, що не міг я добачити ані крови на румовищах ані роздертого тіла Марсианина.

Се все здивувало мене чимало. Я волік ся дальше на узгірє Прімрозе. Тут, далеко перед собою, в парку, біля зоологічного огорода, побачив я другу боеву машину. Стояла, як перша, без руху, мовчазна. Недалечко від неї розростало ся „червоне зіле”, та губчастою масою загачувало парковий канал.

Коли я вступив на міст, на каналі, монотонний зойк: — юль-ля, юль-ля, юль-ля! — замовк, нагло, як би врубав. А тишина, яка нагло настушила, вразила мене, як удар грому.

Сірі доми і дерева потапали в темноті. Ніч, мати страху і тьмяності, сповила поволи все навкруги. Як довго ще лунало вите Марсіян, Лондон ще немов-би жпв — тепер одним махом настушила зміна. Щось урвало ся — сам не знаю, що — і на місто налягла прикра тишина. Ніщо... тільки тишина.

Лондон стояв як опшр. Темні вікна домів виглядали неначе очні ями в трущячих головах. В моїй уяві виростали невидимі неприятелі, що крадьки, мовчазно підсували ся до мене. Мене наповнило почуте безіменного страху, гроза перед власною відвагою. Улиця, що стояла передімною, почорніла, як від смоли. Під моїми ногами побачив я тіло, скорчене в смертних судорогах. Се поділяло на мене так, що я завернув і побіг в сторону Кілборн. Було вже по півночи, як я задержав ся умучений в будці звощиків. Фізичне утомлене придбало мені знова відваги, бо вже на зорях я вийшов з будки і спокійний на серці пішов в сторону парку Регента. Та заблудив я серед улиць, а вийшовши на широкий бульвар, побачив в блідім раннім сьвітлі на узгір'ю Прімрозе третю машину Марсіян, непорушну, як дві попередні.

В мені зродила ся дивна рішучість. Най умру, але дійду до своєї мети, переконаю ся, що се все значить. Я пішов сьміло просто на велита. В міру, як я підходив ближше нього, день ставав щораз ясніший і вкінці я добачив на фоні блілого неба, стадо чорних птиць, що кружляли коло колпачка машини. Моє серце застукало сильно і я хутко побіг здовж бульвару.

„Червоне зілс” покрило терасу св. Едмунда, але я перейшов через нього та й через гучний потік води, що йшла з водопроводного заведення на улицу Альберта і ще заки зійшло сонце, я був вже на травах узгір'я. Великі вали землі, на сипані навкруги вершка горба, становили найбільшу кріпость, яку тут Марсіяни побудували. Поза валами підносив ся до неба тонесенький пасок диму. По узбічю перебігла ско

ро собака і пропала в долині. Думка, що зродила ся нагло у мене, ставала що-раз більше правдоподібною. Страху я не чув. Протинно, я тремтів з таеної радости і продирав ся в го ру до нерухокої потвори. З його колпак звисали брунатні шматки тіла, яке кльовало і роздирало гайворонс.

Кінець-кінців я виліз на вал і заглянув до середни крі пости.

Був се великий простір, засіяний машинами, стосами матеріалів і дивними схороніщами. Посеред них лежали — де-хто на перевернених воєнних машинах, де-хто на своїм місци в підручних машинах, інші ще не пттивні і тихі, покотом на землі — Марсіян без життя! Лежали убиті недуготворними бактеріями, на які їх організм не вмів реагувати. Убиті так, як їх „червоне зіле.” Убиті тоді, як люди не мали вже ніяких средств оборони проти них. Убиті сотворінями, найменшими зі всіх, які Бог в своїй мудрости поселив на землі.

Богато людей було-б предвиділо, що так скінчити ся мусить, коли-б страх і нещасте не притемнили були їх розуму. Бо з недугами жило ся людство від непамятних часів і розвинуло в собі відпорну силу. Тому ніякій недужі не піддає мо ся без боротьби, а деякі не мають, ніякого впливу на наш організм. Але на Марсі нема недуготворних бактерій, тому з хвилею як його мешканці прийшли на землю, коли зачали на ній їсти і пити — наші мікроскопійні союзники забрали ся до праці над знищенням наїзників. Сього не мож було оми нути. Коштом біліона небіщиків чоловік набув право розмно жувати ся на землі і належить вона до нього, забезпечена проти наїзників. І коли-б Марсіяни мали ще десять разів більшу силу, то ще й тоді не змогли-би видерти землі чолові ки. Бо чоловік не даром живе і умирає.

Я стояв, споглядаючи в глибину кріпости, а моє серце забило радісно. Сонце зійшло на овид і кинуло на сьвіт своїм благотворні, теплі проміні. В кріпости було ще темно. Могу чі машини, такі чудові і великі, сильні і скомпліковані, такі не-земські ізза своїх дивовижних форм, виростали як опирі з сірого сумерку на сьвітло сонця. Десять за ними стадо собак

бороло ся за решту трупа потвори. Під протплежним валом стояла машина до літання з великими крильми, якою Марсіяни пробували щастя в нашій атмосфері, густійшій, як в їх вітчизні, коли несподівано заглянула їм в очі смерть.

Над головою почув я краканє, звернувши очі на воєнну машину, непорушну, безсильну, на червоні кусні тіла, що звисало з неї, та кусниками падало на землю.

На долині стояли — окружені стадом птиць — дві боеві машини, які я вчора бачив. Один Марсіянин жпв, очевидно, найдовше і безуспішно до кінця благаючи поміч своїх товаришів. Тепер обі тріпніжні вежі, нешкідливі вже і безсильні, полскували в ясних промінях сходячого сонця.

Навкруги кріпости, спасена чудом від вічної загибелі розлягала ся матір городів світа. Хто бачив Лондон, ослонений темним покривалом диму, сему нелегко уявити собі красу сего ліса палат і домів в яснім світлі ранішого сонця.

Я довго дивив ся на столицю, на сей лябірінт церков, палат, фабрик, огородів, парків, площ і домів — задуманий і спокійний. Але як подумав над великанською працею при збудовані сего міста і над загальним знищенням, яке йому грозило, коли уявив собі, що небезпека вже мпнула, що люди і далше тут будуть жити і що дороге для мене місто верне знов до життя і сили — я почув таке радісне зворушення, що трохи не заплакав.

Мука мпнула. Ще тої днини зачне ся лічення ран. Люди, котрі спасли ся і розбрелись по краю — без провідників, без права, поживши, як вівці без пастуха — і ті, що утікли за море, повернуть і живчик життя зачне бити щораз живійше на уличах, тепер безлюдних, знова відізветь ся на мертвих площах! Я підніс руки до гори і горячо подякував Всевишньому...

— За рік — сказав я в душі — за рік, все забудеть ся.

І тоді з пригноблюючою силою заволоділа мною думка про жінку, про себе, про давнє життя, котре було повне надій, про життя, з яким, як мені здавало ся, я розпрацає ся вже на віки.

До давного русла.

А ось найдивнійша подія в цілім оповіданню. А хто зна, може і не так дивна, як сповидно виглядала-б. Памятаю ясно і виразно все, що я робив сего дня, аж до хвилі, коли я стояв на узгір'ю Пріморзе і простяг зворушений руки до неба. Що потім діяло ся — не тямлю...

Три дні пролежав я без свідомости. Щойно опісля довідав ся я, що не перший я відкрив невдачу Марсіян. Зробили се вже передімною, попереднього вечера, такі волокити як я. Одні з них — як пізнійше виявило ся — побіг з тою вісткою Сант Мартен ле Гранд і там (як я відпочивав в будці звопиків) вислав телеграму до Парижа. В одну мить радісна вістка облетіла цілу землю. Тисячі міст, що переживали найчорнійші сподіванки, зайсніли ілюмінаціями. Вістка дійшла також до англійських міст і народ покидав працю, щоб стиснути собі взаємно руки. Товари всідали до залізничних возів і їхали до Лондону. Церковні дзвони, що залімили були через два тижні, прилучили ся до загальної радості і незадовго ціла Англія наповнена була радісними звуками дзвонів. По всіх стежках краю бігли худі, нечесані наколесники і віщували зрезигнованим втікачам радісну новину про загибель Марсіян. А каналом Ля Манш, Ірлядським морем, північним, Атлантийським океаном поплило збіже до Англії. Виглядало, що всі кораблі світа плывуть до Лондона.

Про се все я не знав тоді ще нічого. Я блукав по місті без свідомости. Щойно третого дня пригорнули мене добрі люди. Вони плакали і кричали:

Останний живий чоловік, гурра! Останний живий чоловік.

Хоча мали власну журбу, заопікували ся сі люди моєю долею, дали мені приют, а як я відзискав свідомість, повідомили мене дуже обережно про долю, яка стрінула Ледергед. Отсе, другого дня могого полону, появил ся там Марсіянин і знищив місточко з мешканцями. Просто змів його з лица землі і то без ніякої провокації, словно так, як дитина нищить муравляско.

Остав я самотною людиною, та проте добрі люди дали мені опіку. Я був лихий, знервований, але вони терпіли. Я про був у них чотири дні. Весь сей час в моїй душі росло і кріпншло неописане бажанє зайти до мого затишного помешкання, яке тепер видало ся мені, таким ясним і щасливим. Се було неначе бажанє розкоші над власним нещастєм. Дарма, що старали ся мене успокоїти і відмовити від мого наміру. Я попращав ся з ними — признаю ся — з сльозами в очах, съвято обіцяв вернути, вийшов знова на місто, що ще недавно було темне, без душі. На улицах повно збігців. Вже отворено навіть кілька торговель. З прилюдної керниці пліла вода.

Всюди було тільки людий, за ріжними роботами, що здавало ся неможливим, щоби багато з них упало жертвою Марсиян. Коли я приглянув ся їм близше, завважав, що мали жовту шкіру, широко отворені очі і брудну, подерту одіж. Коли-б не енергія, радість і дика рішучість, що малювала ся на їх лицах — міг би я був думати, що багатий Лондон перемінив ся в містостарців — жебраків. На всіх рогах улиць стояли вихудлі полісмени з білими відзнаками. В публичних домах роздали хліб, що наспів від французького правительства.

Слідів знищення від Марсиян не подибає я багато, доки не зайшов я на улицу Уельгтон. Там росло також „червоне зіле”, що пнуло ся по стовпах моста Ватерльо. Зі стайї Ватерльо відходили безплатні поїзди для тих, що вертали домі. Але горячка повороту вже проминула, тому й не було багато людий. В возі зайшов я до порожньої переділки, сів в кути і схрестивши руки на груди, приглядає ся околиці.

Здовж залізничої лінії були самі невеселі картини. Вімблдон потерпіло найбільше. Всі потоки і річки повні були „червоного зіля.” За Вімблдоном видніли горбки на місци, де впав шестий циліндер. На них повівала весело англійська фляга та стояли громади цікавих людий, приглядаючи ся роботі саперів.

Під Вокінгтом не направили ще залізничого шляху, тому я висів на стайї Байфліт і пішов дальше піхотою до Мей

бері, недалеко місця, де утікаючи з артилеристом, подирав я гузарів і де появили ся в часі бурі Марсіяни. Тут, з цікавості, повернуv я в бікі знайшов серед силетів „червоного зілля” перевернений візок і обгрижені кости коня, яким я свого часу їхав.

Хвилю приглядав ся я в задумі сумній нахидці, опісля скрутив під гору через сосновий ліс і бродив часами по шляху в „червонім зіллі.”

Вкінці добив ся я до дому. Серце зацімло, а промінь надії заграв ся на лиці. Та дарма! Від дому віяло пустаром. Розбиті, отворені двері колибали ся на завісах. В вікні кабінету повівала, як перед тим, ролста. Поломані кориді виглядали так само, як перед чотирима тижнями.

Я вийшов до сінний. Хідник на сходах був брудний в місци, де упав я перемоклий до нитки в часі бурі, памятної ночі катастрофи. Сліди заболочених ніг видно було всюди. Я пішов на гору. В кабінеті, на бюрку, лежав ще аркуш моєї праці, яку покинув я пополудни, коли отворив ся перший циліндер. Довго стояв я над ним, роздумуючи над подіями від того дня. Нечайно долетів до мене людський голос.

— Нема що — говорив — дім порожний. Не було тут нікого через весь час. Ти одна спасла ся. Ходи, на віщо тут стояти і мучити ся.

Я затремтів. Чи здійснюють ся мої надії?

Я скочив до вікна. На долині стояла моя жінка, бліда-мліда, і вихудла, а коло неї мій сестрінець.

— Я тут, я тут! Бачила... Не докінчила. Очевидно ослабла. Хопила ся рукою за горло, захитала ся, але заки упала, я був вже на долині і тримав її в обіймах.

ЕПІЛОГ.

Мені остаєть ся тільки пожаліти над сим, що закінчуючи своє оповіданє я не можу нічим причинити ся до розв'язаня багатьох питань, які й досі лишили ся нев'язаними. В однім моя книжка без сумніву викличе багато критичних уваг. Моя спеціальність — спекулятивна фі-

льософія. Всі мої відомости з порівнюючої фізіології обмежують ся до двох-трох прочитаних многих книжок; але гіпотеза Корвера про причину наглої смерти Марсіян видаєть ся мені на стільки правдоподібною, що її можна уважати майже доказаною. На ній я й опираюсь у моім оповіданню.

На всякий випадок правдою є, що гні в однім зі всіх трупів Марсіян, не найдено ніяких бактерій крім тих, які є нам знані, тут на землі. Факт, що Марсіяни не хоронили своїх мерців і ся безціальна масова масакра, показує ся, що вони не мали найменшого поняття про процес гниття. Але хоч як близьким до правди є таке пояснене, то однак не треба вважати його доказаним.

Незнаний нам також склад чорного диму, яким Марсіяни убивали з таким успіхом. Такою самою загадкою лишисть ся для нас також генератор тепляного проміння. По страшних катастрофах в лабораторіях Ілінґа і південного Кенсінгтона, учені хеміки не хочуть вести дальших дослідів над ним. Спектральна аналіза чорного порошку вказує на присутність в нім якогось нового, незвісного нам елементу і дуже можливо, що сей елемент в злуці з арґаном творить склад, який в одній хвилі ділає убийчо на яку будь зі складових частий крови. Але все те лише недоказані гіпотези і вони ледви чи можуть зацікавити читачів для яких написана ся книжка. Темно-брунату піну, що плила зі струсю Темзи після знищення Шепертонна, не досліджено в своїм часі а тепер її вже нема більше.

Я згадував вже про результати анатомічних дослідів над трупами Марсіян, на скільки се оказалось ся можливим, бо голодні пси не поцадили ані одного трупа. Зрештою, правдоподібно всім знаний є величавий, непопсований екземпляр Марсіянина в спірітусі, що переховуєть ся в Прпродничо - Історичнім Музею. Що тичить ся будови тіла Марсіян і фізіологічних функцій їх організму, то вони представляють лише чисто науковий інтерес.

Далеко важнішим є питане про можливість нового наїзду Марсіян. На мою думку, на сю сторону справи звер-

таєть ся западто мало уваги. З кожним поворотом планети Марса в положене протиставлення можна надіяти ся зі сторо ни Марсіян (таке є принаймні моє особисте переконанє) зновлення їх хороби. На всякий випадок треба бути на се при готованим. Здаєть ся мені, що можливо булоб означити по ложене гармат, з яких вони стріляють на землю і постійно у важати на сю частину планети, аби дальший напад не за скочив нас несподівано.

Перший їх циліндер може знищити наша артилерія а-бо динаміт, ще заки він встигне остигнути. Можна в такий спосіб не допустити їх вийти на землю, або перестріляти їх всіх з гармат, скоро тільки отворить ся циліндер. Думаю, що невдача першої проби відбила їм всяку охоту пробувати дальше. Дуже можливо, що вони й так дивлять ся на се.

Лессінґ уарґументував дуже добре здогад, що Марсіяни прибули вже на планету Венера. Перед семи місяцями Марс і Венера були на одній лінії з сонцем, значить, Марс стояв на лінії протиставлення для глядача з планети Венус. В сім самім часі на неосвітленій часті планети появилася дивна світляна пляма, вужиковатої форми, а одночасно відкрито на фотографії Марса, темну плямку також вужиковату. Досить порівнати рисунки обох, сих плям, щоби переко нати ся про незвичайну їх схожість.

Байдуже, чи маємо сподівати ся ще одного наїзду Марсіян, чи ні, наші погляди на будучність мусять значно змі нити ся під впливом описаних подій. Тепер знаємо, що годі уважати нашу планету за відмежене тіло, де чоловік має без печний приют. Здаєть ся мені, що не переборнцу, коли ска жу, що моя книжка значно поширила овід людських ду мок. Заки впав перший циліндер, загально панувала дум ка, що лиш на нашім маленькім ґлобі у цілім всесвітнім просторі кипить житє. Нині знаємо більше. Але коли Марсіяни могли дістати ся на планету Венус, то нема причини думати, щоби не могли зробити сього також і люди. Бо хто може нині сказати, що тоді, як поступенне охолоджуванє землі зробить дальше людське житє тут неможливим — чи

жиге, яке тут ми зачали, неперенесемо на посестру землі, Венусе! Чи побідимо?

Мушу признати ся, що події і небезпеки, які я перенів, оставили в моїй душі болюче вчуте резигнації і непевности. Сиджу в моїм кабінеті і пишу при світлі лампи, але бачу нагло, як долину під моїми вікнами, що-йно повертає до життя, обгортає нове полум'я пожежі. Відчуваю порожнечу і сум павкруги себе. Виходжу на дорогу. Переїжджають вози, хлопець від масаря на візку, віз повний гостей, робітник на колесі, дівтора, що вертає зі школи. Нечайно сповиває їх мрака, нікнуть форми і я зауважую себе знова в товаристві артилериста; волочимо ся серед горячої і понурої глибини. Ночами стає мені перед очима чорний порошок, що вкриває мертві ulиці, викривлені людські трупи підносять ся з окровавленого болота, пошматовані, обгрижені псами і підходять до мене з незрозумілими звуками, стають щораз дикий, блідші, осуружнійші, страшні карикатури людскости. Буджу ся в зимнім поті, утомлений.

Іду до Лондона. Пильні, роботящі товпи спують ся на ulиці Флеч і Штранд, як мурашки. Мені здається, що се тільки примари мпнувшини, що навістили ulиці, які я бачив порожними, мертвими; здається, що примари в завмерлім місті, що се удаване жиге в згальванізованім трупі.

І дивним є, дійсно, станути на узгірю Прімрозе, як я зробив перед написанєм останної глави і бачити се море домів, невиразне, блакитне серед диму і мраки; обсервувати людей, що проходжують ся серед зільників узгіря і оглядають боеву машину Марсисян; прислухувати ся гаморови розбавлених діток — і пригадати собі сей час, коли глядів я на се місто ясне і виразне, тверде і мертве на зорях великого дня...

А найбільш дивним є держати в своїх руках руку жінки і подумати, що ми вважали себе взаємно небіщиками.

Гарна Історія о терпеливій Олені

Донці Антонія, Турецького цісаря з Константинополя, котра для уратованя честоти вилекла ся двору і щастя і через 22 роки вандрувала по світі і переносила всякі невгоди і нужду .. 20ц

З Теренів Великих Воєн

і

Російська Революція

Збірка начерків із життя теперішнього війська і життя козаків; кровавих боїв винищених днів і днів минувшини.

ХОЧЕТЕ ЗНАТИ

Не пожадуйте 50 цт., а ми вплинемо Вам сю величезну книжку на 169 сторін з много образами.

Мандрівки та пригоди Шляхтича чванивського на полю і на морю. — Сю книжочку як захчете читати то не зможете її покинути поки не перечитаєте цілу, а що вже насмієте ся, то не можливо пером описати. Які то смішні пригоди він мав, що чогось подібного ще не читалисьте в своїм житю. 118 сторін в оправі. — Ціна 50ц

Князь і Жебрак

Вже заголовок показує, що се з інтересна книжка переведена з англ. мови на українську. — Ціна 50ц

В неділю рано зіле копала.

Незвичайно інтересне і займаюче оповіданє. О. Кобилянська 75ц
Козацька Пімста. — Оповіданє з козацької старовини. — Написав Ан. Чайковський..... 30ц.
Дві Долі. — Повість Д. Мордовця..... 35ц.

Руска Knyharnia

848-850 Main Street,

Winnipeg, Man.

Українські Словарі, Тлумачі і Підручники

Хто не вміє говорити, читати або писати по англійськи, а хотів би мати добру поміч до науки, нехай не жалує пару центів і купить собі

Великий Укр.-Англійський Тлумач

під заголовком

„ПРОВІДНИК“

або практичний підручник до вивчення ся англійської мови в короткім часі й без помочи учителя.

Провідник сей обнімає 272 сторін друку вяткого формату а обнімає: руську і англійську писану і друковану азбуку, легку, практичну граматику, розмови на всякі случаи, гарний і повний Англійсько-Руський і Русько-Англійський Словар, поділ часу між ваги і т. д.

Нове поправлене одиноке видане.

Ціна Провідника \$1.50, в полотноїній оправі з золотими витисками	\$2.00
Товариш Українсько-Англійський Тлумач до початкової науки англійської мови	60ц.
Самоук до науки Української мови для Англіїців (Self-Taught of Ukrainian Languages).....	60ц.
Словарик пояснєня чужих та не дуже зрозумілих слів	30ц.
Кишеньковий Словар Англійської і Української мови з перістром. — Ціна	1.50
Великий Українсько-Англійський Словар. — 1640 сторін, 70 сторін граматики з описанєм кожного виразу і вимови англійських слів міцній оправі.....	\$2.00
Словар Чужих Слів. — Поверх 12,000 слів чужого походження в Українській мові	\$2.00
Українсько-Англійський Листівник. — Підручник до писаня листів по українськи і англійськи. — Ціна.....	75ц.
В оправі	\$1.00

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

ЧИТАЙТЕ НОВУ ІСТОРИЧНУ КНИЖКУ Ческий мученик ІВАН ГУС

Іван Гус у в'язниці Констанції.
Його жите, наука і мученича смерть.

Наколи хочете знати хто був Іван Гус, що він учив і за що його спалили на стосі набудьте сю дорожчівну книжку з якої довідаєте ся про його благородну душу і силу волі, якої не зломали кати аж до останньої хвилини його життя. Книжка має 10 розділів, 254 сторін 17 образків. В гарній твердій оправі. \$1.50
Величезний образ І. Гуса перед Консілом \$1.00

Ruska Knyharnia 848-850 Main Street,
Winnipeg.

РУСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ЛИСТІВНИК

З залученням збірників різних урядових писем, приписів поштових правли етикет (товариських приписів) щоденного життя, контрактів, оголошень, векسلів (нотів), правних приписів що до видавання векسلів, приповідок і діалектів карічя¹ руських адміністративних і т. п.

В оправі коштів \$1.00

ПОРАДНИК ДЛЯ ЗАЛЮБЛЕНИХ

ЛЮБОВНІ КАРТКИ з красними українськими любовними віршами. 12 штук 50 ц., 25 штук \$1.00.

ПРОМОВИ І ДЕКЛЯМАЦІЇ на хрестинах, заручинах і весілю. Ціна одного примірника 10 ц.

Буквар для українських шкіл 25

Читанка для публичних шкіл, ч. II. 30

Методична граматики української мови 40

Історія біблійна, з образками	50
-------------------------------------	----

Першіть по каталогу книжок на адресу:

Ruska Knyharnia

848-850 Main Street - - - Winnipeg, Canada

Кожний Українець повинен читати

ПРО СТАРІ ЧАСИ НА УКРАЇНІ. Михайло Грушевський.
Знаменито і приступно написана коротка історія України. Написав її найбільший український історик, мученик за укр. справу, бувший професор львівського університету Михайло Грушевський. В книжочці в 38 образків і малюк України. 144 сторін друку. — Ціна 40ц

ОБРАЗКИ З ГРОМАДЯНСЬКОГО І ПИСЬМЕНСЬКОГО

РОЗВИТКУ УКРАЇНЦІВ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ - РУСИ.

Написав Олександр Барвінський

Географія України в книжочці з 41 образками. Кожний свідомий Українець повинен знати за свій край. — Ціна..... 40ц

ПЕТРИЙ Й ДОВБУШУКИ.

Повість у двох частях. — Написав Іван Франко.

Представляти, хто був Іван Франко не потрібно. Імя його знає кожний українська дитина, так само як імя Тараса Шевченка. Се два імена, що займають в українській літературі перші місця. »Петрій й Довбушукі« в одним з перших більших творів Франка. У пізнійших роках Франко переглянув і поправив сей твір. Хто лише читав »Петрій й Довбушукі«, не міг ними палювати ся. — Ціна 80ц

У гарній полотняній управі 1.10

БІЛЯ МАШИНИ.

Оповіданє Володимира Винниченка.

Володимир Винниченко є найтакановитіший український письменник нинішнього часу, один з величів літературного світа. В оповіданю »Біля Машины« представляє він один день з життя робітників коло молотівні на Україні. — Ціна 10ц

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

Нові книжки

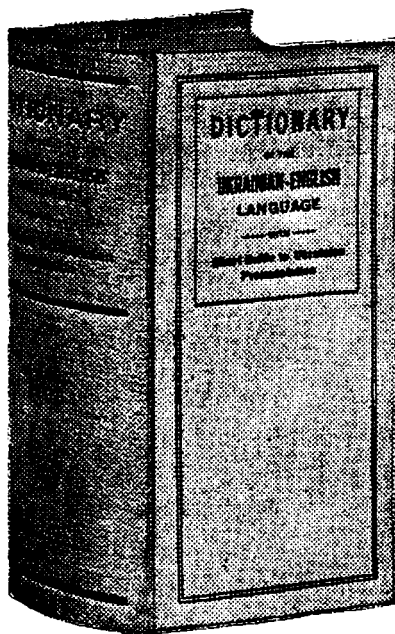
До набутя в Руській Книгарни:

Розбійник Кармелюк, в 6-х частях.....	\$2.40
Козацька пімста.....	30 ц
Князь і Жебран.....	40 ц.
О терпеливій Олені.....	20 ц
Новий збірник народних пісень: Дум, Думок, Коломийок і пісень весільних.....	25 ц
»НАША ДУМА«. Українські пісні для хору.....	\$1.50
Український співаник.....	40 ц
В неділю рано зіле копала.....	75 ц
Кишенковий Словарець, укр.-англ. і англ.-укр.....	\$1.50
Великий Українсько-Англійський Словар 1640 сторін....	\$2.00
Русалка. — Оповідання.....	15 ц
Оповіданє з військового життя.....	15 ц
Шевченко і його Україна.....	20 ц
Словарик чужих слів.....	30 ц
Національні відносини в Бельгії.....	10 ц
Робітничі пісні.....	25 ц
Пісні Рекрутські.....	20 ц
Під шумом млинських коліс, або Флюші Бють. — Чудернацькі оповідання Т. Ришюжа мірошника стогагнорбських млинів Том I.....	20 ц

Ruska Knyharnia

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

ПЕРШИЙ І ОДИНОКИЙ ТОГО РОДА
**УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ
 СЛОВАРЕЦЬ**

що обіймає 1600 сторін друку, з повною граматику, азбукою друкованою і писаною, — і, — що найважливіше, — з вимовою англійських слів.

Се є перше таке виданє в українській мові.

Словарець сей є конечно потрібний для кожного Українця. Видавництво не жаліє висплати суму гроша на те, щоб слово відповідало вимогам нашої сусільности. Щоби скоро знайти потрібне слово, на те є поазбучний режістер так в українській як і англійській часті. Ціна його є \$2.00

Пиліть по каталог книжок і музичних інструментів:

Ruska Knyharnia

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

„КОБЗАР“ Т. Г. Шевченка

Накладом Руської Книгарні вийшов КОБЗАР, передрук видання Тов. Просвіти у Львові.

»КОБЗАР« Т. Г. Шевченка. — Вага Шевченка і в історії українського і в історії загально людської думки безмірно велика. Він перший поставив українське письменство в рівень з письменством других народів і звернув на него увагу всего культурного світа; а виступивши борцем за права і волю пригнобленого люду, за правду і справедливість він своєю поведією прислужив ся і загально людському поступови. Вплив поезії Шевченка помітити можна і в чужих письменствах, а в своєму рідному він сплюдив цілу школу письменників.

»Кобзар«. — 560 сторін з 53 гарними образками і портретом Т. Г. Шевченка в двох томах..... \$1.50
в гарній оправі..... \$2.00

Ілюстрована Шевченківська Бібліотека у 24-ох Книжках.

Хто любить поезії нашого великого поета Т. Г. Шевченка, нехай купить собі всі 24 тих гарних книжок за такі гроші а не покаже. — Ціна..... \$1.50

1. Причина. — З 2-ма малюнками і портретом
2. Катерина. — З 3-ма малюнками і портретом.
3. Тополя. — З 1-м малюнком і портретом.
4. Гайдаками. — З 15-ма малюнками і портретом.
5. Черниця Марія. — З 1-м малюнком і портретом.
6. Утоплена. — З 1-м малюнком і портретом.
7. Гамалія. — З 1-м малюнком і портретом.
8. Сова. — З 1-м малюнком і портретом.
9. Єретики або Іван Гус. — З 1-м малюнком і портретом.
10. Невольник. — З 2-ма малюнками і портретом.
11. Наймиця. — З 2-ма малюнками і портретом.
12. Відьма. — З 1-м малюнком і портретом.
13. Княжна. — З 1-м малюнком і портретом.
14. Москалева криниця. — З 1-м малюнком і портретом.
15. Варнак. — З 1-м малюнком і портретом.
16. Татарівна. — З 1-м малюнком і портретом.
17. Марина. — З 1-м малюнком і портретом.
18. Сотник. — З 1-м малюнком і портретом.
19. Петрусь. — З 1-м малюнком і портретом.
20. Тарасова ніч. — Іван Підкова. — Перебендя. — З 2-ма малюнками і портретом.
21. Русалка. — Як би тобі довело ся. — З 2. мал. і портр.
22. Назар Стодоля. — З 2-ма малюнками і портретом.
23. Збірник дрібних віршів. — З 7. малюнками і портретом.
24. Збірник дрібних віршів, про Україну та козацтво. — З 4-ма малюнками і портретом.

Ціна всіх 24-ох книжок лише..... \$1.50
Портрети Т. Шевченка по..... 25ц., 50ц., і по \$1.00
Від Богдана Хмельницького до Києва..... \$1.00

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

Бібліотека

Канадійського Фармера

Канадійський Фармер найстарша газета в Канаді котру читає приблизно 15.000 людей видає ряд гарних книжок для ширення просвіти і науки серед наших поселенців і видає що місяця 2 або 3 книжки. Дотепер вийшли:

Ч. 1).	Наука і Ціль Життя.....	10ц
Ч. 2).	Національні Відносини в Бельгії. — Богдан Хмельницький в Галичині.....	15ц
Ч. 3).	Що Кождий Фармер Повинен Знати. — Практичний підручник для кожного фармера.....	25ц
Ч. 4).	Семен Палій Герой Українського Народу. — Перемога Хмельницького під Збаражем.....	10ц
Ч. 5).	У зарані Слави. — Оповідання з життя українських князів. — Ціна.....	15ц
Ч. 6).	Борба Світів. — Фантастична повість.....	40ц
Ч. 7).	Маруся. — Присвячує ся Анні Григоріївній Квітці. 25ц	
Ч. 8).	В Неділю Рано Зіле Копало. — О. Кобилянська....	75ц
	Канадійські Оповідання. — Збірка гарних оповідань з канадійського життя. — А. Новак.....	15ц

КОЖДИЙ УКРАЇНЕЦЬ ПОВИНЕН ЧИТАТИ

„Канадійський Фармер“

Є се найстарша, і найбільша, національна, популярно-просвітна й політична часопись для всіх верств Українського Народу, а виходить у Вінніпегу кожного тижня в п'ятницю.

ХТО ЩЕ НЕ ЧИТАВ

„Канадійського Фармера“

НЕХАЙ ЗАПРЕНУМЕРУЄ ЙОГО СОБІ ВИСИЛАЮЧИ
ЛИШ \$2.00, НА АДРЕСУ:

CANADIAN FARMER

O. Box 3656 St. B. Winnipeg

А буде отримувати часопись через цілий рік.